

Revizionizam u hrvatskoj književnosti

Pećar, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:342625>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Iva Pećar

Revizionizam u hrvatskoj književnosti

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2020.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Iva Pećar
Matični broj: 2423011885

Revizionizam u hrvatskoj književnosti

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Sanjin Sorel, red. prof.

Rijeka, 18. rujna 2020.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Revizionizam u hrvatskoj književnosti* izradila samostalno pod mentorstvom dr. sc. Sanjina Sorela, red. prof.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Potpis

Sadržaj:

UVOD.....	1
1. Revizionizam.....	4
1.1. Povijesni revizionizam	4
1.2. Revizionizam u zapadnoj Europi	5
1.3. Revizionizam u Hrvatskoj.....	6
1.3.1. Zapad o revizionizmu u Hrvatskoj.....	12
2. Kultura, mediji i cenzura u NDH	14
2.1. Matica hrvatska	14
2.2. Hrvatski izdavački bibliografski zavod.....	15
2.3. Cenzura knjiga.....	16
2.4. Književni listovi i časopisi	17
2.5. Novine	19
3. Revizionistički pogled na kulturu u NDH.....	20
4. Kultura u Hrvatskoj početkom devedesetih	22
5. Revizionizam u književnosti	26
5.1. Izbacivanje <i>Ježeve kućice</i>	26
5.2. Veličanje Vjekoslava Maksa Luburića	28
5.3. <i>Fantomska pjesma</i> Vladimira Nazora.....	30
5.4. <i>Križar ili Duh Slobode</i>	32
5.4.1. O autoru.....	33
5.4.2. O dvama pogovorima	33
5.4.3. Analiza romana	35

5.4.4. Tko su bili križari?	41
5.4.5. Zaključak.....	44
5.5. Književno-kritička revalorizacija.....	46
5.5.1. Mile Budak.....	47
5.5.2. Vinko Nikolić.....	50
5.5.3. Antun Bonifačić	55
5.5.4. Miroslav Krleža.....	56
6. Lektira.....	60
6.1. Tomaš, Stjepan: <i>Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)</i>	60
6.1.1. Istraživanja o popularnosti	67
6.2. Budak, Mile: <i>Opanci dida Vidurine</i>	68
7. Istraživanje	74
7.1. Predgovori	75
7.2. Povijest i književnost	76
7.3. O književnicima	78
7.3.1. Mile Budak.....	78
7.3.2. Miroslav Krleža.....	80
7.3.3. Vladimir Nazor.....	83
7.3.4. Vinko Nikolić.....	85
7.3.5. Antun Bonifačić	85
7.3.6. Viktor Vida.....	87
7.3.7. Hrvoje Hitrec.....	88
7.3.8. Dubravko Horvatić.....	89

7.3.9. Ivan Aralica	89
7.3.10. Ivan Tolj	91
7.3.11. Stjepan Tomaš	91
7.4. Zaključak istraživanja	92
Zaključak	95
Literatura	97
Prilozi	109
Sažetak i ključne riječi	112

UVOD

U Hrvatskoj su se krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetoga stoljeća počeli pojavljivati pokušaji ideološki i politički motivirane revizije povijesti Nezavisne Države Hrvatske; s ovim se problemom susrećemo i 30 godina kasnije, a čini se kako se situacija neće uskoro promijeniti. Dovoljno je pogledati članke i komentare na internetskim portalima kako bismo vidjeli da je problem povijesnoga revizionizma itekako prisutan u hrvatskome društvu, a ako tome pridodamo izjave političara, akademika, crkvenih dužnosnika i drugih javnih osoba postaje jasno da se još uvijek nismo suočili s nacionalnom poviješću te da je došlo krajnje vrijeme da to učinimo i krenemo dalje. Drugim riječima, revizionizam nam je itekako potreban, ali onaj revizionizam koji ne uključuje ideologiju, već se temelji isključivo na znanosti.

U prvome dijelu rada definirat ću revizionizam i povijesni revizionizam te ukratko objasniti na koji se način Zapad u prošlosti suočio s ovim problemom. Također ću, na temelju Goldsteinove knjige *Holokaust u Zagrebu* i članka Mirjane Kasapović *Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti*, reći ponešto o pojavi revizionizma u Hrvatskoj potkraj 80-ih godina 20. stoljeća. Revizionističke izjave i postupke potkrijepit ću primjerima s različitih internetskih portala i Grudenove zbirke kolumni *Perači crnih košulja : kronika novopovijesti : 1990–2000*. Kraj prvoga dijela govori o tome kako Zapad vidi problem revizionizma u Republici Hrvatskoj.

Nastavak rada donosi detaljniji pregled stanja u kulturi i odnosa prema knjizi za vrijeme trajanja NDH kako bismo dobili širu sliku stvarnoga stanja, revizionistički pogled na kulturu toga vremena, kao i stanje u kulturi 90-ih godina 20. stoljeća. U ovome dijelu rada koristit ću različite izvore, a kao najvažnije bih izdvojila knjige *Književnost u čistilištu* Dubravka Jelčića, *Prostor slobode : Književna kritika u zagrebačkoj periodici od 1941–1945* Ivica Matičevića,

Knjigocid : Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih Ante Lešaje, *Zbornik duhovna obnova Hrvatske* kojeg je uredio Anto Baković, *Socijalna povijest knjige u Hrvata : Knjiga III : Od početaka hrvatskoga narodnog preporoda do danas* Aleksandra Stipčevića te članak Alana Labusa *Politička propaganda i kulturna revolucija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*.

Na trećoj godini preddiplomskoga studija pisala sam seminarski rad na temu *Književnost u NDH*, proučavajući literaturu uvidjela sam, između redaka, da je revizionizam pronašao svoje mjesto i u književnosti te sam dobila ideju za pisanje diplomskoga rada, stoga se središnji dio ovoga rada odnosi na revizionizam u književnosti. Zbog nedostatka literature na ovu temu pokušala sam samostalno otkriti na koje se sve načine provodi te sam izdvojila postupke i književna djela u kojima možemo prepoznati revizionizam. Najviše prostora ću posvetiti analizi romana *Križar ili Duh slobode* te književno-kritičkoj revalorizaciji djela Mile Budaka, Vinka Nikolića, Antuna Bonifačića i Miroslava Krleže.

Revizionizam nije zaobišao ni lektirne naslove; ovaj dio rada posvećen je analizi romana Stjepana Tomaša *Moj tata spava s anđelima : Mali ratni dnevnik* te analizi pripovijetke Mile Budaka *Opanci dida Vidurine*. Detaljnom analizom pokušat ću odgovoriti na pitanje koje se pojavilo u mnogobrojnim internetskim raspravama – *je li ova djela potrebno ukloniti s popisa lektire?*

Posljednji dio diplomskoga rada donosi istraživanje u kojem ću nastojati obraniti početnu tezu da je povijest književnosti plodno tlo za revizionizam. Analizirat ću na koji se način autori različitih povijesti književnosti i povijesti hrvatskoga romana odnose prema povijesti, tj. na koji je način unose u svoja djela, na koji način pišu o književnom stvaralaštvu najpoznatijih autora iz 40–ih godina prošloga stoljeća te o autorima koji su 90–ih godina bili poznati po revizionističkim izjavama. Kako bih dobila što je moguće realniju sliku, u ovome dijelu rada koristit ću se izvorima koji su objavljeni od 1944. do 2003. godine:

Hrvatska književnost od početaka do danas : 1100–1941. Slavka Ježića, *Pregled novije hrvatske književnosti* Miroslava Šicela, *Povijest hrvatske književnosti* Ive Frangeša, *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća* Miroslava Šicela, *Povijest hrvatskoga romana od 1900. do 1945. godine* i *Povijest hrvatskoga romana od 1945. do 2000. godine* Krešimira Nemeca, *Povijest hrvatske književnosti : Od Bašćanske ploče do danas* Slobodana Prosperova Novaka.

1. Revizionizam

Vladimir Anić definira revizionizam kao: *stav i djelovanje onih koji nastoje organizirano preoblikovati osnovne postavke određene ideologije, doktrine, poretka* (2007: 488). Istu definiciju, s detaljnijim objašnjenjem, daje Vujić, koji pojam revizionizma objašnjava na sljedeći način: *revizionizam (lat. revidere: ponovno pogledati) označava pokušaje ponovne procjene ili reinterpretacije dotad od većine priznatih spoznaja ili stavova na području povijesti, politike ili znanosti ponovnim razmatranjem ili postavljanjem novih pitanja* (2011). Isti autor ističe da je revizionizam kao povijesna metoda nastao krajem devetnaestoga stoljeća; tada se radilo o idejnom pokretu koji je zahtijevao reviziju procesa protiv francuskoga časnika optuženoga za špijunažu. Danas pojam revizija podrazumijeva povijesnu opciju i metodu kojom se nastoje razotkriti povijesne neistine. Metodologija revizionizma temelji se na kritičkom pristupu koji nastoji revidirati opće prihvaćene ideje raspravama, otkrivanjem novih informacija te preispitivanjem povijesnih izvora. Ponovna interpretacija može biti upućena bilo kojem ideološkom sustavu, dominantnom poretku ili pak međunarodnom ugovoru. (Isto).

1.1. Povijesni revizionizam

Povijesni revizionizam, prema Kasapović, možemo interpretirati na dva načina. Prvi je pozitivni, poželjni povijesni revizionizam, tj. reinterpretacija povijesti temeljena na objektivnim, kritičkim, znanstvenim istraživanjima koja dovode do novih spoznaja. Drugim riječima, otkrivaju se i proučavaju novi dokumenti te se na temelju njih ponovno problematizira dio povijesti koji se smatrao istraženim. Povijesni revizionizam ima i svoju negativnu stranu, u tome se slučaju radi o ideološki i politički motiviranom nastojanju da se reinterpretiraju postojeća znanstvena tumačenja s ciljem ublažavanja ili brisanja *zle prošlosti* (Kasapović 2019: 939).

Profesor Budak objašnjava da je ovakav, znanstveno neutemeljen, revizionizam djelo politike te je opasan za mlade ljude koji imaju viđenje samo jedne strane. Na kraju intervjua optimistično naglašava kako još uvijek nije kasno za promjene (*Newsroom* 2019, url).

Kasapović ističe važnost zasebne grane političke znanosti, koja se počela razvijati osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća u Njemačkoj – politike povijesti. Analitičari politikā povijesti proučavaju na koje se načine suvremene države nose s *tamnom stranom* nacionalne prošlosti. Zanima ih kako država i društvo *ovladavaju prošlošću* te na koji način kroz obrazovnu, kulturnu, znanstvenu i medijsku politiku svoja gledišta predstavljaju građanima. Politike povijesti otkrivaju na koji se način gradi javna slika povijesti i identiteta u društvu, kako zakonodavnom praksom, tako i kroz javne diskurse i društvene obrede (Isto: 942–943).

1.2. Revizionizam u zapadnoj Europi

Revizionizam se u zapadnoj Europi pojavio sedamdesetih godina prošloga stoljeća; njegova je glavna karakteristika negiranje ili umanjivanje nacističkih zločina, posebno onih nad Židovima, u Drugom svjetskom ratu. Kao glavne predstavnike revizionizma Goldstein navodi Ernesta Noltea u Njemačkoj, Roberta Faurissona u Francuskoj te Davida Irvinga u Velikoj Britaniji; navedeni revizionisti su godinama vodili polemike s brojnim historiografima te su naposljetku bitku i izgubili.

Razvijena zapadna društva revizionizam su brzo odbacila, ali je njegova pojava iskorištena kako bi se napravila istraživanja o zločinima nacizma i fašizma, a potom su uslijedili i mnogobrojni filmovi, knjige i televizijske emisije na istu temu. Poznato je da revizionizam u svojoj podlozi sadrži rasizam, antisemitizam i toleranciju prema zločinima počinjenima u ime države, nacije ili pak ideologije; Zapad teži izgradnji društva u kojima ovakvim pojavama nema mjesta, stoga ne čudi što u tim zemljama nije naišao na plodno tlo (2001: 596–597).

Ipak, ne možemo ustvrditi da je revizionizam u potpunosti nestao. Primjerice, javnosti je poznata nedavna izjava talijanskoga političara i predsjednika Europskoga parlamenta Antonia Tajania: *Živio Trst, živjela talijanska Istra, živjela talijanska Dalmacija* (Tikvica 2019, url). U Njemačkoj je situacija nešto drugačija, naime ne možemo zamisliti njemačke visoke političke dužnosnike kako ublažavaju ili veličaju nacističke zločine, ali se istovremeno ova zemlja suočava s porastom broja neonacista.

1.3. Revizionizam u Hrvatskoj

Goldstein smatra da se revizionizam, toleriran od tadašnje političke vlasti, u Hrvatskoj javio 1989. godine te je bio dijelom političkoga programa vladajuće stranke. Njegovo je glavno obilježje *fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje* (2001: 597). Drugim riječima, NDH je devedesetih godina prikazivana u relativno pozitivnom kontekstu zato što je težila državnoj samostalnosti. Revizionizam umanjuje, a ponekad i prešućuje činjenicu da je NDH bila fašistička tvorevina u kojoj su se dogodili mnogobrojni zločini i genocid. Kako bi to potvrdio, autor citira rečenicu koju je Franjo Tuđman izgovorio na I. Saboru HDZ-a 24. veljače 1990. godine: (...) *jer ona nije bila samo fašistička tvorevina, već i izraz stoljetnih težnji hrvatskoga naroda za samostalnom državom* (Isto: 597). Zamjera Tuđmanu¹ što se, nakon što je njegova izjava pokrenula polemike, ogradio od veze s nacizmom i fašizmom, ali je nastavio graditi identitet države u skladu sa spomenutom izjavom (Isto: 609). Sličan primjer pronalazimo u govoru Dubravka Jelčića na znanstvenom skupu *Hrvatski narod u drugom svjetskom ratu*, govoreći o proučavanju kulturnoga života u NDH izjavljuje: (...) *No htjeli oni to priznati ili ne* (op. a. *antifašisti jugokomunističke orijentacije*), *jest činjenica da su Hrvati i tada, prije punih pedeset i pet godina, jednako kao i prije pet godina, htjeli državu* (...). U nastavku

¹ Goldstein ističe kako je ključna osoba historiografskoga revizionizma Franjo Tuđman, a temelj je njegova knjiga *Bespuća povijesne zbilje* iz 1989. godine. (2001: 600)

Jelčić napominje kako se Republika Hrvatska i Nezavisna Država Hrvatska ne mogu izjednačiti s ustaškim režimom (1999: 121).

Revizionizam također naglašava, a ponekad i preuveličava, krivnje i zločine počinjene u objema Jugoslavijama, s ciljem umanjivanja i/ili opravdavanja nacionalističke politike NDH i ustaških zločina (Goldstein: 597).

Kasapović politički revizionizam vidi u namjernom i neutemeljenom smanjenju broja žrtava u Jasenovcu, u negiranju zločina nad Srbima i Židovima samo zbog toga što su Srbi i Židovi te ignoriranju nasilja nad Romima, kako bi se stvorio dojam da se radilo o općim političkim neprijateljima NDH (2019: 950). Primjer pronalazimo u izjavi Mirjane Pešeničik, kćeri Ante Pavelića, koja u intervjuu za Novi list 1992. godine izjavljuje: *U NDH nitko nije bio smaknut zato što je Židov, Srbin ili Cigan, nego isključivo onaj koji je bio neprijatelj hrvatske države* (Gruden: 59). Na taj se način NDH preobražava iz rasističke, nacionalističke i zločinačke tvorevine u autokratsku državu karakterističnu za Europu tridesetih i četrdesetih godina dvadesetoga stoljeća. (Kasapović: 950)

Slične primjere navodi i Goldstein kada spominje revizionističke teze koje govore u prilog tome da ustaški pokret nije bio antisemitski te je u NDH spašeno najviše Židova u usporedbi s drugim europskim zemljama (2001: 597). Primjer nalazimo u tekstu Darka Sagraka, u kojem navodi sljedeće: (...) *Budak je kao njihov koautor (op. a. odnosi se na rasne zakone) uspio 'zabremzati' njihovu primjenu bar oko deset dana, tj. taman toliko da mnogi Židovi, legalno ili ilegalno, uspiju emigrirati u inozemstvo; Akademik Ivo Petranović (...) navodi mnoge primjere kako je Budak osobno spašavao i zauzimao se za niz Židova (...)* (Jelčić, Pečarić 2005: 166). U istoj knjizi objavljen je i tekst iz *Fokusa* (3. rujna 2004), u kojem autor Ivan Gabelica ne osporava postojanje rasnih zakona u NDH, ali tvrdi: (...) *na temelju njih nijedan jedini čovjek nije izgubio život, već su Židovi tretirani kao stranci i dovedeni u neravnopravan položaj (...) i ništa više* (Isto: 194).

Goldstein, kao i Kasapović, smatra da su motivi autora revizionističkih djela politički te dodaje kako se najčešće radi o desnim i ekstremno desnim političkim orijentacijama koje ne žele vidjeti, a još manje priznati, zločine ustaških vlasti u NDH (Goldstein 2001: 598).

Ideološki i politički motivirana revizija povijesti Nezavisne Države Hrvatske nije rezervirana samo za politiku i historiografiju; najzastupljenija je u medijima, a možemo je pronaći i u knjigama te školskim udžbenicima. Revizionisti zaposleni u obrazovnim, znanstvenim, društvenim i drugim institucijama često koriste svoje pozicije kako bi utjecali na društvo. Nerijetko se revizionističke izjave mogu čuti od političara, svećenika, književnika, novinara i drugih javnih osoba. Gruden u svojim kolumnama navodi mnogo revizionističkih izjava i poteza iz devedesetih godina prošloga stoljeća. Primjerice, ministar obrane Gojko Šušak (op. a. 1991–1998) koristi nacistički pozdrav na sinjskoj Alci (Isto: 149); svećenik u crkvi Svetog Stjepana u Gorici (Hercegovina) na oltaru drži sliku Rafaela Bobana u odori *Crne legije* s ustaškom oznakom na kapi te novinaru *New York Timesa* govori: *Prošlo je vrijeme kada nam je netko mogao pripisivati zločine kojih nije bilo* (Isto: 107); suprug Mirjane Pešeničik u Zagrebu 1996. godine izdaje list *Nezavisna Država Hrvatska*, na čijoj je naslovnici objavljena Nikolićeva pjesma Poglavniku (Isto: 109–110). Situacija se nakon devedesetih nije promijenila: fra Branimir Šegota iz Splita veliča ustaštvo na svojem *Facebook* profilu, naziva se ustašom, tvrdi da su Židove pobili Srbi te pozira kraj slike Ante Pavelića (V. Z. 2018, url); umirovljeni kastavski župnik Franjo Jurčević poznati je homofob i revizionist koji revizionistički pogled na svijet redovito dijeli s čitateljima na blogu (Franjo BLOG, url); bivša predsjednica RH Kolinda Grabar Kitarović izjavila je da je *Za dom spremni* povijesni hrvatski pozdrav te je potom, nakon pritiska javnosti, priznala pogrešku, ali ne svoju, već svojih savjetnika (Lukunić 2019, url).

Hrvatska se početkom novoga tisućljeća susrela s još jednim problemom; u kolovozu 2004. godine aktualna tema bila je podizanje spomen-ploče Mili Budaku ispred crkve u njegovome rodnom mjestu Sveti Rok. Ivan Miklenić u *Glasi koncila* (22. kolovoza) piše kako je ova vijest nekim javnim djelatnicima poslužila za iskazivanje neraspoloženja, pa gotovo i mržnje prema katoličkoj crkvi. Smatra kako fra Ivan Savić nije veličao Budaka kao ustašu i visokoga dužnosnika NDH, već kao književnika. (Jelčić, Pečarić 2005: 179–181). Spomenuti fratar izjavio je sljedeće: *Mještani imaju pravo na lijepu uspomenu na vrsnog pisca te mu zbog toga postaviti i spomen-ploču* (*Indeks.hr*, url). U revizionističkom duhu, uz dozu opravdanja, izjasnio se i tadašnji potpredsjednik vlade Andrija Hebrang: *Potpredsjednik Vlade (...) bio je bez komentara, jer Vlada o inicijativi za podizanje spomenika Budaku nema službeni stav. Hebrang osobno smatra da je Budak napravio neke dobre stvari, ali je isto tako svjestan da je u kontekstu zbivanja Drugog svjetskog rata o njemu opći stav u svijetu negativan* (Isto). Tadašnji glasnogovornik Hrvatske biskupske konferencije Antun Šuljić rekao je da Crkva ne utječe na ovu odluku, već je ona odgovornost mjesnog župnika i mjesnih vlasti, no nije propustio napomenuti kako on uvažava Budaka kao književnika, a njegovu politiku treba prepustiti povjesničarima. Unatoč brojnim polemikama koje su se na ovu temu vodile u javnosti, Budak je ipak dobio spomen-ploču na kojoj piše:

U SPOMEN

DR. MILE BUDAK

HRVATSKOG RODOLJUBA

KNJIŽEVNIKA PISCA ROMANA

ROĐ. U SVETOM ROKU 30. 8. 1889.

UBIJEN U ZAGREBU 7. 6. 1945.

ZA HRVATSKI NAROD

SLAVA MU

PODIŽU HRVATSKI RODOLJUBI IZ EMIGRACIJE I DOMOVINE

Književnik Budak je 2016. godine dobio i svoj mul² u općini Bilice, točnije još jednu spomen-ploču, blagoslovljenu od fra Brekala, na kojoj piše:

MUL

dr. Mile BUDAKA

hrvatskog književnika i domoljuba

1889 – 1945

Tom je prigodom predsjednik Općinskoga vijeća Mikulandra novinarima izjavio kako je Franjo Tuđman rekao, a on se s njim slaže, da se Budak ogradio od NDH *koja nije bila idealna, ali je značila težnju hrvatskog naroda* (Krnčić 2016, url). Na istom događaju, načelnik je novinare poučio povijesti: *Ako Milu Budaka nazivate ustašom, neću s vama uopće pričati! On je bio domoljub i disident (...)* *Pa nije svatko tko je bio u NDH ustaša (...)* *Ako ne znate povijest, ja ću vas uputiti!* *Budak je bio književnik i domoljub (...)* (A.Pa. 2016, url).

Čitajući natpise na spomen-pločama mogli bismo pomisliti da Mile Budak nije bio doglavnik i ministar u NDH, već isključivo rodoljub, domoljub i književnik. Ako ga i promatramo isključivo kao književnika, možemo zaobići *Ognjišta* i pogledati u tridesete godine prošloga stoljeća:

Podiže se s Velebita,

S Velebita, div planine

² lučki nasip, izgrađeno mjesto za pristajanje i vez brodova; molo, mul; http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1luXRk%3D, pristup: 22. srpnja 2020.

*Podiže se orao suri,
Hrabra gnijezda, hrabri sine;*

*Podiže se junak Ante,
Pa zagrmí iz visine
Kao truba Božje pravde:
Bjež'te, psine, preko Drine!*

*Svi Hrvati Antu slijede,
Za slobodu svoga praga;
Svi se žure u boj sveti,
Preko Drine tjerat vraga.*

*S Velebita Ante kliče
Tublje gore, puške ore;
Bjež'te psine, preko Drine!*

Hrvati se za Dom bore (Wikisource, url).

Očaranost likom i (književnim) djelom Mile Budaka devedesetih se godina proširilo i na preimenovanje ulica diljem Hrvatske, pa smo, osim ulice 10. travnja dobili i mnogobrojne ulice Mile Budaka. Takvu praksu prvi je pokušao prekinuti premijer Ivo Sanader, a nakon njega i SDP-ov ministar uprave Arsen Bauk

(Karlović-Sabolić 2017, url). Prema informacijama koje nude *Googleove karte*, u Hrvatskoj 2020. godine još devet ulica nosi Budakovo ime (*Google maps*, url).

1.3.1. Zapad o revizionizmu u Hrvatskoj

Godine 2019. objavljena je znanstvena studija provedena na sveučilištima *Yale* i *Grinell*, koja potvrđuje da je Hrvatska jedna od zemalja Europske unije koje imaju velik problem kada je u pitanju povijesni revizionizam povezan s Drugim svjetskim ratom (Owen-Jones 2019: 28–33, url); od 21 zemlje, samo su Hrvatska, Mađarska, Litva i Poljska dobile crvenu oznaku.

Njemačka povjesničarka Marie-Janine Calic, stručnjakinja za jugoslavensku povijest, 2018. godine u švicarskom listu *Neue Zürcher Zeitung* objavljuje članak o povijesnom revizionizmu u Hrvatskoj potaknuta izjavom povjesničara i tadašnjeg ministra kulture Republike Hrvatske (op. a. od siječnja do listopada 2016) Zlatka Hasanbegovića, koji je poraz 1945. godine nazvao *nacionalnom tragedijom*. Autorica članka govori o rušenju partizanskih spomenika, nazivanju ulica imenima ustaških lidera, o političarima, novinarima, znanstvenicima i predstavnicima crkve koji i dalje, uz potporu emigracije, zagovaraju *jučerašnji san o homogenoj Hrvatskoj*. Calic spominje i *Društvo za istraživanje trostrukoga logora Jasenovac*, čiji je cilj izjednačiti zločine ustaša i partizana (G. D. 2018, url).

Na internetskoj stranici *Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa* možemo pročitati članak koji govori o učinku povijesnoga revizionizma u Hrvatskoj na tinejdžere. Spominje se incident iz Vukovara, u kojem gradonačelnik Vukovara snima srpsku djecu koja ne odaju počast Hrvatskoj himni pri čemu su vidljiva njihova lica. Također spominje incident iz zadarske škole, u kojem je učenik kolegici urezao ustaški simbol na ruku, a kasnije se doznalo da se učenica prethodno fotografirala u majici s ustaškim simbolom. Događaj je sam po sebi strašan, ali postaje još strašniji kada otac djevojke kaže da njegova kći ne

zna ništa o ustaškim simbolima, već je majicu kupila na nagovor učitelja prilikom posjeta Vukovaru. Autorica članka smatra da državne institucije, posebno one zadužene za zaštitu dječjih prava, kao i nevladine organizacije koje se bave pomirbom i međuetničkim dijalogom, u ovakvim situacijama moraju hitno intervenirati. U suprotnom će mladi ljudi i dalje odrastati u okruženju koje odobrava fašističku retoriku i ikonografiju, kao i govor mržnje usmjeren prema manjinama (Polić 2019, url).

Europski antirasistički pokret, Inicijativa mladih za ljudska prava i Kulturnjaci 2016 poslali su apel protiv revizionizma Vladi RH, a podržale su ih brojne utjecajne osobe iz europskog i svjetskog intelektualnog, kulturnog i političkog miljea. Ovim apelom htjeli su upozoriti Vladu kako mora hitno mijenjati svoje političke prakse i diskurse te politiku uskladiti s temeljnim demokratskim vrijednostima. Njihova poruka je jasna i jednostavna: *revizionizam i relativizacija povijesnih kršenja ljudskih prava, te zločinačkih ideologija i režima koji su do tih kršenja doveli neprihvatljivi su u kontekstu europske demokracije* (YIHR 2016, url).

2. Kultura, mediji i cenzura u NDH

Kultura je u vrijeme NDH bila prilično bogata. Ako pogledamo u prošlost te se osvrnemo isključivo na broj objavljenih književnih naslova, razdoblje od 1941. do 1945. godine mogli bismo nazvati zlatnim dobom hrvatske knjige; nikada prije nije se tiskalo i objavljivalo toliko knjiga kao u te četiri ratne godine. Kada bismo ignorirali, a ne možemo, samu ideju totalitarne države, razne naputke književnicima, cenzure, popise nepoželjnih i zabranjenih knjiga, slika bi bila prilično idilična. Realna slika nije bila toliko savršena, ali s obzirom na ratne okolnosti i državno uređenje može se smatrati prilično dobrom. Ne može se poreći da je određena doza slobode postojala, ali ne bi bilo ispravno ovo razdoblje hrvatske kulture uzimati za uzor u demokratskoj državi u 21. stoljeću.

U nastavku će biti riječi o Matici hrvatskoj, HIBZ-u, književnim časopisima, listovima i novinama u vrijeme NDH te ukratko o njihovom djelovanju. Jelčić tvrdi da kultura u ovome razdoblju nije bila, osim na papiru, pod utjecajem vlasti, a država je na kulturu gledala kao na ulaganje u izgradnju nacionalnoga duha i svijesti te napominje kako bi takvo znanje dobro došlo i hrvatskoj vladi (1999: 124).

2.1. Matica hrvatska

Matičini djelatnici u sklopu Ministarstva prosvjete i bogoštovlja u prvoj vladi NDH, ministar Mile Budak, tajnik Marko Čović i pročelnik Odsjeka za promicanje prosvjete Mile Starčević, propisuju niz mjera kojima se Matica hrvatska uzdiže na rang državne institucije, čiji je zadatak nadziranje prosvjetne djelatnosti u školama. Također je značajna bila odluka ministra Mile Budaka donesena 3. listopada 1941, prema kojoj prava na izdavanje hrvatskih prijevoda stranih djela iz područja lijepe književnosti i poučnog štiva pripada isključivo Matici Hrvatskoj u Zagrebu (Aralica, V. 2009: 465). Za provođenje te odluke u sklopu Matice organiziran je Ured za prijevode; njegovo je djelovanje vrlo značajno jer je omogućilo Matici da se uzdigne na rang jedne od cenzorskih

ustanova u državi. Zapravo, Matica će do početka sustavnoga rada središnje cenzorske ustanove NDH, tj. do 24. siječnja 1942, a i nakon toga, djelovati uz Državni zavod za narodnu prosvjetu kao glavna cenzorska institucija za prijevode (Isto: 471).

O bogatoj književnoj produkciji govore podaci da je u četiri ratne godine Matica hrvatska izdavala više od dvadeset naslova godišnje. Pokrenute su i neke nove naklade, primjerice Knjižnice za hrvatsku mladež, Knjižnice stranih pisaca i Prosvjetno-političke knjižnice (PPK); PPK je trebala biti glavno sredstvo ideološke izobrazbe hrvatske nacionalističke inteligencije (Isto: 470–471). Iako je bilo nesporazuma između Matice i ustaškog režima, do kraja NDH je njezino vodstvo ostalo odano ideji nacionalne države. Bez obzira na sve, mora se priznati da je Matica upravo u NDH dosegla visoku razinu kao kulturna, ali i nakladnička ustanova (Isto: 482).

2.2. Hrvatski izdavački bibliografski zavod

Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ) je državno izdavačko poduzeće osnovano početkom kolovoza 1941. Zadaća zavoda bila je izdavati i promovirati djela enciklopedijskoga, leksikografskog i bibliografskog sadržaja na hrvatskom i drugim jezicima.³ Ravnatelj HIBZ-a od kraja 1941. do 1945. je bio Mate Ujević, poznati hrvatski leksikograf i publicist. Godine 1945. komunistička vlast ukida HIBZ, koji preimenovanjem postaje Nakladni zavod Hrvatske. Pet godina kasnije od enciklopedijskog odjela osnovan je Leksikografski zavod

³Turčinec navodi djela koja HIBZ uređuje i izdaje: *Prema Propisniku o ustrojstvu i poslovanju Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda (Broj 1622-Z. p.-1941. od 29. rujna 1941.) Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod poimence uređuje i izdaje: Hrvatsku enciklopediju, Enciklopediju za mladež, Hrvatsku bibliografiju, Rječnik hrvatskog književnog jezika, Hrvatska u rieči i slici, Tekstovi i pregledi, knjige o Hrvatima i Hrvatskoj na stranim jezicima, djela hrvatskih pisaca prevedena na strane jezike, Hrvatska misao i rieč kroz stoljeća, cjelokupna djela hrvatskih političkih pisaca i esejista, slikovnice i albume koji imaju za svrhu upoznavanje hrvatske zemlje i hrvatske prosvjete, knjige, rasprave i časopise po narudžbi ministarstava i drugih državnih ustanova, uz odobrenje ministra nastave.* Turčinec, Z. (2000) *Izdavači/nakladnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.* ČSP, God. 32, Br. 1, Zagreb : Hrvatski institut za povijest.

FNRJ, danas poznat kao Leksikografski zavod Miroslav Krleža (HIBZ, url). Jelčić ističe da je i danas (op. a. kraj 90-ih godina 20. stoljeća) HIBZ nedostižan simbol izdavačke djelatnosti koji je odredio kulturni život NDH. U četiri godine djelovanja HIBZ-a tiskano je više od četiri stotine knjiga. Ujević je još u vrijeme Banovine Hrvatske izdao prvi svezak Hrvatske enciklopedije, a ova edicija njegovim dolaskom u HIBZ postaje najvažnijom djelatnošću Zavoda (Jelčić 1999: 123).

2.3. Cenzura knjiga

Novoosnovana država pobrinula se da se već na sam dan osnutka NDH novine stave pod nadzor, a ubrzo je uslijedilo uklanjanje *loših* knjiga iz knjižnica. Prve su na udaru bile školske knjižnice jer je djecu trebalo zaštititi od loših utjecaja. Lošim knjigama su se smatrale: *sve knjige (...) pisane u srpskom duhu, štampane ćirilicom, a koje nemaju znanstveni i strogo stručni sadržaj (...)* (Stipčević 2008: 495). Knjižničari su knjige morali pohraniti na *posebno mjesto*, na kojem su ostale sve do 1943. godine kada je nastupila nestašica papira za tiskanje knjiga.

U veljači 1942. godine vlasti sastavljaju *Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*.⁴ Popis je prvi objavio *Katolički list*, u kojem piše: *Od srca pozdravljamo ovu odluku hrvatske državne vlasti koja će tako spriječiti daljnje trovanje naše mladeži. Kamo sreće da su prije barem profesori Hrvati u hrvatskim školama više pazili, što se nabavlja (...) Bilo bi (...) više čiste mladeži (...) više rodoljublja i kršćanske požrtvovnosti, manje mladih staraca i zločinačkih tipova (...) Ustaška Hrvatska dići će visoko svijest, moralnu odgovornost, a s njom i otpornu narodnu snagu protiv svakog neprijatelja* (Isto: 496–498). Osim knjiga srpskih pisaca, na udaru ustaške cenzure našla su se djela domaćih i stranih marksista i drugih ljevičara, knjige koje kritički

⁴ Vidi: *Popis zabranjenih knjiga i pisaca iz 1942. g; Primjerak sačuvan u Hrvatskoj čitaonici sela Kuti u Gorskom kotaru*. (Stipčević 2008: 497)

progovaraju o Nijemcima i Talijanima, knjige koje ugrožavaju javno ćudoređe, kao i knjige u kojima se promiče jugoslavenstvo. (Isto: 503). Prije dobivanja popisa, neki su knjižari i knjižničari, navodno zbog nejasnih uputa, knjige uništili (Isto: 498). Autor ističe kako su knjige na području NDH, od 1941. do 1945. godine, osim ustaša, uništavali i Talijani, Nijemci, partizani i četnici (Isto: 500–501).

U svibnju 1941. vlasti su pooštrile retoriku te je donesen zakon u kojem stoji da će se smrću kazniti svatko tko piše, izdaje, tiska i raspačava knjige, novine i letke kojima se potiče nasilje prema državnim vlastima. Srećom, ni ovaj zakon nije doslovno proveden u djelo, ali nekim piscima nisu objavljena djela jer su *premalo ustaška*. Primjerice, takvu je sudbinu doživjela knjiga Rudolfa Horvata *Hrvatska na mučilištu*. Nekompetentni cenzori sličnu su sudbinu nametnuli i djelima Milana Begovića, Radovana Ivšića i Zvonka Veljačića (Isto: 501).

Iz svega navedenog je vidljivo da su vlasti u NDH provodile dvije vrste cenzure – preventivnu i suspenzivnu, dok su se za autocenzuru, zbog straha od strogih zakona, pobrinuli sami autori. Preventivnom cenzurom kontrolirale su se tiskare i izdavači, a knjige nisu mogle biti objavljene prije kontrole državnih cenzora. Cilj suspenzivne cenzure je uklanjanje već postojeće *nepoćudne* građe iz knjižnica, kako više ne bi bile dostupne javnosti (Glavačević 2017: 11–12, url).

2.4. Književni listovi i časopisi

Mnogi dnevni i tjedni listovi, primjerice *Hrvatski narod*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski list*, *Spremnost* ali i književni listovi i časopisi *Hrvatska revija*, *Vienac*, *Književni tjednik*, tiskali su djela poznatih hrvatskih autora, ali i mnogih mladih autora kojima su na taj način otvorili vrata književnosti i publicistike, također su tiskali i djela stranih autora (Matičević 2007: 124).

NDH je bila centralizirana država, stoga je važno mjesto zauzimala zagrebačka periodika; osim političkih tjednika i dnevnika te književnih časopisa, u Zagrebu su izlazili i listovi za studente i intelektualnu mladež *Plava revija* i

Plug. Spomenuti listovi i časopisi nisu važni samo zbog toga što su se u njima objavljivala djela hrvatskih i stranih književnika, važniji su zbog književnokritičkih priloga iz kojih čitatelj može saznati mnogo o ondašnjim događanjima, ali i o shvaćanju književnosti (Isto: 9–10).

Uz *Hrvatski narod*, tjednik *Spremnost* je najvažniji novinski projekt ustaške vlasti. Urednik *Spremnosti* Tias Mortigjija uspješno je održavao ravnotežu između ustaške vlasti i slobodnoga izražavanja stavova svojih suradnika, iako je zbog toga bio pod stalnim nadzorom ustaške vlasti koja ga je smatrala *lošim ustašom*, a dodatni pritisak su na njega vršili Talijani i Nijemci koji su smatrali da premalo piše o njihovim uspjesima na bojišnici, kao i o kulturi i umjetnosti njihovih naroda (Isto: 281–285).

U *Spremnosti* se, osim brojnih polemika, ističe feljton *Umjetnički svijet* kojeg je potpisivao *Pomet*; radi se o jednom od triju humorističkih priloga u ovome tjedniku. *Pomet* na duhovit način, služeći se ironijom i metaforom, daje kritiku vijesti iz kulture i umjetnosti. Žrtve kritike često su bile ugledne osobe, njihova borba za ugledom, novcem i što lakšim preživljavanjem; ovi feljtoni zapravo su kronika onodobnih karaktera u svijetu kulture i umjetnosti. U svojim rukama, baš kao i Držićev *Pomet*, drži sve konce intrige te određuje što će se, kako i o kome pisati. Zanimljivo je da se ne zna tko je bio *Pomet*, ali se zbog korištenja dubrovačkoga dijalekta pretpostavlja da je završna redakcija bila Mortigjijina. Ovaj feljton je dokaz da u NDH nisu postojale samo nadzorne službe, policijski satovi, sudovi i logori, već i tjednici, točnije, njihovi urednici, koji su imali liberalnije i optimističnije poglede na svijet (Matičević 2013: 160–172). Dakle, književni kritičari su imali popriličnu slobodu izražavanja mišljenja sve dok, kao i ostali javni djelatnici, u pitanje nisu dovodili sljedeće tri stvari: *hrvatstvo kao ideološki pojam i osjećaj koji je trebao prožeti sve Hrvate u NDH, potreba i osnutak same NDH te Pavelić kao idealni vođa i najzaslužniji za hrvatsku samostalnost* (Matičević 2007: 498).

2.5. Novine

Alan Labus piše o političkom projektu *Kulturna revolucija*; radi se o projektu kojim su ustaške vlasti htjele preobraziti hrvatsko društvo. Autor na temelju dokumenata određuje koliki je bio politički utjecaj na novine u NDH te način na koji je vlast organizirala institucije koje su upravljale i kontrolirale novinske redakcije (2011: 214).

Pavelić je smatrao da bi jedan od najvažnijih elemenata *Kulturne revolucije* trebao biti jezik; kako bi poslužio kao uzor, svoje djelo *Strahote zabluda* (1942) piše korienskim pravopisom. Krajem travnja 1941. donosi odredbu o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik koji je zadužen za jezičnu kontrolu novina, knjiga, udžbenika, filmova te radijskih emisija. Naglasak je bio na purizmu; jezik se trebao prvenstveno osloboditi od srbizama, a potom i od ostalih tuđica. Ustaški vrh zahtijevao je od novinara pisanje *novim* jezikom, a da ni sami nisu znali što to točno znači. Prema Pavelićevim riječima, novinari su trebali biti *apostoli čistoće hrvatskog jezika* (Isto: 216).

Osim jezika kontrolirao se i sadržaj novina. Predcenzura se provodila u Državnom izvještajnom i promičbenom uredu te u Glavnom ravnateljstvu za promičbu, a cenzura na tri razine: u Glavnom ravnateljstvu za promičbu, u Ministarstvu unutarnjih poslova te u Ustaškoj nadzornoj službi. Silne cenzure i represivni odnos prema novinarima dovele su do krize u novinarstvu, a čitatelji su bili nezadovoljni novinama loše kvalitete koje su nudile nekritički i pristran novinski sadržaj (Isto: 216–218).

3. Revizionistički pogled na kulturu u NDH

Dubravko Jelčić, hrvatski književni povjesničar, publicist, književnik i političar, često prozivan zbog revizionizma, nudi pomalo idealiziran prikaz kulturnoga života u NDH; napominje kako je ustaški režim bio tolerantan kada je u pitanju bila kultura te se na tom polju totalitarizam nije osjećao. Dakle, prema Jelčiću, kulturni život nije uređivala vlast, već kulturni djelatnici. U razdoblju od 1941. do 1945. godine, kultura je doživjela procvat, održavale su se brojne manifestacije, tiskao se velik broj knjiga, izvedene su mnogobrojne kazališne premijere te su prikazane brojne izložbe. Autor ne negira uplitanje politike u kulturu, ali smatra da se napisanoga nitko nije pridržavao: (...) *ideološke kategorije spominjale su se kadikad u publicistici kao ono što mora prožimati stvaralaštvo hrvatskih intelektualaca, ali se tih misli srećom nitko nije držao u praksi* (...) (1999: 122).

Ove tvrdnje možemo prihvatiti kao djelomično istinite. Bogatstvo kulturnih događaja u vrijeme postojanja NDH ne može se osporiti, ali je također poznato da su u navedenom razdoblju bile popularne različite vrste cenzura. Prilično je teško zamisliti ijedan totalitarni režim koji potiče stvaralačku slobodu i širi toleranciju, dok u isto vrijeme postoji lista zabranjenih knjiga i napuci o dužnostima i obvezama hrvatske književnosti i pisaca. Jedan od najpoznatijih tekstova koji o tome govori jest *Dužnost književnika u ustaškoj državi*, kojeg je 1942. godine u *Hrvatskoj reviji* objavio Marko Čović. On književnike uspoređuje s vojnicima te im daje zapovijedi: (...) *to je dnevna zapovijed ustaške Hrvatske, koja vrijedi za sve Hrvate, koja vrijedi i za književnike. (...) A dužnost je hrvatskih književnika u ustaškoj državi, da budu prvi tumači velikih ideja i snaga, koje krije u sebi ustaški pokret. Dužnost je hrvatskih književnika u ustaškoj državi, da budu prvi graditelji novoga mišljenja, koje je nacionalističko i hrvatsko, zdravo i spasonosno. (...) jer će samo tako opravdati i samo svoje umjetničko postojanje i pravo na život* (1942: 114–115). Nakon ovakvih zapovijedi glavnoga urednika *Hrvatske revije* teško je pomisliti da bi se pisac odlučio na potpuno slobodno iznošenje ideja, naravno, ako

su one u suprotnosti s ustaškim idejama i pogledima na svijet. Valja napomenuti da je o kulturnoj politici NDH brigu vodilo Ministarstvo bogoštovlja i nastave, kasnije preimenovano u Ministarstvo narodne prosvjete, a kao što je ranije spomenuto Glavno ravnateljstvo za promidžbu je bilo zaduženo za cenzuru u svim područjima kulturnoga života (Matković 2002: 175). Stoga bismo slobodu ovome slučaju mogli shvatiti uvjetno, ona je postojala, ali samo kada je odgovarala pojedincima na vlasti; ili, Matičevićevim riječima: (...) *za vlast je naposljetku bilo jedino važno da se svi oni* (op. a. umjetnici i kritičari) *ne upuštaju u kojekakvi ideološki, protuhrvatski ili, što bi bilo najgore, protuustaški diskurs* (Matičević 2007: 497). Dakle, paralelno sa slobodom postojala je i autocenzura.

Novinari su imali manje slobode od pisaca jer su novine, kao i televizija, bili mediji idealni za propagandu, a to potvrđuje i citat sa sastanka s novinskim i radijskim urednicima iz svibnja 1941: *Ono što neprekidno moramo imati pred očima to je nova uloga novinara i njihove pisane riječi u hrvatskoj državi, oslobodjenje diktata takozvane demokracije, koja u biti u svako društvo unosi anarhiju. To vrlo uvjerljivo potvrđuje propast onih država i ljudskih zajednica, koje su na demokraciji zasnivali svoje društveno uređenje (...) Pa čak i kada bi se mi složili da je demokracija nešto vrijedno, što bi se dogodjalo da u sadašnjem vremenu nastojanja prve hrvatske slobodne i samostalne države svatko trabunja što mu padne napamet* (Labus 2011: 216).

4. Kultura u Hrvatskoj početkom devedesetih

Devedesetih godina prošloga stoljeća u političkom, društvenom i kulturnom životu dolazi do zaokreta prema konzervativnim, tradicionalističkim vrijednostima.⁵ Političko i religijsko vodstvo podjednako je radilo na moralnom preobražaju Hrvata, a jedan od glavnih pokretača ovoga trenda jest don Anto Baković, urednik zbornika *Duhovna obnova Hrvatske* iz 1992. godine. Izdavač je bila Vlada Republike Hrvatske, stoga ovaj zbornik možemo smatrati smjernicom koja određuje kulturološki razvoj hrvatskoga društva; obnova je trebala obuhvatiti moral, demografiju, vjeru, politiku, gospodarstvo i kulturu.

Lešaja navodi kako je sintagma *duhovna obnova* jedno od programatskih obilježja nacifašističkog pokreta, koje nastaje s ciljem homogenizacije stanovništva, a podrazumijeva raskid sa svime što ne odgovara viziji nacije i povratku korijenima. U nastavku autor ističe da je u Hrvatskoj početkom 1992. godine, po uzoru na nacistički ured za duhovnu obnovu, unutar Ministarstva za obnovu, osnovan Odjel za demokratsku i duhovnu obnovu, a jedan od projekata Odjela jest spomenuti zbornik *Duhovna obnova Hrvatske* (2012: 504). Ovakvo razmišljanje može se potkrijepiti Bakovićevim predgovorom zborniku: (...) *svi porobljivači Hrvatske, nisu se nikada zadovoljili samo pljačkom njezinih prirodnih bogatstava, već su uvijek kovali podmukle planove o duhovnom zarobljavanju hrvatskoga čovjeka, hrvatske kulture, razaranja hrvatskoga obiteljskog doma i mladeži, falsificiranju povijesti, te zatiranjem svega onoga što je značilo duhovnu snagu Hrvatske (...) zato je prvi zadatak slobodne i suverene hrvatske, nakon oslobođenja od svih vanjskih okupatora, bio rad na društvenoj i duhovnoj obnovi* (1992: 5).

⁵ Pod tradicionalističkim vrijednosnim sklopom podrazumijeva se izraziti socijalni konformizam, prvenstveno kolektiviteta (poput obitelji i nacije) nad pojedincem, politička pasivnost, jasna podjela rodni uloga, nacionalistički svjetonazor te religioznost (Gvozdanović A, Kovačević, M. 2020: 231).

Nakon *duhovne obnove Hrvata* i odbacivanja socijalizma bilo je potrebno obračunati se i s umjetnošću. Lešaja u knjizi *Knjigocid – Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih* piše o uništavanju knjiga u Hrvatskoj u razdoblju od 1990. do 2010. godine (Lešaja 2012: 12). U ovome je djelu dokumentirano i analizirano uništavanje nekoliko tisuća spomenika NOB-a te čišćenje hrvatskih knjižnica od *nepoćudnih* marksističkih knjiga kao i knjiga pisanih ćirilicom i ekavicom. Autor ističe da se radi o kvalifikacijama o nepodobnoj literaturi koje je Goebbels iznio u svibnju 1933. godine (Isto: 566). Zapanjujuće je da se radi o čak 2,8 milijuna knjiga ili tadašnjih 13,8% ukupne knjižne građe!

Knjige su se najčešće uništavale u samim knjižnicama, a najlakše ih je bilo svrstati u redoviti otpis knjiga kojemu je prethodila uobičajena revizija. Drugim riječima, knjiga se navede kao izgubljena, ukradena, oštećena ili zastarjela (Isto: 91–94) i problem je riješen. Školske knjižnice dobile su naputak iz kojeg se može iščitati da se otpisuju sve knjige koje ulaze u sljedeće kategorije: autor nije hrvatske nacionalnosti i knjiga nije pisana na hrvatskome jeziku, u hrvatskome izdanju i na latinici. S druge strane postojao je i naputak prema kojem knjižnice moraju imati knjige na stranim jezicima kako bi se potaknulo učenje stranih jezika (Isto: 113–114). Iz navedenoga se sasvim jasno može iščitati na koje se knjige prvi naputak, odnosno suspenzivna cenzura, odnosi – na sve one knjige koje nisu u skladu s *duhovnom obnovom*. Lešaja navodi da su ovakve intervencije u bibliotekarsku djelatnost bile u skladu s politikom isključivosti koja je vladala u Hrvatskoj devedesetih godina (Isto: 124). Zastrašujuć je podatak Državnoga zavoda za statistiku koji pokazuje da je devedesetih godina samo iz školskih knjižnica nestalo više od milijun jedinica (Isto: 210).

No problem je zahvatio i druge knjižnice; Lešaja citira članak Hrvoja Appelta koji je 2003. godine objavljen u Jutarnjem listu, a tiče se nestanka 30 000 svezaka periodike i knjiga iz Sveučilišne knjižnice u Rijeci. Appelt otkriva kako, zahvaljujući prijavi zaposlenika knjižnice, postoje dokazi da su se knjige darovale, bacale u smeće i prodavale na hodnicima knjižnice, a kao glavni krivac

navodi se tadašnji ravnatelj Lokmer. Policija je prema izdanim računima pronašla veći broj knjiga, a neke su vrijedne knjige, nažalost, izgubljene zauvijek (Isto: 187–188).

U zadnjem desetljeću dvadesetoga stoljeća knjige su se bacale u kontejnere za smeće, prodavale se za stari papir i odbacivale (Isto: 210), ali uništavanje knjiga nije bilo dovoljno pa su se od 1991. godine uništavali i vrlo vrijedni spomenici, njih čak 3000, primjerice *Spomenik pobjedi naroda Slavonije* Vojina Bakića, *Spomenik Stjepanu Filipoviću* Mira Vuće i Stjepana Gračana te *Spomenik poginulim borcima Splitskog partizanskog odreda* Vuke Bombardellija (Lazić 2020, url).

Osim kulturocida o kojem je prethodno bilo riječi, *duhovna obnova* donijela je i povratak na tradicijsku kulturu i kršćanstvo koji su u tome razdoblju svoje mjesto pronašli i u televizijskome programu; od tada imamo prilike pratiti mnoštvo folklornih priredaba, prijenose svetih misa iz zemlje i inozemstva, prijenose Sinjske alke itd.

Problemi nisu zaobišli ni novinarstvo; prema Gvozdanović i Kovačiću, ogledni primjer zloupotrebe medijskog prostora jest članak objavljen u *Globusu* 1992. godine u kojem se Slaven Letica anonimno, pod pseudonimom *Globusov investigativni tim*, obračunava s pet intelektualki koje su proglašene državnim i nacionalnim izdajicama sumnjivog nacionalnog i socijalnog poretka (2020: 240). Cilj ovakvog tipa novinarstva jest iz javnog života i društva izopćiti one koji se ne uklapaju u zadanu nacionalnu matricu (Isto: 241).

Dakle, umjesto (post)modernizmu, Hrvatska se okrenula retradicionalizaciji koja je rezultirala učvršćivanjem tradicionalističke orijentacije kod mladih; to potvrđuje i rezultat istraživanja Gvozdanović i Kovačića, iz kojeg vidimo da je u posljednjih petnaestak godina došlo do povećanja religioznosti i entocentrizma, a u razdoblju od 1999. do 2013. godine i do povećanja nacionalne

isključivosti prema Srbima. Zasluge za ovakvo stanje pripisuju politici, medijima i obrazovanju (2020: 255).

5. Revizionizam u književnosti

Revizionizam se uvukao u sve pore društva, a nije zaobišao ni književnost. Već smo ranije vidjeli da se devedesetih godina kultura odmiče od modernizma te se priklanja tradiciji, a isto se događa i u književnosti. Građanske vrijednosti ustupaju mjesto nacionalnim vrijednostima, naglašava se patrijarhalnost društva, a nezaobilazno je i katoličanstvo.

Revizionizam se u književnosti može pojaviti u raznim oblicima. Primjerice, može se provoditi kroz memoarsku prozu u kojoj se neke činjenice *prilagođavaju*; možemo ga pronaći i u povijesnim romanima u kojima autor manipulira povijesnim činjenicama ili izdvaja samo one koje mu odgovaraju; također je prisutan i u revalorizaciji književnih djela određenih autora, pri čemu veliku ulogu imaju književni kritičari; provodi se i prešućivanjem ili umanjivanjem vrijednosti književnoga djela autora koji su prije Domovinskoga rata smatrani dobrim književnicima, a nakon rata se ocjenjuju isključivo prema srpskome podrijetlu; valja spomenuti i književnike koji mogu i ne moraju uvrstiti revizionizam u svoja književna djela, ali često s javnošću dijele svoje revizionističke poglede na svijet. Najpogodnije tlo za revizionizam jest područje povijesti književnosti, ali o tome će biti riječi nešto kasnije.

5.1. Izbacivanje *Ježeve kućice*

Godine 2005. akademik Stjepan Babić trebao je u ime skupine koju je činilo dvadesetak nastavnika iz osnovnih i srednjih škola potpisati završnu verziju Hrvatskoga nacionalnog obrazovnog standarda. Pritom se pojavilo pitanje, tj. problem Čopićeve *Ježeve kućice* koja se ponovno našla na popisu lektire za prvi razred osnovne škole. Kako bi, zbog navodnog nedostatka vremena, brzo riješio problem Babić je predložio, a ostali su se s time složili, da se popularna lektira ukloni s popisa (Babić 2006: 139).

Nekoliko mjeseci kasnije mediji su počeli pisati o toj odluci te prozivati Babića kao odgovornu osobu. Naravno, akademik, inače poznat kao jezični purist, se obranio te pojasnio da je to učinio zato što učenici u prvome razredu osnovne škole *jedva savladavaju prve elemente osnovne pismenosti* pa ih ne treba dodatno opterećivati srpskim jezikom (Isto: 140). Nije zaboravio napomenuti da jednako vrijednih djela za taj uzrast imamo i u hrvatskoj književnosti, kao primjere navodi slikovnice Paje Kanižaja, *Hrvatsku domovinu* i *Diznić drvo* (Isto).

U nastavku članka autor navodi problematične srbizme te zaključuje da se ne mogu u potpunosti prevesti jer se tada gubi rima. Problem predstavlja i ime glavnog lika koje glasi *Ježurka*; ono se naime u prevedenim izdanjima nije na hrvatski jezik prevelo u *Ježurko*: (...) *ali to nije promijenjeno iako bi lako bilo promijeniti u hrvatski, ne smeta mu ni ritam ni srok, nego se šutke nameće srpski lik jer je upotrijebljen sedam puta i tako se zatire hrvatski jezični osjećaj* (...) (Isto: 143).

Babić smatra kako bi ovo djelo trebao na hrvatski jezik prevesti neki majstor, a dotad bi njegovo čitanje trebalo *preпустiti osobnoj inicijativi*. Na kraju članka, potpuno neprimjereno temi, u fusnoti, autor spominje *Ježevu kućicu (za Hrvate)* u kojoj su glavni likovi lija Carla del Ponte i jež Ante Gotovina (Isto: 145).

Ostaje nejasno kako su tolike generacije mladih Hrvata do sada uživale u ovoj nedovoljno (i)jekaviziranoj basni u stihu kojoj je nemoguće dodati tumačenja jer bi ih bilo previše (Isto: 145), a za koju je potreban čak i razlikovni rječnik (Isto: 143). Možda bi bilo jednostavnije, ili poštenije, da se akademik Babić zaustavio na početku članka i otvoreno rekao da je *primjerenije* djelo bosanskohercegovačkoga pisca srpskog podrijetla zamijeniti jednako vrijednim djelom hrvatskoga pisca. Ovakvi postupci podsjećaju nas na cenzuru iz 40–ih i 90–ih godina prošloga stoljeća, doduše u nešto blažem obliku – knjiga nije uklonjena s polica knjižnica, već *samo* s popisa lektire.

5.2. Veličanje Vjekoslava Maksa Luburića

Vjekoslav Luburić je u travnju 1941. godine ilegalno došao u Hrvatsku, a tri mjeseca kasnije postao je voditelj UNS-ova Ureda III, čija je zadaća bila organiziranje logora, uprava i osiguranje; mjesec dana kasnije, u kolovozu, je osnovao logor Jasenovac. Logori postaju sinonim ustaške vladavine, a Luburić *njihov zapovjednik, najpoznatiji i najozloglašeni predstavnik ustaškog terora* (Dizdar 1997: 241). Godine 1942. dobiva čin ustaškoga bojnika, odlazi u Bosnu i Hercegovinu gdje osniva Domobransku dobrovoljačku pukovnicu. Kod Travnika se sukobljava s domobranom te ga strijelja, zbog čega su ostali dobrovoljci negodovali. Zbog ometanja njemačkih jedinica u izvršavanju zadataka povučen je natrag u Hrvatsku; Pavelić se pobrinuo da ne bude izručen Njemačkoj (Isto: 241).

Godine 1944. dobiva čin ustaškog pukovnika i odlazi u Sarajevo kako bi organizirao obranu grada od partizana; u Bosni i Hercegovini ostaje do 1945. godine i povlačenja Nijemaca iz središnje Bosne. Iste godine postaje domobranski general. Nije se slagao s Pavelićevim povlačenjem, smatrao je da trebaju ostati u Zagrebu i obraniti ga. Na putu za Austriju se odlučuje vratiti u Hrvatsku, kraće vrijeme se pridružuje križarima, a krajem 1945. godine odlazi u Mađarsku, potom u Austriju, Italiju, Francusku i Španjolsku. Suradnju s Pavelićem prekida 1955. godine, isključen je iz ustaškoga pokreta te osniva *Društvo prijatelja Drine i Hrvatski narodni otpor*. Godine 1967. ubija ga njegov zaposlenik Ilija Stanić, plaćenik jugoslavenske službe sigurnosti (Isto: 241–242).

Godine 2018. izlazi knjiga *Sluga domovine : Život hrvatskoga viteza Vjekoslava Maksa Luburića generala Drinjanina* kojom se veliča život i djelo zapovjednika logora Jasenovac; autor ove knjige je Vlado Vladić, član Društva hrvatskih književnika, član Hrvatskog filozofskog društva te profesor na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Iako povijesni izvori potvrđuju da se radi o jednome od najvećih ustaških zločinaca, Luburić se u ovome

opsežnom djelu predstavlja kao pravedan borac. Ostojić navodi da su njegova djela toliko ekstremna da ga čak ni najveći ustaški revizionisti dosad nisu spominjali (2018, url). Ranije smo spomenuli da su neki od najglasnijih revizionista pripadnici Crkve, pa je tako i ova knjiga djelo vjeroučitelja, a promocija knjige, osim u prostorijama tjednika *Hrvatsko slovo*, održana je i u splitskom dominikanskom samostanu. Ostojić također, pozivajući se na riječi Marka Kostanića, naglašava ulogu Crkve u povijesnom revizionizmu: *Sramotnu ulogu Crkve u aktualnom povijesnom revizionizmu nije teško primijetiti, kao što nije potrebno ni razlagati nesklad između Isusovih učenja i Luburićevih djela (...) Crkva ima infrastrukturu, resurse, pristup ljudima i njihovo povjerenje. Crkva otvoreno koristi svoju ulogu i javnu prisutnost za normalizaciju ustaških zločina i sijanje mržnje. Zato je njen revizionizam ozbiljan problem cijelog društva* (Isto).

Materijale prema kojima je nastala ova knjiga prikupljali su emigranti vl. John Ivan Prcela i Mirko Bilić, uvjereni da su komunističke vlasti iznijele neistine o Luburićevu životu te su putem internetskog portala *Dnevno.hr* poslali *Apel imućnim Hrvatima i Hrvaticama* kojim pozivaju *hrvatsku braću i sestre* da im financijski pomognu ostvariti ovaj projekt i *ispraviti nepravdu: Najveća žrtva tih laži i ocrnjivanja je general-vitez Vjekoslav Maks Luburić jer on je bio najinteligentniji i najborbeniji hrvatski Ustaša (...) Borbeni Maks Luburić je iza sebe ostavio bezbroj dokaza da je punih pedeset godina uvijek bio vjeran SLUGA DOMOVINE. Baš pod tim naslovom evo punih šest godina, zalaganjem nas dvojice niže potpisanih, priprema se vrhunski napisano enciklopedijsko djelo o životu i radu generala Luburića (...) tri predstavnika triju hrvatskih generacija formiraše novu 'Trojicu velikih' generala Luburića i sva trojica postaviše si za zadatak izići pred hrvatsku javnost s potpunim i istinitim životopisom previše ocrnjenoga generala Luburića i tako povijesnim činjenicama zadati smrtni udarac najcrnjim lažima o njemu i o njegovome djelovanju. (...) ovim se apelom obraćamo na Vas, draga hrvatska braćo i sestre, da nam financijski pomognete i olakšate financijske obaveze tiskanja toga ne samo obimna, nego i senzacionalna*

djela o životu i radu generala-viteza Luburića. Već unaprijed, od srca Vam hvala i pozdravljeni nam budite sa BOG I HRVATI (Dnevno.hr, url).

U listopadu 2018. godine Hrvatsko društvo pisaca i Hrvatski P.E.N. centar osudili su objavljivanje knjige o zapovjedniku ustaških logora: *Kako se radi o anticivilizacijskom ispadu, nezamislivom u demokratskom svijetu, a promocijom te knjige sramoti se Hrvatska, kao pisci najoštrije osuđujemo tu svojevrsnu banalizaciju zločina te zatajenje etičke svijesti i empatije prema Luburićevim žrtvama, kojim se, poput nakaznih pjesama koje ga opjevavaju ('Jasenovac i Gradiška Stara, to je kuća Maksovih mesara'), kontaminira cjelokupni prostor hrvatskog društva (historiografija.hr, url).*

5.3. Fantomska pjesma Vladimira Nazora

Suprotno očekivanjima, devedesetih godina nije se negativno pisalo o Vladimiru Nazoru i Ivanu Goranu Kovačiću, njihova književna veličina nije se umanjivala; kao razlog se najčešće navodi kako su i oni bili Hrvati koji su se htjeli izboriti za samostalnost Hrvatske, ali su se našli na pogrešnoj strani. Naravno, pronalazili su se različiti razlozi kojima bi se dvojica partizana prikazala kao žrtve.

Slučaj Vladimira Nazora je posebno zanimljiv budući da priča oko njegove sudbine i *fantomske pjesme* podsjeća na fantastične krimice, na kojima bi pozavidjeli i neki poznati autori ovoga žanra.

O sumnjivoj smrti Vladimira Nazora svjedočio je dr. Nedjeljko Mihanović u *Glasi koncila* u travnju 2014. godine. Mihanović prepričava svoje razgovore s Nazorovom sestrom Irmom koja tvrdi da su 1942. godine partizani oteli njezinoga brata jer se nije htio dobrovoljno priključiti partizanima. Komunistima je Nazor navodno trebao kako bi zadobili simpatije naroda, a otrovali su ga nakon što im više nije bio potreban (Nagy 2014, url).

Još je zanimljivija priča oko navodne Nazorove pjesme posvećene Paveliću:

Poglavnik

*Nad starim dvorom usred glavnog grada
ko plamen vječnog svietla stieg vihori;
u dvoru, bled od neprekidnog rada:
Poglavnik bdije, jer narod se bori.
I premda svu noć, ko uklete sjene,
more Ga brige mnogih podanika,
ipak Mu bdienjem izmučene sjene
sa smieškom prime stranog poslanika.
Ko dobra majka često prigne čelo
nad uzglavljima ranjenih junakâ;
ko brižan otac izlazi u selo
vidjeti poljske radove seljakâ.
A ipak nikad nitko ne će znati:
sa koliko se boraca On bori,
od kolikih Mu boli srdce pati
i kolikom Mu snagom duša gori!
Tek će budućnost, što će vedra teći,
znati, što bješe činio i htio,
a poviest naša s ponosom će reći:*

Naš Poglavnik je velik vladar bio! (Pavletić 2018, url)

Na Pavletićev zahtjev Dubravko Jelčić piše svjedočanstvo o vlastitom, neuspješnom, pokušaju da otkrije autora *fantomske pjesme* navodno objavljene u *Hrvatskoj reviji*. Jelčić tvrdi kako su mu postojanje ove pjesme potvrdili

povjerljivi izvori, ali unatoč uloženom trudu pjesmu nije mogao pronaći. Tada se sjetio da u Hrvatskoj nije mogao naći *Književni tjednik* iz 1942. godine, za koji mu je knjižničarka rekla da su 1945. povučeni na Nazorov zahtjev. Iako bismo pomislili da smo stigli do vrhunca zapleta, Jelčić nas demantira te zaključuje kako je naposljetku pronašao *Književni tjednik*, ali ni u njemu nije pronašao ovu pjesmu. Razočaranje je još veće nakon što citira Nikolićevu izjavu iz *Hrvatske revije: Ne ulazeći u Nazorov 'krimen', znam da ne postoji nikakva Nazorova pjesma Anti Paveliću. [...] Ja bih za nju trebao znati, jer sam za vrijeme NDH uredio antologiju rodoljubnog pjesništva 'Hrvatska domovina', a također i rodoljubnih prigodnica 'Lovori' (1943), a takve pjesme nigdje nema* (Isto).

Kada smo pomislili da je priči kraj, 2003. godine nastavlja je Darko Sagrak koji tvrdi da je nepotpisana pjesma *Poglavnik* objavljena u *Hrvatskom narodu* 14. lipnja 1944. godine kao dio članka Vinka Nikolića *Opjevani Poglavnik*. Sagrak na temelju *formalne osebnosti stihova* tvrdi da je autor pjesme Vladimir Nazor, a nepotpisana je zato što je Nazor tada već bio u partizanima (Isto). Argument nije pretjerano uvjerljiv, stoga vjerujemo kako će se u budućnosti o ovoj pjesmi još pisati.

5.4. Križar ili Duh Slobode

Književnost može biti dobar pomoćnik u oblikovanju povijesne imaginacije, stoga često možemo čuti da je *knjiga moćno oružje*. Autor koji interpretira prošlost isključivo u skladu s vlastitim vrijednostima, interesima i pripadnosti može vrlo lako manipulirati čitateljem tako što će izbrisati granicu između fikcije i faksije. Ovakav primjer revizionizma ćemo prikazati na analizi romana *Križar ili Duh slobode*.

Roman Nikole i Shirley Helen Štedul objavljen je 1978. godine na engleskome jeziku u Sjedinjenim Američkim Državama pod naslovom *Križar – The Soul Of Freedom*. Prijevod na hrvatski jezik Naklada Pavičić objavljuje 2013.

godine pod naslovom *Križar ili Duh slobode : Pustolovno-patriotski roman o borbi ustaške gerile protiv Titove Jugoslavije neposredno nakon II. svjetskog rata.*

5.4.1. O autoru

Nikola Štedul je 1956. godine napustio Hrvatsku, a u emigraciji je bio politički aktivan u organizacijama koje su se zalagale za uspostavu suverene i samostalne Hrvatske. Godine 1981. postao je predsjednikom Hrvatskoga državotvornog pokreta u Švedskoj, a na toj je poziciji bio sve do atentata koji je na njega, u Škotskoj, izvršila jugoslavenska tajna služba 1988. godine. U Hrvatsku se vraća 1990. godine te ponovno postaje predsjednikom HDP-a, a već sljedeće godine članovi vodstva ove stranke zamrzavaju političko djelovanje dok traje ratno stanje. Iako se stavio na raspolaganje ministarstvu obrane te je bio aktivno uključen u rad na obrani i oslobođenju Hrvatske, nije se priključio tadašnjoj vlasti zbog neslaganja. Naime Štedul je bio nezadovoljan načinom na koji je vlast vodila obranu, gospodarstvo i socijalnu politiku, a osobito ga je smetala vanjska politika prema Bosni i Hercegovini. Od 1998. do 2002. godine bio je predsjednik Nacionalne demokratske stranke. (Štedul N. i S. 2013: 439–441) Godine 2006. predsjednica Kolinda Grabar Kitarović uručila mu je, povodom Europskoga dana sjećanja na žrtve totalitarnih i autoritarnih režima, odlikovanje Red Stjepana Radića *za osobite i višegodišnje zasluge i stradanja u borbi za nacionalna i socijalna prava i razvitak hrvatskoga naroda (...)* Istaknula je kako je stoga u povodu Europskoga dana sjećanja *za promicanje hrvatske državotvorne misli i borcu za demokratsku i neovisnu Hrvatsku, zbog čega je bio žrtva državnoga terorizma bivše SFRJ Nikoli Štedulu dodijelila odlikovanje Reda Stjepana Radića.* (Markičević 2006, url)

5.4.2. O dvama pogovorima

U svojevrsnom pogovoru hrvatskom izdanju romana Nikola Štedul poziva izdavača Pavličića da procjeni ima li koristi od objavljivanja ovoga romana u *koliko-toliko slobodnoj i neovisnoj Hrvatskoj.*

Autori su osjetili potrebu napisati ovo djelo jer su mladi Hrvati u emigraciji bili izloženi antihrvatskoj propagandi zapadnih Saveznika Jugoslavije, dok im je perspektiva boraca za Hrvatsku bila posve nepoznata.

Roman se temelji na razgovorima autora s bivšim križarima, njihovim obiteljima i pomagačima. Štedul napominje kako su imena sudionika stvarnih događaja izmijenjena jer bi, sedamdesetih godina prošloga stoljeća, njihovo objavljivanje bilo opasno (Štedul N. i S. 2013: 431–434).

Ovaj pogovor, za razliku od pogovora američkom izdanju romana koji je napisala Mery-Ellen Ratković, nije nimalo patetičan. Već letimičan pogled na predgovor originalnom izdanju dovoljan je da vidimo kako se ističu riječi *ljubav, Hrvatska, Hrvat, hrvatsko, sloboda* (Isto: 435–438). Štedulov pogovor orijentiran je na razloge izdavanja romana u Hrvatskoj 38 godina nakon što je objavljen u Sjedinjenim Američkim Državama. Ističe kako bi neki ljudi mogli ovaj roman okarakterizirati kao govor mržnje, ali su upravo ti ljudi pojačali svoj govor mržnje, te su time potaknuli autore na objavljivanje hrvatskoga izdanja. Smeta mu što se pripadništvo ustaškim postrojbama smatra zločinom, a narod to sve više prihvaća. Ističe da bi branitelji koji su sudjelovali u Domovinskome ratu dijelili sudbinu ustaša da su iz rata izašli kao gubitnici. Krivce za ovakvu situaciju vidi u zagovornicima Jugoslavije koji su, da bi opravdali svoje zločine, proglasili zločinom i sam pojam ustaštva. Kako bi to pojasnio, Štedul napominje kako prozivanjem ustaša fašistima i zločincima oni jugokomunističkoj revoluciji daju legitimitet. Kao i većina njegovih istomišljenika smatra da se pripadništvo ustaškim postrojbama ne može poistovjetiti s ustaškim režimom. Drugim riječima, smatra da nisu svi ustaše zločinci jer: *90% ustaša i domobrana uopće nije znalo što je nacizam i fašizam, ili da im je do toga uopće bilo stalo* (Isto: 432–433).

U intervjuu za Slobodnu Dalmaciju Štedul potvrđuje svoje stavove tvrdeći da je većina ustaša branila svoju domovinu, a o nacizmu i fašizmu nisu znali ništa. Ističe kako je roman objavljen u Hrvatskoj jer je, s obzirom na to da su tijekom

vlдавине komunizma na ovim prostorima mnoge povijesne činjenice iskrivljavane i zamagljivane, nužna revizija povijesti: *Stoga sam u romanu i dao riječ ustašama koji su iz mog bili dragovoljci koji su htjeli braniti domovinu koja je bila napadnuta sa svih strana: od strane četnika, talijanskih fašista, partizana i komunista* (PSD 2013, url).

5.4.3. Analiza romana

Roman *Križar ili Duh slobode* pisan je iz perspektive gubitnika, ali u njemu nema očajanja ni beznada, što često imamo prilike vidjeti u poslijeratnoj književnosti, baš kao i pojedince koji se žrtvuju u ime zajednice i višeg cilja. Tako su i u ovome romanu likovi svjesni da je njihova borba tek dio borbe za slobodu Hrvatske, oni su zapravo samo primjer mladima koji će tu borbu jednoga dana nastaviti i završiti; upravo o tome razmišlja križar Goran Budak neposredno prije smaknuća: *Ljuto sam se prevario kad sam smatrao da djeca ne osjećaju gubitak domovine i nacionalnog dostojanstva (...) Za miloga Boga, to znači da su partizani sebi stvorili neprijatelje za koje još ni ne znaju da postoje (...) Možda tu i leži najveća opasnost za komunistički jugoslavenski režim, u pamćenju djece kao što je moja Jasna, koje će se prenijeti i na njihovu djecu. (...) Bit će pogonsko gorivo otpora režimu koji je narodu nanio toliko zla, sjeme iz kojega će niknuti buduća Hrvatska (...) ja sam danas, više nego ikada, uvjeren da će našu zastavu slobode, koju partizani nastoje u blatu zgaziti, naraštaji koji dolaze poslije nas iz blata visoko podignuti (...) Do danas sam se takvoj mogućnosti samo nadao, sada sam u takav ishod posve siguran, kao što sam siguran da borba nas križara nije bila uzaludna. Njezinim će tragom krenuti generacije koje dolaze poslije nas (...) Mi, križari, izgubili smo ovu bitku, ali rat za slobodu hrvatskoga naroda nije ni završen ni izgubljen* (Štedul N. i S. 2013: 422–423). Ovaj, pomalo pjesnički, monolog prepun zanosa predstavlja poruku i nadu mladim Hrvatima koji su, prema razmišljanju autora, u školama na engleskom govornom području poučavani iskrivljenoj slici povijesti. Isto potvrđuje Ratković, ona naime smatra

da mladi Hrvati neće odustati od borbe za pravdu i slobodu domovine, a ova će im knjiga pomoći da shvate zašto su križari i drugi branitelji Hrvatske podnosili patnju i mučenja (Isto: 437). U ovim riječima vidimo da roman ima didaktičku prirodu, a tome su prilagođeni i dječji likovi u romanu koji razumiju da ih u jugoslavenskim školama uče neistinama, a iste pohađaju samo da nauče čitati, pisati i računati: *Moji prijatelji i ja ne razumijemo kako država, koja šalje vojsku da ubija naše ljude i koja nam otima hranu, može za nas biti dobra. Znamo da sve to što nam govore ne može biti istina, ali idemo u školu da bismo naučili čitati, pisati, računati* (Isto: 296).

U osvrtu na roman Kovačević ističe kako junaci ovoga romana nisu prikazani crno-bijelom tehnikom karakterističnom za socrealizam, već su prikazani kao obični ljudi koji su, s obzirom na okolnosti u kojima su djelovali, bili prisiljeni donositi odluke od kojih su neke bile i pogrešne. Također navodi da ni partizani nisu isključivo kao negativci. (Kovačević 2013, url) Šteduli su križare i njihove pomagače zbilja prikazali kao različite karaktere, ali se u gotovo svim slučajevima oni izuzetno pozitivni.

Najnegativniji lik jest Gojko, suprug Goranove sestre Ane; prikazan je kao izdajica i kukavica jer pristaje na početak novoga života s lažnim dokumentima kako se ne bi otkrilo da je ustaša. Njegov antipod jest supruga Ana koja odbija poći s njim jer se to protivi njezinim uvjerenjima: *Ja ne napuštam Zagreb (...) Ne znam što da vjerujem o tebi, ali znam da te više ne volim, i ne želim se služiti tim jugoslavenskim ispravama (...) Žao mi te, Gojko. Ne mogu te više poštivati (...) Idi ako hoćeš, i otiđi s ovim mojim riječima, kukavica i izdajnik (...) Gadiš mi se, Gojko (...) Sretno ti s tim tvojim bezdušnim jugo-komunistima. Ako se pravo uzme, oni te i zaslužuju* (Štedul N. i S. 2013: 107–108). Nakon suprugova odlaska Ana uzima pušku i izvršava samoubojstvo. Drugim riječima, ostaje vjerna svojim idealima i radije bira smrt nego suživot s neprijateljem.

Među križarima se također našao jedan (polu)negativac, ali je njegovo ponašanje opravdano užasom koji je preživio. Dusper je preživio strijeljanje na Bleiburškom polju te nakon toga nije mogao kontrolirati mržnju prema neprijatelju: *Dusper traži osvetu. Glavom mu idu samo neprijatelji, vidi ih posvuda* (Isto: 88). Poginuo je nakon što je s još dvojicom neimenovanih križara napustio svoju skupinu i odlučio napasti brojčano nadmoćnu grupu partizana: *Dusper je bio mrtav. Raskadić ga je predobro poznao, da bi se nadao kakvom drugom ishodu. Bilo mu je žao što mu je prijatelj poginuo zbog svoje tvrdoglavosti, ali znao je da će se to prije ili kasnije dogoditi (...) Dusper je bio buntovnik, ali nenadomjestiv borac i pouzdan drug u najtežim trenucima* (Isto: 258).

Ostali likovi prikazani su isključivo u pozitivnom svjetlu. Kako bi se naglasila ispravnost i dobrota križara, ali ponekad i Hrvata općenito, često se naglašava koji je cilj njihove borbe: *Mi moramo ovako živjeti jer su nam ukrali domovinu. Ne skrivamo se zato što smo zli ili zato što bismo se bojali, nego zato što ima ljudi oko nas koji bi nas ubili kad bi nas našli. Oni se boje nas Hrvata, jer mi vjerujemo da Hrvatska treba biti slobodna i da pripada nama, našim obiteljima i djeci, pa nas zato ubijaju kad god mogu* (Isto: 112–113); *Mi križari borimo se za neotuđiva prava na život i domovinu svoga naroda. Znamo da imamo pravo, ne prisvajamo ništa tuđe* (Isto: 154); (...) *Tu se nazire odgovor na tvoje pitanje 'zašto se boriti, zašto se ne predati'. E, pa zato što mi pružamo otpor zlu (...) Taj otpor nažalost može biti samo simboličan (...) mi nastavljamo borbu protiv tlačenja hrvatskog naroda od strane jugoslavenskog komunističkog režima (...) Naša je borba izraz stvarnih htijenja našeg naroda, bez obzira što se narod danas o tome ne može slobodno očitovati (...) Moramo se potruditi da novim generacijama u zalog ostavimo primjer odanosti svojoj domovini* (Isto: 287–288); *I oni su bili samo ljudska bića, s prirođenim instinktom za preživljavanje, ali taj je instinkt kod njih bio prigušen čvrstim moralnim vrijednostima, čežnjom za slobodom naroda i ljubavlju prema domovini* (Isto: 417). Ljudskost križara vidi

se i u njihovoj predaji neprijateljskim vlastima; iako nisu u potpunosti vjerovali u amnestiju koja im je obećana, predali su se jer su shvatili da će vlasti nastaviti maltretirati i ubijati seljake sve dok se oni ne predaju: *Nije posrijedi bila samo njihova sudbina, jer je njihov odlazak značio i spas od progona za narod po selima (...) Udba je i dalje upadala u sela, ali brutalna su čišćenja nakon predaje križara ipak prestala* (Isto: 380–381); *Više se ne možemo oslanjati ni na pomoć seljaka, a nemamo ni moralno pravo takvu pomoć očekivati, jer ih izlažemo velikoj pogibelji* (Isto: 361).

Utjelovljenje, tj. inkarnacija Krista česta je u starijoj hrvatskoj književnosti, a svoje mjesto pronašla je i u ovome romanu. Križari sami sebe uspoređuju s Kristom: *Kao što je Krist nosio svoj teret, i mi trpimo i umiremo zbog ljubavi prema slobodi i pravednosti za koju je On umro. Poput Krista, i mi smo spremni umrijeti za svoj narod (...)* (Isto: 128). Bivši svećenik Marko Buković nije htio, niti nakon brutalnih mučenja, neprijateljima odati imena seljaka koji su pomagali križarima. Osuđen je i živ razapet na križ kao upozorenje drugima: *Ali je njegova kosa ostala duga, samo što sada glavu nije pokrivala ustaška kapa koju je uvijek nosio, nego mu je, da bi se onemogućilo prekrivanje lica dugom kosom, na glavu stavljena kruna od bodljikave žice. Na licu su se vidjeli tragovi krvi (...) a glava mu je bila nagnuta na desno rame. Stopala i dlanovi pribijeni velikim čavlima na križ pokazivali su otvorene rane (...) Razapeti je nepomično gledao na strašni prizor ispod sebe (...) I gledao bi taj prizor sa svog križa još tjedan dana, da mu vrane nisu oči iskopale* (Isto: 247–248). Otac Ranić obavještava Markova oca o njegovoj smrti te ga izjednačava s Kristom: *Kao Isus Krist, koji nadahnjuje ljude da budu spremni umrijeti za istinu i pravdu, kako je to i sam dragovoljno učinio* (Isto: 270).

Razlika između partizana i križara je očekivano naglašena, ali nisu svi partizani prikazani kao potpuni negativci. Ponekad odustaju od dotadašnjih uvjerenja i priključuju se križarima, kao primjerice partizanski časnici Divko i

Montavić: *Iskreno smo vjerovali da je ono što Tito radi dobro za Hrvatsku, da je on najbolji vođa, pravi komunist (...) Širom zemlje OZN-a, uz neke partizanske jedinice, mesari hrvatski narod u ime Tita i komunizma. Mi bismo se stoga radije borili protiv novoga režima nego da ostanemo u ovoj krvavoj igri u koju smo bačeni* (Isto: 150–151); Prihvaćanju bivših komunista ne protivi se ni Marko: *Od presudne je važnosti da sada radimo na zbližavanju. Da kao narod budemo jedinstveni (...) Da razmisliš, i ti bi shvatio da nam je bivši komunist, koji je spoznao svoje zablude, bolji prijatelj od onih ubilačkih hordi koje vrebaju našu zemlju* (Isto: 154–155); *No bilo je i onih koji nisu sudjelovali u ponižavanju nevoljnika, takvi su šutjeli i zamišljeno promatrali zbivanja. Činilo se da im je ipak neugodno* (Isto: 328). Kao suprotnost dobrim i preobraćenim partizanima, stoje oni partizani koji maltretiraju križare, a najčešće ih se naziva zvijerima koje piskuću (Isto: 237), reže (Isto: 238), urlaju (Isto: 247), bijesne (Isto: 248, 322) i sl.

Križari u borbi ubijaju partizane, ali se često ističe kako su ih, nakon što su ih zarobili, otuđili im hranu, oružje i druge potrepštine, ostavili na životu: *Goran je zapovjedio da križari sa sobom ponesu što je više moguće hrane, lijekova te prikladnijeg oružja i municije. Netko upita Gorana što će s onih sedam mladih zarobljenika (...) Goran pogleda u te prestrašene mladiće i reče: Zatvori ih u onu šupu i mičimo se odavde, pronaći će ih njihovi kad se vrate* (Isto: 251). Ista situacija se ponavlja i kada Vilko naređuje suborcima da puste zarobljene partizane: *Partizani su stajali u grupi, s rukama iznad glave, okruženi križarima. Svi su bili obični vojnici, mladi i bez činova (...) Neka skinu čizme i pustite ih da odu (...) Ništa korisno od njih ne možemo doznati, jer oni premali znaju o onome što nas zanima. Samo neka se izuju, da se tako uspori njihov povratak* (Isto: 300) Kao razlog puštanja mladih partizana Vilko navodi sljedeće: *Ništa ne bismo dobili da se osvećujemo tim mladićima. Oni vjerojatno i nisu ovdje svojom voljom. A*

prihvatiti komunističko-četnički način ratovanja i postupanja sa zarobljenicima, to bi već samo po sebi bio naš poraz (Isto: 300).

U romanu se više puta spominje izdaja, tj. uskraćena pomoć stranih zemalja od kojih se pomoć očekivala nakon potpisivanja ugovora o predaji hrvatskoga naroda 15. svibnja 1945. godine: *Britanski zapovjednici pogazit će odredbe Ženevske konvencije, unatoč molbama narodnih predstavnika i unatoč tomu što im je partizanski postupak prema stanovništvu osvojenih hrvatskih gradova bio poznat (Isto: 57); Amerikanci, Englezi, Švicarci, sav ih (op. a. neprijatelje/partizane) svijet tapša po leđima i potpomaže ih u njihovu klanju i davljenju našega naroda. Ženeva ni Liga naroda ne mogu si dopustiti da otvore oči (...) Takvi opskrbljuju naše zatirače svime što im treba, bez postavljanja bilo kakvih uvjeta (Isto: 102); Jugoslavija se ustabilila pod komunističkim režimom – osobito nakon što je u nju stala pritjecati pomoć Ujedinjenih naroda i Sjedinjenih Američkih Država (Isto: 223); Nestalo je i zanosa iz dana kad smo još vjerovali da će doći do sukoba Istoka i Zapada (Isto: 361).*

Također se, u skladu i s razmišljanjima autora ove knjige, naglašava kako borci za hrvatsku samostalnost nisu znali ništa o fašizmu i nacizmu te shodno tome nisu ni funkcionirali u skladu s tom vrstom ideologije; oni su bili isključivo vođeni željom za slobodom Hrvatske: *(...) Hrvati nisu prigrlili nacizam i fašizam kao svoj način života, već nas je ratni vihor gurnuo u smrtni zagrljaj osovinskih supersila koje su dominirale Europom i koje su u ime svojih ideologija htjele pokoriti svijet (...) Veliki je povijesni paradoks (...) da su okolnosti prisilile hrvatski narod da se bori za opstanak, slobodu, demokraciju i osnovna ljudska prava na strani Hitlera - koji je simbolizirao sve što je bilo protiv tih uvjerenja - i da se tako našao nasuprot zapadnim Saveznicima koji su njegovali i zastupali te vrijednosti u svojim narodima (Isto: 233–234). Dakle, iako smo se kao narod ugledali u zapadne zemlje (Velika Britanija, SAD, Francuska) i težili tome da Hrvatska jednoga dana bude slobodna demokratska država, dogodilo se upravo*

suprotno – prihvatili su komunističku Jugoslaviju koja je u suprotnosti s onim u što vjeruju. Početkom Drugoga svjetskog rata Osovina je prihvatila Hrvatsku borbu za neovisnost, ali Hrvati tada nisu znali da to čine samo kako bi olakšali pokoravanje svijeta. Hrvatska nije imala izbora i morala je prihvatiti to prividno priznanje jer druge zapadne zemlje nisu priznavale razumijevanje za našu borbu. Sve to dovelo je do zbunjenosti u narodu, kojem nije jasno zašto demokratski zapad ne pomogne Hrvatskoj, već pomažu zločinačkom komunističkom režimu (Isto: 232–233).

Ovakvo razmišljanje ponavlja se i neposredno prije predaje preostalih križara, ovoga puta ne govori Vilko, već glavni junak Goran: *Činjenica je da smo se mi u vihoru političkih i ratnih zbivanja našli na pogrešnoj strani, na strani gubitnika. Nesreća je i u tome što nam je baš taj gubitnik, dok je vladao Europom, iz svojih razloga ponudio pomoć da uspostavimo svoju neovisnu hrvatsku državu. (...) Prihvaćanjem te pomoći, svi mi, hrvatski borci koji su ustali u obranu hrvatske neovisnosti, poistovjećeni smo s problematičnom ideologijom koju ni jedan narod nije iskreno prigrlilo, pa ni mi Hrvati (...) Ali, i poslijeratni odnosi u svijetu posložili su se tako da su objektivno protiv naših nacionalnih interesa, a izravno koriste našim zakletim neprijateljima: komunistima, Jugoslavenima, četnicima* (Isto: 378–379).

5.4.4. Tko su bili križari?

Kako bismo odgovorili na ovo pitanje potrebne su nam povijesne činjenice o križarima koje je u knjizi *Križari : gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.* predstavio Zdenko Radetić.

Križari su nakon Drugoga svjetskog rata osnivali gerilske skupine kojima su se priključivali ustaše, domobrani, Hrvati pripadnici legionarskih jedinica njemačke vojske i članovi Ustaškog pokreta izvan vojnih postrojbi. Glavni razlog okupljanja je bila pobuna protiv vladajućeg režima, dakle komunizma i jugoslavenstva te želja za samostalnom državom Hrvatskom, tj. težnja za

obnovom Nezavisne Države Hrvatske. Drugi, ali ne manje važan razlog jest strah od zakonskih kazni koje su često prelazile u odmazde (Despot 2011,url).

Križarima je vjera bila samo vanjsko obilježje, nisu imali otvorenu potporu Crkve, iako su prikrivene simpatije postojale, što je vidljivo i u analiziranom romanu u kojem svećenik moralno podupire borbu križara. Ostali su pri ustaškoj tezi da su partizanski pokret i srpski pokret predvođen srpskim komunistima isto, dakle njih čine nevjernici i protivnici Hrvatske. Kako bi naglasili svoju protukomunističku orijentaciju preuzeli su znak križa i naziv križari. Hrvatstvo su naglašavali izjednačavanjem vjere s nacijom i pozivanjem na pripadnost Katoličkoj crkvi (Isto).

Nakon propasti NDH i poraza ustaških saveznika, križari se pozivaju na savezništvo SAD-a i Velike Britanije, vodećih zemalja višestranačkih sustava i parlamentarnih demokracija te neprijatelja poražene NDH. Smatrali su da će im pomoći zbog sličnih državnih interesa te će na istoj strani biti i kada dođe do rata između Istoka i Zapada. Nada je postojala jer se ustaško vodstvo povremeno sastajalo s predstavnicima obavještajnih službi SAD-a i Velike Britanije, iako je naglašavano da to nisu službeni sastanci iz kojih stoji vlada (Isto).

Ustaška emigracija nije imala potpuni uvid u situaciju te je bila uvjeren da je gerilski pokret mnogo jači, a pojava križara bila je njihova nada i spas nakon propasti NDH. Nadali su se povratku i obnovi države uz pomoć novih saveznika. Do objedinjavanja križarskih skupina nikada nije došlo jer ih je u tome spriječila Udba *Operacijom Gvardijan* (Isto).

Križari su pokušali prilagoditi ključna politička polazišta i odmaknuti se od ustaške nacionalne, vjerske i rasne isključivosti, ali je za to bilo prekasno. Komunistički radikalizam opravdavao se prethodnim ustaškim radikalizmom, što je dovelo do toga da svoje postupke ne mora opravdavati pred velikim silama. Jugoslavija je osigurala svoje mjesto u svijetu koji je bio podijeljen hladnim ratom. Jasno je da u takvim okolnostima križari nisu imali nikakve šanse (Isto).

Iako povijesni izvori potvrđuju manje akcije križara iz 1952. godine, kao njihov kraj najčešće se uzima 1947. godina, kada je većina skupina nestala ili se njihova aktivnost svela isključivo na borbu za preživljavanje. Prema posljednjim procjenama, u razdoblju od 1945. do 1950. broj križara ne prelazi 4000, stoga ne čudi da nisu mogli pružiti snažniji otpor bez obzira na snažnu motivaciju. Pritom valja na umu imati i činjenicu da su bili podijeljeni u više od 200 skupina; skupine su se tek povremeno ujedinjavale i to isključivo za potrebe neke borbe, nakon čega su se ponovo razdvajale. Križari nisu izvodili velike i vrijedne vojne akcije, nisu zauzeli nijedno veće područje ili osvojili važniji vojni objekt. Oni su napadali pojedince i povremenim prepadima onemogućavali prijelaz na mirnodopsko stanje (Isto).

Prema povijesnim izvorima, skupine su bile prilično neorganizirane; u većini slučajeva nisu imale zapovjednu hijerarhiju ni stroga pravila prema kojima su se trebali ponašati, zbog čega je često dolazilo do nediscipline, opijanja i međusobnih obračuna (Despot 2011, url). U romanu je situacija prikazana nešto drugačije; opijanja nema, male skupine imaju vođe: *U prisutnosti Marka i Gorana, Vilko pred svima imenuje one koji će biti vođe (...) Vođe i pojedinci u različitim skupinama na to se izgrle i porukuju, i od njih nastanu tri zasebne postrojbe, Vilkova, Markova i Goranova* (Štedul N. i S. 2013: 133), a međusobni sukobi se rješavaju razgovorom. Vođe uvijek nalaze način kako bi umirile ostale križare unutar skupine i na vrijeme razjasnili sve nedoumice. Jedini izuzetak je odlazak Duspera i dvojice neimenovanih križara, ali kao što je već spomenuto, Dusper je imao psihičkih problema nakon svega što je proživio, stoga je njegov potez razumljiv.

Povijesni izvori govore i o napadima križara na zadruge i zadružne trgovine, koje su bile simbol komunizma; to je bio jedan od glavnih načina opskrbe križara i njihovih pomagača. Privatnu imovinu najčešće nisu napadali jer bi time načinili štetu već osiromašenom stanovništvu, a bilo je važno pridobiti

njihove simpatije. S vremenom, kako je Udba vršila sve snažniji pritisak na stanovništvo, a posljedično je počela opadati podrška križarima, oni su sve češće počeli otimati, a sve manje dijeliti ukradenu zadružnu imovinu s onima koji su ih podupirali. Nekim skupinama pljačke postale su svrha djelovanja, a neke se skupine i osnivaju isključivo zbog kriminalnih motiva. U romanu ovakvih situacija nema, križare opskrbljuju isključivo seljaci iz okolnih sela, a o kriminalnim aktivnostima nema govora; križari su prikazani kao moralne osobe koje se bore za viši cilj (Despot 2011, url). Radelić navodi da su najčešći oblik borbe i opskrbe bili prepadi na partizanske skupine, a upravo je to drugi način opskrbe križara u romanu: *Kad su se vratili u svoj tabor, Goran i njegovi križari najprije pregledaše plijen koji su donijeli. Bilo je tu konzerviranog mesa, brašna, zimske odjeće, čizama, pokrivača (...) Goran je vidio da su mu ljudi zadovoljni bogatim plijenom (...) Bio je to dobrodošao prilog za podizanja morala boraca koji u posljednje vrijeme nisu imali baš mnogo razloga za zadovoljstvo* (Štedul N. i S. 2016: 251–252).

Komunistička se vlast nemilosrdno obračunala s križarima, organizirale su se potjere, zasjede i racije po selima. U romanu su detaljno opisane prijetnje križarskim pomoćnicima i obitelji te fizička maltretiranja i brutalna ubojstva. Za izdaju suboraca nudila se sloboda bez sudskog procesa. Udba je često ubijala križare i njihove pomagače odmah nakon istrage, ali su poznati i slučajevi u kojima su križari pušteni na slobodu bez ikakva postupka. Vođama skupina uglavnom su izricane smrtne ili vrlo visoke zatvorske kazne, a običnim pripadnicima križara predviđeno vrijeme zatvorske kazne je znatno skraćeno te su pušteni kućama (Despot 2011, url).

5.4.5. Zaključak

Štedul smatra kako je revizija povijesti u Hrvatskoj neophodna, a *Križar ili Duh slobode* je njegov doprinos iznošenju povijesnih istina. Poznato je da bi revizija povijesti trebala biti znanstveno utemeljena i lišena bilo kakve ideologije.

Prvi problem jest u tome što se radi o romanu, dakle, o fikciji; drugi problem je u tome što je djelo nastalo na temelju sjećanja pripadnika ustaške gerile u emigraciji, a to implicira subjektivnost. Problem je i u tome što su križari iza sebe ostavili malo pisanih dokumenata te je nemoguće provjeriti istinitost svega iznesenog u romanu, stoga je prilikom analize korišten zaključak iz knjige Zdenka Radetića *Križari : gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950*, u kojem su spomenute sve važnije činjenice o križarima.

Nakon analize se nameće zaključak da su likovi u romanu, baš kao i njihova djela idealizirani. Prikazani su kao visoko moralne osobe bez većih mana, bez međusobnih sukoba i besprijeekorna ponašanja. Povijesni izvori pokazuju sliku i nešto drugačijih križara među kojima ponekad vladaju neprimjereno ponašanje, alkohol i međusobni sukobi.

Iako su križarske skupine u najvećem dijelu činili ustaše, a glavni motiv osnivanja križara jest ponovna uspostava NDH, autori ističu kako većina ustaša nije znala što su nacizam i fašizam. Ovo je jedan od najčešćih argumenata revizionista u koji je nemoguće vjerovati; sigurno su postojali neinformirani pojedinci, ali reći da 90% njih nije znalo o kakvoj se ideologiji radi zaista se čini pretjeranim. Ovakvi zaključci u skladu su s izjavom Mile Budaka: *Ja bih sutra pristao da Hrvatska bude komunistička republika, uz uvjet da je slobodna i neovisna* (Jelčić, Pečarić 2005: 107). Kako bi se naglasila *nedužnost* i uvjerilo čitatelje da su križari težili demokratskoj Hrvatskoj, više se puta ističu ciljevi borbe i čuđenje zbog izdaje zapadnih demokratskih država koje su se borile za iste vrijednosti. Križarima ostaje tek žaljenje što se Hrvatska nije ranije ogradila od nacizma. Hrvati su prikazani kao narod koji je bio prisiljen donijeti dramatične odluke u tragičnim okolnostima.

U prvome dijelu romana glavni junak Goran Budak pripada skupini časnika koja je htjela prijeći na stranu Saveznika. Drugim riječima, bio je dio neuspjelog puča Lorković-Vokić do kojeg je trebalo doći nakon što su pojedinci shvatili da Sile Osovine gube rat te je vrijeme za prelazak na stranu Saveznika. To je bilo

moguće samo ako se izvrši državni udar i uklone Pavelić i njegovi istomišljenici; pritom se ne spominju zajednički interesi, već isključivo prelazak na stranu pobjednika. U ovom slučaju naivnome, inače pametnom i sposobnom, časniku nije jasno da se radi protiv želje Poglavnika i sve naziva velikom zbrkom te obećava Paveliću da će izvršiti njegove zapovijedi (Štedul N. i S. 2016: 27–28). Zanimljivo je da smatra kako su Hrvati prisiljeni podupirati nepravedne Hitlerove i Mussolinijeve ciljeve koji se protive hrvatskim interesima i običajima, čudi se zašto moraju slijediti naredbe o progonu Židova te se pita nije li Poglavnik otišao predaleko. Nejasna granica između fikcije i faksije otvara mjesto manipulaciji, a ovom se epizodom opravdava Budaka i uvjerava čitatelja da, kao što Štedul u predgovoru tvrdi, nisu svi ustaše zločinci. Isto se potvrđuje i u pokušaju pomirenja ustaša i Hrvatskih partizana u kojem također, kao glavni akter, sudjeluje Budak. Tek nakon što je pokušao sve i prošao jugoslavenske i ustaške zatvore, ovaj *dobri* ustaša shvaća da je jedini izlaz pridruživanje križarima. Suvišno je uopće raspravljati o tome je li među ustašama bilo i onih dobrih, naravno da jest, ali se ne može pobjeći od činjenice da na spomen riječi ustaša prva asocijacija nije dobrotvorni rad; tome nisu krivi *jugokomunisti*, već povijesne činjenice.

Imena i prezimena likova u romanu su izmišljena, ali ne možemo izbjeći usporedbu s Milom Budakom kojeg revizionisti također vide kao izrazito pozitivnu povijesnu ličnost, bez obzira na dokaze koji tu tvrdnju opovrgavaju.

U romanu je najuvjerljivije i najdetaljnije opisan način suđenja križarima i njihovim pomoćnicima, kao i zlostavljanje seljaka koji ne žele izdati svoje junake. Možemo pretpostaviti kako nije slučajno baš ovaj dio najbliži istini koju nude povijesni zapisi, ipak je roman namijenjen mladim Hrvatima u emigraciji koje su zapadnjaci sedamdesetih godina prošloga stoljeća učili *iskrivljenoj* povijesti.

5.5. Književno-kritička revalorizacija

U uvodnoj riječi svoje knjige *Književnost u čistilištu* Dubravko Jelčić ističe kako je već 1946. godine znao da će nakon što se Hrvatska oslobodi Jugoslavije

književni kritičari morati u život i svijest Hrvata vratiti sve pisce i djela koji su bili žrtve toga nasilja (Jelčić 1999: 5). Neposredno nakon osamostaljenja Hrvatske od Jugoslavije započinje revalorizacija književnih djela književnika koji su stvarali u vrijeme NDH. Kvaliteta tih kritika je upitna jer se u većini slučajeva s jedne strane nalaze kritičari koji svako djelo nastalo od 1941 do 1945. smatraju izuzetno vrijednim, dok se s druge strane nalaze kritičari koji ta ista djela smatraju nevrijednima u svakom pogledu. Drugim riječima, najčešće se ne radi o borbi argumentima, već o političkim prepucavanjima.

Tijekom i nakon Drugog svjetskog rata mnogi književnici su napustili Hrvatsku, većinom kao politički emigranti i protivnici jugoslavenske države. Komunikacija između pisaca u iseljeništvu i domovine bila je nemoguća jer su se takvi pokušaji kvalificirali kao ratni zločini te su se kažnjavali višegodišnjim zatvorom, stoga se i danas emigrantska književnost promatra kao zasebna cjelina (Jelčić 2015: 236). Najznačajniji predstavnici iseljeničke književnosti toga vremena su Antun Bonifačić, Vinko Nikolić i Viktor Vida, a najpoznatiji književnik koji je u razdoblju vladavine NDH stvarao u domovini jest Mile Budak.

5.5.1. Mile Budak

Prvo Budakovo⁶ prozno djelo, zbirka pripovijedaka *Pod gorom* (1930), nije izazvalo pretjerano oduševljenje među kritičarima. Primjerice, Ljubomir Maraković hvali Budakov plastični prikaz tipova i situacija iz narodnog života te način pripovijedanja, ali Budaku zamjera što koristi previše motiva, tj. toliko

⁶ Budak, Mile – Godine 1934. Ante Pavelić ga imenuje poglavnikom, a sljedeće godine postaje zapovjednik svih ustaških logora u Italiji. Nakon povratka u Hrvatsku 1938. godine organizira ustaški pokret sa Slavkom Kvaternikom. Nakon uspostave NDH postaje predsjednik privremenog hrvatskog vodstva, ministar bogoštovlja i nastave te ministar nastave. Od svibnja do kolovoza 1941. godine često drži protusrpske govore te potpisuje Zakonsku odredbu o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskoga naroda. Od studenog 1941. do lipnja 1943. bio je veleposlanik u Berlinu, nakon toga postaje ministar vanjskih poslova, a u studenome iste godine na vlastiti zahtjev odlazi u mirovinu (Dizdar 1997: 53–55)

motiva da bi od njih mogao napisati više priča. Također smatra kako bi trebao poraditi na psihološkoj analizi likova, kao i na njihovom produbljanju (Isto: 29). Nešto pozitivniju kritiku napisao je Milan Durman; on ističe kako je Budakov prvijenac ozbiljan prilog našoj književnosti, ali napominje i da je sadržaj ponekad banalan i nezanimljiv (Jelčić, Pečarić 2005: 26).

Negativne kritike dobio je i Budakov roman *Na vulkanima*, kao i dijelovi romana o Kresojića soju. Glavaš smatra da je fabula romana *Na vulkanima* razvučena i monotona te sadrži preduge dijaloge, no nakon negativne kritike ublažava rečeno: *prikaz završava laudom Budakovu ideološkom radu i taj je dio protuteža spomenutim slabim umjetničkim (...) mjestima u djelu* (Matičević 2007: 211). Gašparović zaključuje da u Budakovu književnom opusu kvantiteta počinje potiskivati kvalitetu te se pita nije li Budak pisanje počeo shvaćati isključivo kao produkciju (Isto: 213).

Najviše pozitivnih kritika dobiva roman *Ognjišta* (1938). Petrov Budaka naziva *Homerom Like* (Isto: 80) i majstorom ikavskoga govora, kojeg izjednačuje s glazbom (Isto: 81). Tomislav Prpić ističe kako je ovim romanom Budak izborio svoje mjesto među najboljim hrvatskim romanopiscima te dodaje i da takvog romanopisca hrvatska nije imala još od Šenoina vremena (Isto: 98). Čović Budaka, nakon objave *Ognjišta*, stavlja uz bok Ujeviću i Krleži, najvećim talentima hrvatske književnosti, a njegov roman smatra najboljim romanom i najvećim događajem u povijesti hrvatske književnosti (Isto: 137).

Negativnu kritiku romana daju Mate Balota i Antun Barac. Mate Balota (op. a. Mijo Mirković) Budaku zamjera previše individualnog psihologiziranja, a premalo kolektivnoga života seljaka; u romanu nema za selo karakterističnih društvenih događanja (kolo, vjenčanja, sjela, prela i sl), već samo dvije izolirane kuće (Isto: 155–156). Antun Barac 1942. godine u *Hrvatskoj enciklopediji* daje pozitivnu ocjenu *Ognjištima* ističući kako se radi o vrhuncu Budakova umjetničkog rada. Godine 1965. izlazi Barčeva knjiga *Bijeg od knjige* u kojoj stoji da *Ognjište* pripada među nanemoralnije knjige u kojima se slave prepedenost i

tjelesna snaga. Također citira sugovornike u zatvoreništvu, od kojih jedan izjavljuje da je roman najcrnja uvreda za Budakov kraj jer prikazuje *galeriju degenerika i zločinačkih tipova s patološkim nagnućima* (Jelčić 1990: 315–316).

Od devedesetih godina dvadesetoga stoljeća u Hrvatskoj se objavljuju brojna djela o životu i književnom radu Mile Budaka, kao i nova izdanja njegovih književnih djela iz tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća.⁷ Marić ističe kako su Budaka za vrijeme Jugoslavije htjeli šutnjom izbrisati iz povijesti hrvatske književnosti, stoga su devedesete bile idealno vrijeme za iznošenje istine o zaboravljenom književniku i političaru. Također napominje kako su Budakove knjige uništavane i čišćene iz privatnih i javnih knjižnica (1998: 5).

Jeličić se slaže da su *Ognjišta* grubo i nasilno protjerana sa scene, ali se o njima uvijek potihogovorilo u krugu ljudi koji su vjerovali jedni drugima. Dodaje kako su o ovome djelu pozitivne kritike pisane prije 10. travnja 1941, stoga zaključuje kako politika nije bila presudna u njihovome oblikovanju (1999: 238). Autor smatra da bi hrvatska književnost dobila mnogo da se Budak nije bavio politikom, također naglašava kako mnogi kritičari ne daju realne ocjene djelu isključivo zbog političkih funkcija koje je Budak obnašao u NDH (Isto: 261).

Donat smatra kako je prilikom ocjenjivanja Budakovih književnih djela presudan njegov politički angažman; kritičari u tumačenja unose projekciju vlastitih političkih nazora te na taj način onemogućuju realnu ocjenu, bila ona pozitivna ili negativna (Donat 1998: 221). Iako priznaje da Budakov slučaj, doduše površno, nalikuje na slučaj Martina Heideggera (Isto: 222), smatra kako je Budak sveden na *obrazac protivnika* kojeg treba *demonizirati* te ga zbog toga smatra tragičnom figurom hrvatskoga javnog života (Isto: 226). Također napominje da se nitko još nije pozabavio čitanjem i ocjenjivanjem kompletnoga

⁷ Prilozi: Tablica 2.

Budakova književnog opusa kako bi napokon dobio svoje mjesto u nedovoljno istraženoj hrvatskoj književnosti dvadesetoga stoljeća (Isto: 241).

Kritika Budakovih djela od 90-ih godina nadalje prvenstveno se odnosi na pozitivnu kritiku *Ognjišta* i ličkih novela, tj. zbirke *Opanci dida Vidurine*, dok se negativna kritika i analiza lošijih djela najčešće izbjegava i prešućuje. Na taj se način stvara slika izuzetno važnog i uspješnog književnika kojeg se uspoređuje s Miroslavom Krležom. Pritom se ne napominje da je isti književnik napisao petnaestak djela od kojih većinu kritika, čak i ona u vrijeme NDH, ocjenjuje prosječnim književnim postignućima.

5.5.2. Vinko Nikolić

U predgovoru *Izabranih djela Vinka Nikolića* Jelčić piše hvalospjeve autoru nazivajući ga *jedinstvenom institucijom u višestoljetnoj povijesti hrvatske književnosti* (1997: 223) i *svjetionikom koji je obećavao, da Hrvatska ne će zalutati ni u noći bez zvijezda, prepuštena mračnom, olujnome moru* (Isto: 222). Navodi njegova najznačajnija djela pisana u domovini te posebno naglašava važnu ulogu u emigraciji: (...) *preuzevši (...) ulogu središnje ličnosti hrvatskih književnih i kulturnih nastojanja izvan domovine. I tu je tešku, odgovornu i napornu ulogu izdržavao sve do sretnog povratka u domovinu, ujesen 1990, nakon punih četrdeset i pet godina mukotrpnoga života i neumornog rada u tuđini, od Italije i Argentine, preko Francuske i Njemačke, do Španjolske* (Isto: 207).

Kritika do 1945. godine zamjera Nikoliću pretjerano ponavljanje, zbog čega njegove pjesme izgledaju kao varijacija na istu temu. Ovakav zaključak ne čudi ako znamo da se u svim njegovim pjesmama mogu pronaći tri teme: rodni grad Šibenik, majka, Domovina (Isto: 211–212); posljednje dvije mogli bismo podvesti pod zajednički nazivnik: *Pjesnik veliča i slavi Majku i Domovinu, pjeva tužbalice nad njihovom sudbinom, nad sudbinom žene-majke i majke-domovine* (Isto: 212).

Dušan Žanko ističe da se Nikolić ne boji ponavljanja jer ono ima pokrića u doživljaju te time potvrđuje tezu o tradicionalnoj dužnosti njegovoga pjesništva. Još je u *Nacionalnim zadatcima književnosti* Nikolić pisao o domoljubnom pjesništvu: (...) *neka čitavo djelo diše hrvatskom dušom, neka miriše hrvatskom zemljom, neka osjeća hrvatskom krvlju, neka živi hrvatskom sudbinom; neka radi u duhu hrvatske etike, pa će se svugdje osjećati hrvatsko srdce pisca, koji voli tu dragu Domovinu* (Isto: 214). U nastavku Jelčić, citirajući Nikolića, opravdava autora kojemu kritičari prigovaraju pretjerano *plačljivu poeziju: A zar takva golema katastrofa Hrvatske nije vrijedna i mojih i svih nas najobilnijih suza* (Isto: 214).

Najvažniji Nikolićev projekt u emigraciji jest pokretanje časopisa *Hrvatska revija* 1951. godine u Buenos Airesu; zanimljivo je da se i Jelčić pita kako se časopis financirao jer se zna samo da se časopis sam uzdržavao (Isto: 217).

Prema Jelčiću, radi se o demokratskom časopisu u kojem je vladala sloboda mišljenja (Isto: 217–218), dok su istovremeno u Hrvatskoj svi časopisi: (...) *politički uvjetovani ideologijom vladajućega komunističkog poretka, što znači da nisu bili slobodni nego ograničeni, ponekad više, ponekad manje, ali u bitnim pitanjima uvijek i apsolutno* (Isto: 214). Autor predgovora ističe da je, svih 40 godina postojanja, *Hrvatska revija* bila otvorena prema komunistima u Hrvatskoj te je s njima pokušavala uspostaviti književnu i kulturnu suradnju, ali i politički dijalog (Isto: 215).

Nikolić je djelom *Pred vratima Hrvatske* iz 1966. godine dao doprinos i političkoj povijesti Hrvatske; djelo se sastoji od intervjua koje je autor vodio s istaknutim hrvatskim emigrantima, koji su u vrijeme NDH obnašali visoke dužnosti u politici i državnoj upravi. Istinitost njihovih iskaza očito nije pretjerano bitna jer sam Jelčić kaže: *On želi skupiti što više izjava, sabrati ih i sačuvati kao dokument, i ništa ne mari što su poneki od njih i kontradiktorni: Nikolić zna, da im upravo ta mjestimična nepodudarnost i protuslovnost pribavlja punu vjerodostojnost* (Isto: 220–221). Ostaje nejasno kako nešto kontradiktorno,

nepodudarno i protuslovno može istovremeno biti i vjerodostojno; ovakve nas izjave sprečavaju da u potpunosti povjerujemo Jelčiću kad kaže: *Hrvatima, uostalom, nisu ni potrebne laži; istina je oduvijek bila njihovo jedino oružje (...) jer laž može privremeno uspjeti, ali samo istina može konačno pobijediti* (Isto: 221).

Nakon pobjede *Hrvatske demokratske zajednice* na izborima 1990. godine, Nikolić u *Hrvatskoj reviji* objavljuje članak naslovljen *Pozdrav domovini*, koji započinje srećom hrvatskih emigranata zbog događaja u domovini: (...) *i mi smo se u svehrvatskom jedinstvu osjećali jedno sa svojom Zemljom, koja je voljom svojega naroda ustala na novi život, poslije dugih 45 godina krvi i mraka jednog sagnjilog režima. 'Blagoslovljen Gospodin, koji je našem mučeničkom narodu dosudio ovo novo Uskrsnuće'* (Isto: 549). U nastavku poziva sve stanovnike Hrvatske, *bez obzira na ideologiju (stranku), na uvjerenje i mišljenje*, da poštuju domovinu u kojoj žive te budu njezini ravnopravni građani, jer ćemo samo tako osigurati budućnost Hrvatske (Isto: 550).

Čitajući noviju literaturu o Nikoliću čitatelj stječe dojam da se radi o tolerantnoj osobi koja je nepravедno provela velik dio života u emigraciji. Slika se mijenja tek ako se istraživanje proširi i na bespuća interneta, gdje saznajemo da bismo Nikolićevoj toleranciji mogli dodati prefiks *ne-*; kao primjer mogu poslužiti početni i završni stihovi pjesme *Deseti travnja*, koju autor članka naziva *rođendanskom odom NDH*:

DESETI je Travnja!... Noćas u pol noći

Ustati će mrtvi, da pohode žive.

Prije zore rane, još za magle sive

Podranit će živi i na groblje poći...

(...)

Tebi vjeran bit ću, kunem ti se, Dome! –

A tko tebe izda, neka proklet bude!

Tko tebe zanieče, nek mu mrtvi sude!

Bezplodan nek bude u potomstvu svome! (Filipović, url)

Pretpostavimo da Grubišić ne misli na ovu pjesmu kada govori da je u religioznost u temeljima Nikolićeva humanizma (1991: 167). Spomenuta pjesma napisana je u travnju 1949. godine u Argentini, a dio je zbirke pjesama *Molitva za moju Hrvatsku* koja je 2018. godine donirana Filozofskome fakultetu u Zagrebu; navedena zbirka dotad nije spomenuta kao dio Nikolićeve bibliografije. Iste godine pjesnik je za rođendan *darovao* pjesmu svom poglavniku; iz pjesme izdvajamo dvije posljednje strofe:

Zdravo, Poglavniče! Zdravo, svietli Kralju!

Nek Te čuva Onaj, što te za nas stvori!

Srdce naše vjerom nevaravnom zbori,

Da će skoro Dom naš čekat Te u slavlju!

Mi smo željni Zemlje, kao gladni hljeba:

Zastava si draga zarobljenom rodu,

Poglavniče, Ti nas vodi u slobodu!

Neka Tebe prati blagoslov sa Neba! (Filipović, url)

Na Dan pobjede nad fašizmom, 9. svibnja 1945. godine, Nikolić piše pjesmu *Oproštaj s njim*, u kojoj se oprašta od Pavelića koji je ostavio svoj voljeni narod na putu za Austriju te pobjegao u emigraciju:

(...)

Naš Vladaru, Zbogom! Nek Te Bog naš prati

Na tom tužnom putu u mrak, u tudjinu!

Mi smo uvijek spremni i svoj život dati,

Da sloboda spasi našu Domovinu!

(...)

Sa imenom Tvojim i sad hrabro mriju

Svi heroji naši. Tebi majke naše

Darovaše djecu, da krv svoju liju

Pod barjakom Tvojim, ko Tvoje Ustaše!

(...)

Naš Vladaru, Zbogom! Crni biju časi,

Molitve za Tebe do nebesa sežu,

Da te Gospod čuva, da Ti ime spasi. –

Prisege nas svete s Tobom vječno vežu! (Isto)

Kritičari koji su se devedesetih naveliko raspisali o njegovoj veličini izbjegavaju spomenuti Nikolićevu ljubav prema Anti Paveliću, a iz knjige eseja *Nacionalni zadatci književnosti* izdvajaju citate koji im odgovaraju te pritom ignoriraju ideološku pozadinu ovoga djela. Prema Matičeviću, u ovim esejima pamfletskog karaktera Nikolić se zalaže za nacionalističku i ustašku hrvatsku književnost koju će pisati nacionalno osviješteni pisci; na taj način trebali su širiti nacionalnu misao među narodom, a posebice među mladima te ustaškim vlastima pomoći u učvršćivanju državne samostalnosti. Književnici su trebali veličati

hrvatstvo, poticati domoljublje, razvijati poetiku ognjišta, obrađivati teme iz hrvatske prošlosti te veličati ustaške borbe i visokopozicionirane dužnosnike; srećom, pisci i književni kritičari nisu se povelili za ovim idejama. Osim Nikolića, pobornici ovakvih ideja bili su Marko Čović i Antun Bonifačić (2016: 509–510).

Nikolić je nakon povratka u Hrvatsku ostao politički aktivan. Gruden, u tekstu objavljenom u *Vjesniku* (29. rujna 1990), zamjera Ivanu Šimiću što je na Skupštini grada Zagreba pokrenuo inicijativu da se Vinko Nikolić imenuje predsjednikom Odbora za izgradnju nacionalne i sveučilišne biblioteke; smatra kako se najveće kulturne počasti i funkcije ne bi trebale davati onima koji su se pripadanjem bilo kojem zloglasnom pokretu ogriješili o načela humanosti (Gruden 2001: 20–21). Vinko Nikolić devedesetih godina, odlukom predsjednika Tuđmana, postaje zastupnikom Županijskoga doma Sabora RH (Isto: 74). Tadašnji predsjednik je Nikoliću 1995. godine dodijelio jedno od najviših državnih odlikovanja – odlikovanje Reda kneza Trpimira s ogrlicom i Danicom (Filipović, url).

5.5.3. Antun Bonifačić

Bonifačić je u vrijeme NDH bio nadstojnik Odjela za kulturne veze u Ministarstvu vanjskih poslova. U emigraciju odlazi 1945. godine, uz književni rad aktivno se bavi i politikom, a neostvarena želja mu je bila osnivanje *Društva hrvatskih književnika* u iseljeništvu (Čorić 1995: 105–106).

Na znanstvenom skupu o Antunu Bonifačiću, u organizaciji Matice hrvatske (18. rujna 1992), Jelčić ističe kako se radi o uglednom hrvatskom književniku, istaknutom pjesniku, plodnom pripovjedaču i vrsnom esejistu, koji zaslužuje da se nakon godina političke emigracije vrati na zaslužen mjesto u hrvatskoj književnosti. Razlog nepoznavanja opusa ovog književnika u Hrvatskoj Jelčić vidi u: *mržnji jugokomunističke svijesti prema svemu što je bilo kada izrazilo živu svijest o svojoj hrvatskoj samobitnosti* (...) (1999: 276). U nastavku

navodi autorova najznačajnija djela te naglašava da je Bonifačić pisac čija su djela bila naglašeno politizirana, a poruka njegovog književnog opusa je da *slobode ima bez Hrvatske, ali Hrvatske nema bez slobode* (Isto: 278–279). Politiziranost ne čudi ako znamo da je Bonifačić bio i predsjednik *Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta* (Grubišić 1991: 95), političke stranke koju je u emigraciji utemeljio Ante Pavelić (Hajdarović 2007, url). Grubišić ga naziva *najantikomunističkijim piscem* koji smatra da *marksizam ubija dušu* (1991: 115).

5.5.4. Miroslav Krleža

Krleža se za vrijeme vladavine NDH zaogrnuo *plaštom šutnje*; odbio je surađivati s vlastima te nije dopustio da se tiskaju i izdaju njegova djela (Lasić 1989: 20). Možda se na prvi pogled šutnja čini najboljim rješenjem za umjetnika u totalitarnoj državi, ali ona je ujedno i veliki rizik jer *glasom bez glasa* pisac mnogo govori.

Krležu su na prestanak šutnje, na različite načine, nagovarali brojni pojedinci, primjerice Marko Čović, Mate Ujević, Mile Starčević, Mile Budak, no on nije posustajao, odbio je i samog Antu Pavelića koji mu je spasio život u trenutku kad je već bio na putu za stratište. Pavelić je molio da mu pomogne kao hrvatski književnik, čak mu je nudio i poziciju intendanta Hrvatskoga kazališta, sveučilišnog profesora i direktora Sveučilišne knjižnice.

Kako su vlasti neprestano nadzirale Krležu, znali su da je 1943. godine našao u teškoj financijskoj situaciji te su poslali Gustava Krkleca da mu diskretno ponudi ugovor o izdavanju izabranih djela. Naglasili su kako će novac dobiti odmah, a knjige će se tiskati nakon završetka rata. Krleža je čak i tada ostao pri svojoj odluci te je odbio primamljivu ponudu. (Isto: 41–43).

Pavelić je s razlogom htio Krležu *u svojim redovima*; naime bilo mu je izuzetno stalo do toga da kultura bude što bogatija i raznovrsnija jer ju je smatrao temeljem na koji se naslanja hrvatski narod. Nakon što ga je Krleža odbio odlučio je biti strpljiv, ali je morao poduzeti korake koji će se svidjeti ostatku vodstva

NDH i poznatoga književnika natjerati da promijeni odluku: Krležine knjige povučene su iz prodaje, knjižnice nisu smjele posuđivati njegova djela, Krležina supruga Bela ostala je raditi u HNK, ali je njezina plaća bila dostatna tek za skroman život.

Ljubomir Maraković predložio je da Krležina djela uđu u čitanke za srednje škole, ali je njegov prijedlog odbijen. Maraković i sam piše mali udžbenik *Žetva 1941: Nauk o stihu i slogu*, ali ne uvrštava njegova djela, čak ni u dopunjenom izdanju iz 1943. godine.

Mate Ujević izdaje *Plodove srca i uma* i *Pregled suvremenog stvaranja*, ali ni u ovim djelima se nije našlo mjesta za najpoznatijega hrvatskog pisca. U *Plodovima srca i uma* surađivao je Ivan Goran Kovačić, koji je napisao većinu bilježaka o suvremenim piscima, ali i on zaobilazi Krležu, iako je prije rata njegov roman *Na rubu pameti* okvalificirao kao najslobodoumnije djelo.

Kritičari Ivo Lendić i Ljubomir Maraković Krležino ime spominju tek usputno, a samo Petar Guberina ima hrabrosti prozvati ga jednom od najvećih vrijednosti hrvatske književnosti. U svojoj studiji govori kako bi Krležino djelo trebalo biti prihvaćeno *kao svojina hrvatskoga naroda*, jer se ono nalazi na istoj razini kao djelo Mile Budaka (Isto:142 –147).

Slavko Ježić, u svom velikom djelu *Hrvatska književnost od početka do danas: 1100–1941*, jedini daje opširniji prikaz književnoga rada Miroslava Krleže, iako i on prešućuje neka Krležina djela (*Deset krvavih godina, Evropa danas, Na rubu pameti, Banket u blitvi*) (Isto: 268).

Često su kritičari četrdesetih godina prošloga stoljeća između Krležina i Budakova imena stavljali znak jednakosti, primjerice Vinko Nikolić ih spominje kao najbolje hrvatske romanopisce; izrazito uspjeli Krležini romani su *Na rubu pameti* i *Povratak Filipa Latinovića*, a kod Budaka roman *Ognjište* (Marić 1998: 125, 126).

Nikčević ističe kako se povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti Miroslava Krleže, u Hrvatskoj mnogo govorilo o njegovome životu i djelu te su se u javnosti pokrenule brojne polemike (2014: 56). Do 2011. i 2013. godine recepcija Krleže svodila se na *krležofile* i *krležofobe*, tj. na njegove obožavatelje i osporavatelje. U drugome desetljeću 21. stoljeća javljaju se termini *krležoduli* i *krležoklasti* (op. a. prema ikonoduli i ikonoklasti); do ovoga dovodi činjenica da se u navedenome razdoblju Krleža istovremeno uspostavlja i ruši kao ikona hrvatske kulture (Isto: 57).

Krležoklasti su smatrali da Krleža nije pisac, već su mu sva djela pisana iz političke perspektive. Pripadnici ove skupine, među kojima je Igor Žic, priznaju mu tek nekoliko djela, primjerice dramu *Gospoda Glembajevi* i roman *Na rubu pameti*, ali napominju da su djela prepisana od drugih pisaca, u prvome redu od Janka Polića Kamova. Također mu zamjeraju zanemarivanje drugih pisaca, prijateljstvo s Josipom Brozom Titom te šutnju o komunističkim zločinima, zbog čega ga nazivaju ideologom komunističke kulture i njezinim najznačajnijim predstavnikom, dok njegova djela smatraju programatskima. Autorica citira Radovana Ivšića koji Krležu smatra *najvećom katastrofom hrvatske književnosti* (Isto: 57–58). Nikčević se s većinom iznesenih teza slaže, ali smatra kako *krležoklasti* nisu u pravu kada tvrde da Krleža uopće nije pisac ili da ga nitko ne bi čitao ako se izuzme njegova politička moć (Isto: 61). Poznata je izjava tadašnje ministrice prosvjete i športa Ljilje Vokić iz 1994. godine u kojoj kaže da je Krleža *obezvrijedio sve od Boga nadalje* i da je *hrvatske vojnike prikazao kao bedake* (Isto: 69).

Krležoduli odlaze u drugu krajnost te Krležu smatraju najvećim svjetskim piscem koji ne dobiva dovoljno časti. Jedna od zamjerki upućena ovoj skupini jest ta da su *krležoduli* naštetili suvremenim hrvatskim dramatičarima uspoređujući njihova djela s Krležinima, zbog čega nisu dobili priliku koju zaslužuju; iznosi

podatak da se hrvatsko dramsko pismo teatrološki počelo proučavati tek nakon 2000. godine – deset godina nakon promjene sistema (Isto: 65–66).

Prema Nikčević, *krležoduli* su nakon 1991. godine nametnuli tezu da je hrvatska država zaniijekala i prešutjela Krležinu veličinu, primjerice Velimir Visković je krajem 2006. godine izjavio da se Krležu tretira kao *mitsku figuru lijeve književnosti*, ali da se radi o prevelikom piscu da bi se u tako nečemu uspjelo. Visković je na skupu povodom 30. obljetnice Krležine smrti ponovio svoje stavove te istaknuo kako se Krležina djela ne objavljuju i ne izvode, ali da se njegova pozicija ipak počela stabilizirati; autorica članka demantira njegove izjave te navodi da su u kazališnim kućama od 1991. do 2013. godine Krležina djela postavljena na scenu 63 puta (Isto: 66–69).

Autorica članka smatra da su *krležoduli* na vlasti u kulturi, da ih financira i podupire politika, a skloni su im i veći mediji; s druge strane *krležoklasti* ne mogu doći do izražaja jer njihovi tekstovi dobivaju prostor u časopisima i tjednicima za kulturu, primjerice *Vijenac* i *Hrvatsko slovo*, koji nemaju široku publiku (Isto: 72–74).

Problem ovih skupina jest taj da se dijele na lijevu i desnu te ih ne zanimaju estetika i poetika Krležina djela, već se radi isključivo o borbi dvaju političkih stavova. Nikčević *krležoklaste* naziva *desnima* i *nacionalnima*, tj. *hrvatsko-desničarima*, koji komunizam smatraju *totalitarizmom gorim od fašizma*; *krležoduli* su *lijevi* i *internacionalni*, tj. *jugo-ljevičari*, vole komunizam te zaziru od nacionalizma pod kojim se podrazumijevaju *pohvale vlastitom narodu, kulturi i zemlji* (Isto: 75–76; 81).

6. Lektira

Prema Rosandiću, na popis lektire za osnovnu i srednju školu uvrštena su reprezentativna, tematski i žanrovski raznovrsna djela iz nacionalne književnosti i djela iz književnosti drugih naroda te antologijski vrijedna djela koja trebaju biti primjerena doživljajno-spoznajnim mogućnostima učenika (2005: 50). Prilikom odabira književnih djela koja će se naći na popisu lektire također valja na umu imati Konvenciju o pravima djeteta koja, između ostaloga, ističe načelo nediskriminacije, prema kojemu djeca ne smiju biti izložena nijednom obliku diskriminacije (MVUP 1989, url) te Zakon o odgoju i obrazovanju, u kojem piše da je jedan od ciljeva odgoja i obrazovanja u školskim ustanovama: *odgajati i obrazovati učenike u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturalnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju* (NN 2012, url).

6.1. Tomaš, Stjepan: *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*

Sredinom devedesetih godina tadašnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa na popis obvezne lektire za osnovnu školu uvrštava knjigu s tematikom Domovinskoga rata te se odlučuje za Tomaševu knjigu *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*. Pomoćnik ministra Primorca je tvrdio da se radi o knjizi koja je u skladu sa svim pedagoškim i stručnim standardima (Tomaš 2016). Ministrica Blaženka Divjak ima drugačiji stav o istoj knjizi: *Moj osobni stav o isticanju fašističkih uzvika i simbola je jasan, tome nema mjesta u javnom prostoru i kao takvo je potpuno neprihvatljivo* (Lilek 2017, url) te se knjiga ne nalazi u *Prijedlogu predmetnoga kurikuluma za Hrvatski jezik iz 2018. godine* (MZO 2018, url). Iako se *Mali ratni dnevnik* više ne nalazi na popisu obvezne lektire za šesti razred, a ne nalazi se ni na proširenom popisu književnih tekstova, u brojnim se osnovnim školama i dalje nalazi na popisu obvezne lektire (OŠ *Ivanja Reka*; Popis lektire za 6. razred, url). Situacija bi se trebala promijeniti u školskoj godini

2020/2021, a prema prethodno spomenutom *Prijedlogu kurikuluma* učenici će u osmom razredu čitati *Priče iz Vukovara* Siniše Glavaševića. (MZO 2018, url).

Tomaš tvrdi kako su napade na *Mali ratni dnevnik* započeli oni koji iz kolektivnoga sjećanja žele izbrisati istinu o Domovinskom ratu (Tomaš 2016), tj. oni koji ne vole Hrvatsku, a svoj stav potvrđuje i u intervjuu za *Slavonsku Televiziju* u rujnu 2017. godine: *To su oni koji ne mogu prežaliti Jugoslaviju, oni nju sanjaju noću, a ujutro su nesretni jer se probude u Hrvatskoj. To su čuvari bratstva i jedinstva u mirnodopskom periodu. To su ljudi koji žele zatajiti istinu o Domovinskom ratu (...) Rade to traljavo, falsifikatorski, neistinito (Teme dana 2017, url).*

Autor napominje kako se o njegovoj knjizi, koju naziva antiratnom, edukativnom i humanističkom, ne bi govorilo da se trenutno ne politizira s pozdravom *Za dom spremni*. Priznaje kako se radi o nacionalističkom pozdravu koji se koristio u NDH, zbog čega predlaže da se doda objašnjenje u fusnoti ili da se sporni dijelovi izbace, što je svojevremeno i predložio izdavaču, ali da knjiga ostane na popisu izborne lektire (Isto).

Zanimljivo je usporediti mišljenje autorice predgovora knjige Dubravke Zime u razmaku od 11 godina; Zima u predgovoru romana piše: *Mjestimice autor Cvijeti u usta (odnosno ruku) stavlja i izjave ili zapise koje bismo mogli okarakterizirati kao političke, no ipak nam se čini da svoju malu junakinju konstantno zadržava na promatračkoj poziciji, ne pušta je da komentira te političke izjave svojih bližnjih (...)* (Tomaš, 2006: 10). Jedanaest godina kasnije Zima tvrdi sljedeće: *(...) postoji čitav niz djela s naglašenijim književno-estetskim funkcijama, a ovo bi po meni trebalo ostati izvan obavezne lektire (...) dječji likovi puštaju ustaške pjesme, pozdravljaju se ustaškim pozdravom, pa bi u pedagoškom kontekstu takve situacije trebalo jasno osuditi. U romanu međutim te osude nema, pa tekst u tom smislu ostaje pedagoški nedorečen (...)* (Lilek 2017, url). Zanimljivo je da u predgovoru nema govora o ustaškim pjesmama i

simbolima koje autor nije osudio, već se spominju samo *izjave koje bismo mogli okarakterizirati kao političke*. U sljedećem citatu autorica spomenutoga predgovora kurzivom naglašava riječ *njima* umjesto Srbima, čime nedvojbeno ukazuje na *drugost: on* (op.a. fiktivni dječji dnevnik) *nije autorova poluga za komentar ratne situacije niti autorov obračun s njima*⁸ (Tomaš, 2006: 10).

Pojedini novinari *Globusa*, *Feral Tribunea* i *Jutarnjeg lista* te *Centar za građansku hrabrost*, koje Tomaš naziva ideologiziranim kritičarima (Tomaš 2016), izrazili su stavove jasnije i konkretnije od Zime. *Centar za građansku hrabrost* stao je uz svog potpredsjednika Željka Peratovića te su pravobraniteljici za djecu poslali pritužbu i zahtjev za povlačenjem knjige *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)* iz svih odgojno-obrazovnih procesa. Oni naime smatraju kako je riječ o štetnoj knjizi koja promovira *ksenofobiju, govor mržnje, nacionalnu i vjersku netrpeljivost, nasilje i nacifašizam* (*Centar za građansku hrabrost* 2016, url). Uz sporne dijelove knjige, priloženo je obrazloženje te su navedena povrijeđena prava djece iz članka 29. Konvencije o pravima djeteta UN-a, kao i u kojim je dijelovima prekršen članak 4. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi u dijelu koji propisuje ciljeve odgoja i obrazovanja (Isto). Najžešću kritiku napisao je hrvatski književnik Eduard Pranger, koji smatra da se u hrvatskoj književnosti stvara novi žanr koji naziva *mrževnost*, odnosno spoj mržnje i književnosti, a kao predstavnika ksenofobične književnosti koja obiluje govorom mržnje te kod čitatelja želi probuditi bijes, brutalnost i zlo, vidi upravo Stjepana Tomaša. Pranger također smatra da ovakva književnost opravdanje traži u ljubavi prema domovini, ognjištu i porijeklu, a zapravo je samo krinka koja služi za osobni probitak onoga koji takvu književnost stvara (Leskur-Staničić 2017, url).

U nastavku će biti citirani neki od spornih dnevničkih zapisa iz knjige, uglavnom oni koji se odnose na pozdrav *Za dom spremni* i odanost Anti Paveliću:

⁸ U radu riječ *njima* nije u kurzivu kako bi se razlikovala od ostatka citata.

PLES UZ 'ČAVOGLAVE'

(12. siječnja, nedjelja)

(...) Ali tek što odslušamo nekoliko pjesama Michaela Jacksona, Freddyja Mercurya, Madonne ili Davida Bowiea, dođe Korička i ubaci 'Čavoglave'.

Dečki pjevaju o Drini koja je duboka, o Bruni Bušiću (tko je taj tip?) koji viče Poglavniku da su Hercegovci spremni... Slušaju i protuustaške pjesme, osobito preko vikenda kada u internatu nisu austrijski učenici. Uzalud ih učiteljice rastjeruju s hodnika.

A uz 'Čavoglave' te 'Juru i Bobu' ne može se plesati, samo ratovati (Tomaš 2006: 95).

PISMO IZ ZAVIČAJA

(19. veljače, srijeda)

(...) I, na kraju pozdrav: ZA DOM UVIJEK SPREMNI! (Isto: 112)

BUSANJE U MALA HRVATSKA PRSA

(6. ožujka, petak)

Danas smo pisali sastave za pinkafeldske novine, o sebi i o svojoj izbjegličkoj sudbini.

Svi su dečki na početku sastavka napisali:

CROATIA I ZA DOM SPREMNI!

Na dnu sastavka još većim slovima:

UVIJEK ZA DOM SPREMNI! (Isto: 119)

VRAĆAMO SE KUĆI

(9. ožujka, ponedjeljak)

(...) Nešić se zaklinjao da će, čim se vrati kući, uzeti djevojačko prezime svoje majke: Pavelić (Isto: 120).

1. SVIBNJA DAN SV. JOSIPA RADNIKA

(1. svibnja, petak)

(...) Kad sam na radiju pronašla stranicu koja je emitirala ČAVOGLAVE, mama se nije pobunila (u Pinkafeldu je nismo smjeli slušati), štoviše slušala ju je sa zanimanjem. Sva je treperila od unutrašnjeg uzbuđenja kad je čula kako Bobo, ili Jure viče:

Mi smo spremni, Poglavniče!

Kaže da će glasati za Hrvatsku stranku prava, za Paragu (Isto: 151).

Profesor Srećko Listeš, predsjednik Društva profesora hrvatskog jezika, ističe kako svake godine postoje roditelji koji bez razloga prigovaraju zbog izbora ove lektire (Kustura 2017, url). Također ističe sljedeće: *Umjetnička djela ne treba koristiti u dnevno-političke svrhe niti se škole bave politikom. Hrvatski jezik je odgojni predmet, a ključna pitanja hrvatskog jezika su identitet, jezik i odgoj (Isto).* Protiv izbacivanja iz lektire je i profesorica hrvatskoga jezika Anđelka Rihtarić, koja ističe da je besmisleno uklanjati lektiru zbog dvije ili tri sporne rečenice te da u njoj nema ni mržnje ni isključivosti (Isto). Tomaš ističe kako napadači na knjigu izdvojenim citatima uvjeravaju čitatelja da je knjiga neprimjerena, a da se zapravo radi o antiratnoj knjizi. Edukativne elemente vidi u pedagoškom djelovanju učiteljica, tj. u tome što su učiteljice upozorile učenike da ne križaju tekstove na ćirilici te su rastjerivale učenike kada se slušali pjesmu *Bojna Čavoglave*. Autor smatra kako je zbog izdvojenih citata glavno obilježje

romana postao pozdrav *Za dom spremni*, a kritičarima zamjera što ne spominju smirivanje nacionalističkih strasti učenika. Tinejdžere koji koriste sporni poklič naziva buntovnicima, a u tome ga podupire i voditelj emisije Mario Ćutek koji pred sam kraj razgovora izjavljuje da su djeca iz prkosa uzvikivala *Za dom spremni*, jednako kao što su prije 40 ili 50 godina krali trešnje, jednako kao što danas slušaju narodnjačku glazbu (*Teme dana* 2017). Tomaš optužbe *Centra za građansku hrabrost* demantira citiranjem dnevničkoga zapisa (Isto), *Svatko izabire svoj put* (25. veljače, utorak), u kojem učiteljica Grčić govori o toleranciji: (...) *Pogledala nas je i nesigurno započela:*

Djeco, vi znate da je među vama bilo malih nacionalističkih ispada... da ste se busali u svoja mala hrvatska prsa i kada to nije trebalo... Danas ću vam stoga reći nekoliko riječi o toleranciji, o međusobnoj snošljivosti, o međusobnom razumijevanju, o suživotu, o zajedničkoj supatnji (...) Vjerujem da ćete poslije ove priče preispitati svoje postupke i korigirati svoje stavove (...) (Tomaš 2006: 113) U nastavku učiteljica priča priču o dvadesetpetogodišnjem Srbinu iz Bjelovara koji je poginuo braneći Hrvatsku (Isto: 113–114).

Nije sporno da učenici, između ostaloga, trebaju čitati djela domoljubne tematike kako bi se kod njih razvijale domoljubne vrijednosti; također nije sporno da bi književnost s tematikom Domovinskoga rata, koji je važan dio hrvatske povijesti, trebala biti zastupljena u školi. Ono što svakako jest sporno je to da se učenicima knjiga koja na više mjesta spominje ustaški pozdrav i likove iz ustaške ikonografije prezentira u pozitivnom kontekstu. Istina, učiteljica u ovoj knjizi, doduše ne baš odlučno, pokušava učenicima objasniti važnost tolerancije, ali slika majke koja treperi od uzbuđenja dok sluša *Juru i Bobu*⁹ koji kliču: *Mi smo*

⁹ Jure Francetić krajem travnja 1941. godine postaje ustaški povjerenik za Bosnu, gdje radi na uspostavi nove vlasti i ustroju ustaških postrojbi. Iste godine dolazi na čelo Crne legije, a godinu dana kasnije postaje ustaški dopukovnik. U Lici je trebao preuzeti zapovjedništvo nad domobranskim i ustaškim postrojbama, ali je motor njegova aviona sabotiran te je morao sletjeti, pri čemu su ga partizani teško ranili te je nedugo zatim umro. Nakon smrti je dobio naslov viteza i krilnika Ustaške vojnice (Dizdar 1997: 117–118).

spremni, Poglavniče! djeluje uvjerljivije i snažnije, a samim time učeniku koji čita djelovat će važnije. Jasno je da se u školi ne potiče i ne dozvoljava bilo kakav oblik govora mržnje, toga se pridržava i lik učiteljice u Tomaševoj knjizi, ali u knjizi izostaje osuda takvog ponašanja iz društva ili obitelji. Dakle, ne radi se, kako osobe koje su stale u obranu knjige tvrde, o nekoliko spornih rečenica, već o poruci koja se šalje učenicima. S jedne strane imamo Ustavni sud Republike Hrvatske koji smatra da pozdrav *Za dom, spremni* nije u skladu s Ustavom Republike Hrvatske te ističe kako se radi o ustaškom pozdravu (Ustavni sud RH, url) i povjesničare koji tvrde isto (Jarić Dauenhauer 2019, url), a s druge strane imamo majku uzbuđenu zbog stihova koji su samo jedna od varijanti tog pozdrava; zbog toga ovu knjigu, iako bi pojedinci to htjeli, ne možemo usporediti s *Dnevnikom Anne Frank* i ostalim djelima ratne tematike koja se nalaze na popisu lektirnih naslova. Drugim riječima, nije poanta u tome da se želi umanjiti uloga agresora u Domovinskom ratu, već je poanta u tome da knjiga, priznali to naglas ili ne, učenicima predstavlja ustašku ideologiju kao nešto prihvatljivo i poželjno. To se ne čini eksplicitno, već implicitno, prešutno – ponavljanjem; poznata latinska uzrečica glasi: *Repetitio est mater studiorum*. Problem se povećava ako je nastavnik/nastavnica Hrvatskoga jezika sklon/sklona revizionizmu; nažalost, u takvim se situacijama odmičemo od poželjne domoljubne tematike, kao i od ciljeva odgoja i obrazovanja u školskim ustanovama. Zašto se onda čudimo rezultatima istraživanja koji pokazuju da maturanti nisu sigurni je li Nezavisna Država Hrvatska bila fašistička tvorevina, crtaju nacističke simbole i ponosno uzvikuju *Za dom spremni?*

Hrvatska dječja ratna književnost je prilično bogata (Zima 2001: 81), stoga nije teško odabrati djelo s tematikom Domovinskoga rata koje neće izazivati rasprave, a istovremeno će zbilja biti antiratno, edukativno i humanističko.

Jure i Boban opjevani su 1942. i 1991. godine, a tekstovi pjesama *Evo zore, evo dana* dostupni su na Wikizvoru.org (url)

6.1.1. Istraživanja o popularnosti

Jelaska u svome radu govori o trima obveznim lektirnim naslovima u šestome razredu osnovne škole, prema *Nastavnom planu i programu za osnovnu školu iz 2006. godine*, tj. o tome što ta djela mogu pružiti i značiti učenicima koji ih čitaju (2019: 2, 6). Jedno od analiziranih djela jest Tomašev *Mali ratni dnevnik* koji je u anketi provedenoj među učenicima popularniji od *Priča iz davnine* Ivane Brlić Mažuranić te *Povjestica* Augusta Šenoa. Iz provedene analize ostaje nejasno što to djelo može pružiti i značiti učenicima, osim ako iz teksta izdvojimo jednu rečenicu koja se na to odnosi: *Cvijeta je lik koji današnjemu djetetu može prikazati Domovinski rat, traumatično povijesno razdoblje za Hrvatsku, svijet koji oni mogu razumjeti, očima njihove vršnjakinje koja ima potrebe kao i oni u zemlji gdje i sami žive* (Isto: 11).

Ono što jest jasno je da Jelaska brani roman, pita se je li ideologija bila presudan čimbenik uklanjanja djela s popisa obvezne lektire te poziva na razumsku kritičnost usklađenu sa željama i potrebama djece (Isto: 11). Provedenim istraživanjem dokazuje kako se 84% učenika izjasnilo da im se sviđa *Mali ratni dnevnik*, nešto je iz romana naučilo 80% ispitanih učenika, a 76% ispitanih učenika ne želi zamijeniti ovaj roman nekim drugim lektirnim naslovom (Isto: 19). Ovi rezultati ne čude ako usporedimo da su druga dva djela objavljena u drugoj polovini devetnaestoga i prvoj polovini dvadesetoga stoljeća, a razlikuju se u načinu pisanja, tematici, kao i književnoj vrsti kojoj pripadaju.

Ako u obzir uzmemo samo književnu vrstu, istraživanje Anite Barišić pokazuje da 79,1% učenika bira roman kao književnu vrstu koju najradije čitaju (2016: 38). U istome istraživanju učenici su trebali izdvojiti lektirni naslov koji bi preporučili drugome, a na popisu nema Tomaševog *Malog ratnog dnevnika* (Isto: 50–51). Roman se ne nalazi ni na popisu najčitanijih knjiga po izboru osnovaca koji su *Knjižnice grada Zagreba* pripremile za *Jutarnji list* (Lilek 2019, url). Prema katalogu *Gradske knjižnice Rijeka*, među pet najčitanijih djela hrvatskih autora lektira za šesti razred osnovne škole u posljednjih 365 dana, ovaj roman

nalazi se na drugome mjestu.¹⁰ Prema uspoređenim analizama i podacima se čini da je ovaj roman najpopularniji među nastavnicima Hrvatskoga jezika i knjižničarima; njih 30.856% (544 od ukupno 1763) izabralo ga je za popis izborne lektire (Habek 2019, url), a isto dokazuje i broj posudbi u Gkri.

U zaključku Jelaska ističe kako je istraživanje pokazalo da bi učenici trebali dobiti prostor za izražavanje mišljenja o izboru lektirnih naslova prilikom stvaranja programa i popisa lektire jer se lektira najviše na njih odnosi i na njih utječe (2019: 20). Slažemo se da bi trebalo kritički i razumno odabrati naslove koji će biti ponuđeni učenicima, također se slažemo i da bi se prilikom odabira lektirnih naslova u obzir trebalo uzeti i mišljenje učenika, ali to nikako ne bi trebali biti naslovi koji nisu u skladu sa Zakonom o odgoju i obrazovanju.

6.2. Budak, Mile: *Opanci dida Vidurine*

Budakova pripovijetka *Opanci dida Vidurine* je od 1999. do 2004. godine bila uvrštena na popis izborne lektire za osmi razred osnovne škole, a zatim se našla i na popisu izborne lektire za prvi razred srednje škole (KGZ, url). Prema riječima profesorice Dubravke Težak, s popisa lektirnih naslova za osnovnu školu uklonjena su djela koja su učenici u anketi ocijenila kao teška i nezanimljiva za čitanje (*Knjiški moljac*, 2004, url). Umjesto *Opanaka dida Vidurine* učenici su mogli čitati *Brezu* Slavka Kolara. Obje zbirke u kojima se spomenute pripovijetke nalaze pripadaju hrvatskoj međuratnoj književnosti te na realističan način prikazuju seoski život u razdoblju između Prvoga i Drugog svjetskog rata; čitatelju nude prikaz patrijarhalnih sredina (Lika i Turopolje), prikaz obiteljskih odnosa te mogu poslužiti kao podloga za analizu štokavske ikavice i kajkavskoga narječja.

Opanci dida Vidurine (1938) pripadaju tematskome ciklusu u kojem Budak problematizira ličko selo i seljake, a često se smatra najuspjelijim i umjetnički

¹⁰ Prilozi Tablica 3

najvrjednijim autorovim ciklusom. Zbirka se sastoji od jedanaest pripovijetki u kojima Budak prikazuje izoliranu kršćansko-patrijarhalnu ličku sredinu, njezino osiromašenje uzrokovano procesom amerikanizacije te rasap tradicionalnih vrijednosti. Milanja ističe da Budak nastavlja učenje i ideologiju Antuna Radića. Drugim riječima, Budak je zagovarao seljačku/narodnu kulturu koja se ne smije pokoriti kolonijalno usmjerenom stranom kulturi (Budak, 1996: 8–9).

Primjereno tematskome ciklusu kojem novela pripada, *Opanci dida Vidurine* čitatelju nude psihološki, društveni i ekonomski prikaz Like i ličkoga seljaka iz međuratnoga razdoblja. Naglasak je na potrebi očuvanja i prenošenja kulturnih i nacionalnih vrijednosti na mlađe generacije, kao i na vrijednostima tradicionalnoga obiteljskog života te poštivanju moralnih načela. Dakle, radi se o tipičnim temama i motivima Budakovih književnih djela, a to su domovina, ognjište i porijeklo.

Kako bi se razjasnio svjetonazorski sukob između Vidurine i njegovoga sina Markića, potrebno je ukratko prikazati povijesnu situaciju u kojoj su se Lika i Hrvatska nalazile u međuratnom razdoblju, kao i posljedice do kojih je to dovelo. U Hrvatskoj su za vrijeme Hedervaryeve vladavine bile izražene nepovoljne ekonomske prilike, a Lika je u to vrijeme, nakon razvojačenja Vojne krajine, došla pod *građansku vlast*. Lički seljaci su zbog nezavidne ekonomske situacije bili prisiljeni napustiti domove te *trbuhom za kruhom* krenuti u gradske sredine. Mlađi muškarci često su se odlučivali za emigraciju u Sjedinjene Američke Države (Merkler, 1999: 199).

U romanu, sin Markić se nakon petnaest godina u Americi vratio u ličko selo, od oca je preuzeo gospodarenje imanjem te ismijavao način života ličkih seljaka: *Markić je počeo uvoditi novotarije, čim se je vratio iz Amerike i ćaći izmakao gospodarstvo iz ruku, Što je god bilo prije dobro, to ne valja; što je prije bilo u kući sveto, sada je smiješno (...) a što je najgore: vazda psovao i rugao se i ocu i ženi i plovanu i učitelju i susjedu i – eto, svakome* (Budak, 1996: 137–139).

Amerikanizirani Markić u stalnom je sukobu sa sedamdesetšestogodišnjim ocem Vidurinom, protivnikom amerikanizacije, kao i zagovornikom tradicionalnih i nacionalnih vrijednosti u kojima vidi jedinu mogućnost opstanka ličkoga sela i seljaka: (...) *sav si od pete do glave iz butige, a sve to na tebi ne vridi poštene ličke maje* (Isto: 137); *Ne cmolim ja za granicom i starim vremenima nego za starim poštenjem i pameti. Nismo mi ni Amerika ni Prajska. Mi smo mi (...) bi l' ti, i drugi taki, moga', da nam doneseš iz te Amerike i Prajske zemlje, pa da pokriješ ovu našu mučenicu, da se za nju više ne zna (...)* *I unda njihovog trave i grabiće i bukviće i jasenice, i sve njihovo da prineseš, pa da ova naša Lika ne bude više Lika ni po licu ni po srcu, kad nije po tim vašim dronjcima, birtijama, nikakvim poštenjem (...)* (Isto: 138–139) Otac je, shvativši da sin ustraje u svojim stavovima, svoju vještinu izrade opanaka odlučio prenijeti na unuka Mićana, baš kao i važnost poštivanja tradicionalnih i nacionalnih vrijednosti: *Ni ja ne velju, da se ne mičemo, al mičimo se po svojim vrletima i putinama. Za to su naše noge još od prašukundida i još dalje nazad. Napriduje, moj sinko, samo, samo onaj, koji nastavlja, di su stali oni prid njim* (Isto: 143); *Vidiš, samo ostaje ova naša crna zemljica (...)* *Ona je ista. Prije se ni ljudstvo nije minjalo. Tako... Išlo je sa kolina na kolino, vaik 'ednako, vaik pošteno, pravo ljudstvo i obraz (...)* *ova će pošast i prokletinja proći, kad se narod dosta napati. Ope' će u našim crikvama zasjati naš vez na našem platnu i zapivati naše cure uz stupu i vreteno. Ope' će naša dica tribati butigu samo od godine do godine, pa neće njihovi žuljevi vaik curiti u tuđe džepove (...)* *Sve je ovo naše od čivutskoga i lipše i čvršće i cinije i trajnije, pa ga ne dajmo, a sve da to i nije, sinko moj: naše je, pa ne dajmo! Naše je uprav ka' i naša zemljica. Što smo mi brez toga?!* (Isto: 147); *Rad, ponos, dika, poštenje – sve ti je to skupa. Eto, tako. Mi smo mi, a kad nismo mi, koji smo vrag, oprosti mi, Bože, što gada uzimljem u usta* (Isto: 148).

U skladu s poukom pripovijetke, Markić zbog rasipnog načina života i naivnosti ostaje bez dolara, a novi početak vidi u povratku na stare očeve vrijednosti: *Nego, slušaj, odluči je sam, da opet sijemo i konoplju i keten. Taru ću*

ja sam popraviti. Stupa je još, eno, dobra. I tako... Ne može to ovako (...) Iza toga razgovora osjeti Markić u duši neko olakšanje, sa grudi mu sađe teška mōra, a na oči pade miran i dubok san (Isto: 150). Važnost tradicije i poštivanja starijega člana obitelji, korištenjem augmentativa i deminutiva, Budak je naglasio i imenima protagonista; otac Vid postaje Vidurina, dok sin Marko postaje Markić.

Devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, nakon raspada Jugoslavije, *Opanci dida Vidurine* su uvršteni na popis izborne lektire. Možemo pretpostaviti da je do toga došlo pod utjecajem revalorizacije književnoga djela Mile Budaka, koje je dotad iz političkih i ideoloških razloga bilo prešućivano. *Opanke* ne bismo mogli nazvati antologijski vrijednim djelom, ali možemo zaključiti kako ovo djelo, za razliku od prethodno analiziranoga romana, nije u sukobu sa Zakonom o odgoju i obrazovanju, Zakonom o udžbenicima ili UN-ovom Konvencijom o pravima djeteta. Dakle, nije upitno da je izabrano djelo u skladu s pedagoškim standardima.

Učenici čitajući ovo djelo uče o potrebi očuvanja i prenošenja kulturnih i nacionalnih vrijednosti, o vrijednostima tradicionalnoga obiteljskog života i poštivanju moralnih načela. Postavlja se pitanje možemo li ignorirati činjenicu da o svemu prethodno navedenom učenici uče iz pera osobe koja je, prema povijesnim izvorima, između ostaloga, jedan od potpisnika rasnih zakona u NDH? Slično se pita i Jergović: *Ali čak i da je bio velik kao Hamsun, a da je zločinac bio samo na riječima, Mile Budak ne bi imao svoje mjesto u bilo kakvoj i bilo kojoj školskoj lektiri u Hrvatskoj. Naime, za razliku od Hamsunove Norveške, koja je bila okupirana od Nijemaca, Nezavisna Država Hrvatska bila je subjekt zločina, pa je time hrvatska odgovornost prema Drugome svjetskom ratu drukčija od norveške. Uostalom, u norveškoj lektiri nema Hamsuna* (2010, url). U skladu s ovim gledištem autor nudi i drugačiju interpretaciju pripovijetke: *Naravno, ne treba opterećivati hrvatsku srednjoškolsku mladež korijenima i dometima njemačke fascinacije planinskim vrhovima, te snažnim i odlučnim muškarcima i*

ženama koji preživljavaju među Alpama, tamo gdje umiru slabi, a ostaju jaki i odlučni, te se tako provodi prirodni odabir unutar čovjekove vrste. Ionako to isto, na jedan drukčiji način, oni mogu naći u 'Opancima dida Vidurine'. Ni tu nema zlih, loših i slabih, niti se širi mržnja prema Drugome, jer Drugoga ni ne može biti u pustoj ličkoj zabiti, nego se s potpunim ljudskim razumijevanjem samo svjedoči o naivnosti Markovoj, koji je dolare uludo potrošio (Isto). Na kraju navodi zašto bi djelo trebalo biti uklonjeno s popisa lektire: (...) svake godine u hrvatskim se srednjim školama obilježava spomendan NDH, pod krinkom sata školske lektire. Dio nastavnika Budaka oduvijek bojkotira, riskirajući da ih kolege optuže ili obijede da su srpskoga podrijetla ili da su komunisti. Drugi dio radi ono što im je naređeno: pronose vječno svjetlo i uče mladež da postoje dvije istine, jedna kojom se biva Hrvat, a druga kojom se hrvatski laže. Ministar (op. a. Radovan Fuchs) bi već u ponedjeljak trebao naložiti svojim posilnima, zaduženim za školstvo, da se odreknu Budaka (Isto). Iako nismo zagovornici pozitivizma, točnije biografizma, u situaciji kao što je ova, kada je autor ministar, zapovjednik ustaških logora za obuku u Italiji i jedan od potpisnika rasnih zakonskih odredaba, ovakva se pitanja ne mogu izbjeći. Često se kao odgovor na ovo pitanje može čuti opravdanje da učenici čitaju pjesme Ezre Pounda, ali teško možemo usporediti njegovu biografiju s biografijom Mile Budaka, primjerice u Hrvatskoj enciklopediji pod natuknicom Ezra Pound piše sljedeće: *Od 1924. živio je u Rapallu u Italiji, gdje je izdavao časopis Exile. Oduševljavao se Mussolinijem; za II. svjetskog rata na rimskome radiju držao propagandne govore protiv SAD-a. Godine 1945. američke oružane snage zatvorile su ga u logor kraj Pise odakle je bio prebačen u SAD, gdje je već od 1943. bio optužen za veleizdaju* (url). Uz ime Mile Budaka navodi se sljedeće: *Predano je djelovao na oblikovanju antisrpskih, antisemitskih i antikomunističkih stajališta, propisa i postupaka ustaškog režima* (url). O ovoj usporedbi možemo samo reći: *djela govore glasnije od riječi.*

Djelomično opravdanje za uvrštavanje *Opanaka dida Vidurine* na popis lektire može biti društvena i politička situacija devedesetih godina prošloga

stoljeća, ali danas, dvadesetak godina kasnije, potrebno je promijeniti perspektivu i još jednom razmisliti treba li se ovo djelo nalaziti na popisu lektire.

Ako i izuzmemo sve dosad navedeno i odvojimo autora od teksta koji je napisao, ostaje pitanje – trebamo li učenike u 21. stoljeću učiti o potrebi očuvanja i prenošenja kulturnih i nacionalnih vrijednosti tako što ih uvjeravamo da je sve *strano* ujedno i loše? Istraživanja pokazuju da je među mladima u Hrvatskoj došlo do porasta etnocentrizma i do povećanja nacionalne isključivosti, a za to je, između ostaloga, zaslužno i obrazovanje. Nije li to dovoljno dobar razlog za izuzimanje *Opanaka* s popisa lektire?

7. Istraživanje

Tijekom socijalizma književni historiografi poštivali su pravila ideologizirane kulture kako ne bi bili izbačeni iz akademske zajednice, zbog čega su često izbjegavali provokativne teme. Drugim riječima, o većini pisaca iz NDH nije se moglo, tj. smjelo pisati – jednostavno su izbačeni iz povijesti književnosti.

Nemec ističe kako se hrvatska književna historiografija često oblikovala pod utjecajem društveno-političkoga pritiska, a naročito pod utjecajem ideologije, što podrazumijeva prisutnost cenzure, autocenzure, pisanje prema narudžbi te podilaženje političkoj eliti. Zadatak književnih povjesničara jest ispuniti praznine i ispraviti krivotvorine prethodnika, vratiti pisce i djela koja su izostavljena, obaviti ideološku i estetsku revalorizaciju te revidirati kanon. Svi navedeni zadaci dočekali su književne povjesničare i nakon raspada druge Jugoslavije, a njima se bave i danas, stoga bismo ovu fazu mogli nazvati revizionističkom (2010: 46). Autor u nastavku teksta donosi imena autora o kojima se u književnoj povijesti do devedesetih nije smjelo pisati te ih svrstava u nekoliko skupina. Prvu skupinu čine pogubljeni: M. Budak, A. R. Glavaš, M. Magdić, M. Matijašević, I. Softa, Ch. Ševgić; u drugoj su skupini pisci osuđeni na robiju: Z. Remeta, Đ. Vilović; treću skupinu čine nestali: G. Cvitan, V. Kos, B. Klarić, A. Haler, F. Binički, V. Jurčić, Z. Milković, S. Miličić, J. Skračić; u četvrtoj su skupini pisci koji su emigrirali: V. Nikolić, V. Vida, A. Bonifačić, A. Nizeteo, I. Lendić, A. Ciliga, L. Kordić, R. Kupareo (Isto: 49).

Ovakvi postupci nisu karakteristični samo za socijalizam. Politiku i ideologiju ne možemo odvojiti od književne povijesti, one se (od)uvijek isprepliću. Pišući književnu povijest autor, svjesno ili nesvjesno, u većoj ili manjoj mjeri, u nju unosi i svoje političke stavove te na taj način zapravo stvara fikciju. Žužul ističe sljedeće: (...) *novi historizam i povijest književnosti promatra baš kao i bilo koju drugu povijest: narativnu konstrukciju koja je rezultat dijalektičkog odnosa prošlosti i sadašnjosti* (Žužul 2010: 9). Novi historisti tvrdili

su da književni rad i recepciju oblikuju političke i društvene potrebe, a pri interpretaciji tekstova pozornost je potrebno posvetiti odnosu teksta i konteksta. Jedan od zadataka povijesti književnosti jest ispitivanje odnosa između književnosti i povijesti, stoga je bitan povijesni kontekst u kojem tekstovi nastaju (Isto: 8).

Za potrebe ovoga rada usporedit ćemo povijesti književnosti i povijesti romana različitih autora te vidjeti na koji su način pisali o piscima o kojima je bilo riječi u ovom radu, tj. jesu li na njihovu ocjenu utjecale povijesne prilike u kojima su stvarali, kao i politički stavovi. Drugim riječima, na temelju analize povijesti književnosti od Ježića do danas, pokušat ćemo dokazati tezu da je povijest književnosti plodno tlo za revizionizam.

7.1. Predgovori

U predgovoru *Hrvatskoj književnosti od početaka do danas* Ježić naglašava da je tijek razvoja hrvatske književnosti prikazao u okviru povijesti hrvatskoga naroda, pritom posebno ističe važnost hrvatskoga preporoda za Hrvate (1993: 5). Pišući o načinu na koji je sistematizirao svoju knjigu dotiče se priče o nacionalnom identitetu, kao i priče o homogenoj i kontinuiranoj nacionalnoj književnosti: *Na taj se način može dobro vidjeti kako su, unatoč vjekovnoj rascjepkanosti i životu u različitim državama i pod različitim vladarima, Hrvati ipak svuda trajno imali osjećaj zajedničke narodne pripadnosti, da su težili za zajedničkim književnim jezikom, za jedinstvenom književnošću, a konačno i za svojom cjelovitom i zajedničkom narodnom državom* (Isto: 6).

Šicel u *Napomeni uz ovo izdanje* ističe kako se radi o drugome izdanju *Hrvatske književnosti* objavljene 1982. godine, koje je bilo potrebno zbog novonastalih društvenih i političkih okolnosti u kojima se Hrvatska našla nakon osamostaljenja: (...) *konačno možemo i književnopovijesne tijekomove hrvatske literature ravnomjerno procjenjivati i opisati navodeći pritom i pisce emigrante i one koji su u prijašnjem režimu bili namjerno prešućivani* (1997: 5). Pogledamo

li Šicelov *Pregled novije hrvatske književnosti* iz 1979. godine vidjet ćemo da u njemu nisu zastupljeni pisci iz NDH; od svih pisaca koji su u tom razdoblju stvarali, a spomenuti su u ovome radu, nalazimo samo Vladimira Nazora i *šutljivoga* Miroslava Krležu (1979: 96; 130).

Novak objavljuje *Povijest hrvatske književnosti* 2003. godine, a u predgovoru naslovljenom *Na početku* iznosi razloge za pisanje ove knjige, pritom ne skrivajući vlastite frustracije: *Ova 'Povijest hrvatske književnosti' napisana je iz stanja 'suprotiva', stanja tako čestog u boljoj hrvatskoj književnosti. Svijest da živimo u vremenu u kojemu je sjevremenost bezočno progutala prošlost i dovela u pitanje njezin smisao, svijest da živimo u epohi koja više nema potrebe da projektira budućnost, ta svijest natopila je sve stranice ovoga rukopisa. Ova knjiga htjela je biti harni dug izgubljenoj cjelovitosti hrvatske književnosti, dug koji joj je htio vratiti jedan nepopravljivi kriptotradicionalist* (2003: 1).

7.2. Povijest i književnost

Dubravko Jelčić u poglavlju naslovljenom *Dominacija ekspresionizma* daje kratak osvrt na povijesne i političke prilike u kojima se Hrvatska nalazila 1918. godine: *Stvaranje zajedničke države sa Srbijom potreslo je same temelje hrvatskoga nacionalnog bića. Nesposobnost vodećih hrvatskih političara uvela je hrvatski narod protiv njegove volje i mimo svih regularnih državno-pravnih normi u državnu zajednicu sa Srbijom i nametnula mu žalosnu sudbinu, da jednu tamnicu austro-ugarsku, zamijeni drugom, jugoslavenskom, u svakom pogledu još težom i okrutnijom i pogibeljnijom* (1997: 223). Također napominje da je hrvatska književnost oduvijek vezana uz svoj narod te je i sada osjećala obavezu služiti njegovim potrebama (Isto: 223). Nadalje govori o razlozima pojave ekspresionizma u hrvatskoj književnosti; prema autoru, u Hrvatskoj je došlo do raspada klasičnih vrijednosti života, a puk je bio revoltiran zbog progona i terora *primitivnih i nabusitih srbijanskih žandara*, koji su ih ubijali jer su isticali pripadnost svome narodu. Sve navedeno dovelo je do pojave ekspresionizma u

Hrvatskoj, jer se jedino pokretom koji zagovara moralnu obnovu čovjeka i čovječanstva mogla izraziti realnost života u Hrvatskoj i duhovne težnje Hrvata (Isto: 224–225).

Jelčić navodi da je Hrvatska 1941. godine bila *minijaturna* slika Europe, a pod utjecajem društvenih i političkih događaja i hrvatska književnost je postala mjesto političkih sukoba i sredstvo ideoloških nadmetanja. Ustanak praćen *žestokom promidžbenom hajkom* vodila je *Komunistička partija Jugoslavije*, kojoj su se s vremenom priključili pojedinci zavedeni idejom o demokratskoj Jugoslaviji. S druge su se strane našli *građanski intelektualci koji su prihvatili hrvatsku državu*. S vremenom su se i među njima dogodile podjele pa su se neki priključili ustaškom pokretu, a oni liberalniji, koji su bili u većini, suzdržavali su se od političkih aktivnosti i mirno su djelovali na svim područjima kulture.

Prema Jelčiću, hrvatska se književnost od 1941. do 1945. godine dijeli i estetski te smatra kako je *jednoj središte u Zagrebu, a druga se razvija u partizanskoj šumi*. Naravno, književnici u Zagrebu svojim se stvaralaštvom nastavljaju na kontinuitet hrvatske književnosti; predstavnici su: Budak, Nazor, Begović, Ujević, Krklec, Nizeteo, Strozzi, Weisner, Tadijanović, Cesarić, Bonifačić, Barac, Delorko i mnogi drugi. Autor daje i kratak osvrt na kulturni život u NDH u kojem je bilo dopušteno sve osim *agitacije protiv države i ustaške vlasti* te dodaje kako su u logoru Jasenovac život izgubila tri književnika: Grgur Karlovčan, Mihovil Pavlek Miškina i Stevan Galogaža, a iz logora su oslobođeni Antun Barac i Ilija Jakovljević (Isto: 278–279).

Novak u poglavlju naslovljenom *Novovjekovlje* zaključuje da su se fašizam i komunizam u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća temeljili na srodnoj manipulaciji masa i uvježbanim elementima prisile, s ciljem stvaranja poslušnika i buđenjem revolucionarnoga žara (2003: 330).

Osvrćući se na odnos NDH prema književnosti, Novak ističe da je vlast nakon 1941. godine započela s uvođenjem oznaka fašističke ideologije u

književni život, od pisaca se očekivala bespogovorna poslušnost, a umjetnost, pa tako i književnost, treba biti vjerno ogledalo sredine u kojoj nastaje. Autor također smatra da se ustaški pokret približio njemačkoj verziji nacizma te *nije shvatio da je moderni nacionalizam Hrvatske seljačke stranke najveće i najpozitivnije oružje buduće hrvatske državnosti* (Isto: 385–386).

Šicel u poglavlju naslovljenom *Književnost prve polovice dvadesetog stoljeća (1916–1950)*, neutralnije od prethodno navedenih autora, govori o političkoj situaciji i njezinome utjecaju na književnost te navodi najznačajnije događaje u navedenome razdoblju (Prvi svjetski rat, pad Monarhije, uspostavljanje države Srba, Hrvata i Slovenaca, Drugi svjetski rat). Autore koji najavljuju nove književne tendencije dijeli u dvije skupine: prvoj pripadaju jugoslavenski orijentirani pisci (Vladimir Nazor), a drugoj skupini pripadaju pisci nezadovoljni stanjem u hrvatskoj književnosti (Ulderiko Donadini, Antun Branko Šimić i Miroslav Krleža) (1997: 159–162; 177).

7.3. O književnicima

U nastavku su izdvojeni književnici koji su se spominjali u ovome radu, kao i oni koji su aktivno pisali 90-ih godina, a zanimljivi su zbog svojih književnih djela, političkih stavova i/ili revizionističkih izjava.

7.3.1. Mile Budak

Ježić Budaka predstavlja kao povratnika u književnost, istaknutoga pravaša i političkoga čovjeka (1993: 376). Smatra kako su *Ognjišta* jedan od najboljih hrvatskih romana, a pisac se stavljanjem naglaska na rasne i psihičke osobine naroda i svoju povezanost s narodom približio novijoj svjetskoj književnosti, kao i idealu realizma (Isto: 377). Ježić ima visoko mišljenje o Budakovim likovima iz gradske sredine, ali i o samome piscu: *Na taj je način Budak stvaralac likova, koji pomalo ulaze u svijest hrvatskoga općinstva i postaju sastavnim dijelom njegova duhovnoga života - baš kao i lica velikih klasika Shakespearea ili Molierea u*

njihovom narodu. Tako se i Budak uzdiže u redove hrvatskih klasika te u mnogim prijevodima postaje tumač hrvatske duše pred stranim svijetom (...) (Isto: 377).

Jelčić u kratkoj biografiji navodi da je Budak tijekom boravka u emigraciji imao *znatnog udjela u organizaciji Ustaškoga pokreta* (1997: 253) te da je na smrt osuđen u *neregularnom besprizivnom procesu* (Isto: 255). Razloge netrpeljivosti prema Budakovom književnom djelu vidi u visokim političkim dužnostima koje je obnašao u NDH *iako se zna da je u to doba bio vrlo kritičan pa je potkraj 1943. i razriješen svih političkih dužnosti* (Isto: 255). Kao dobrotvora prikazuje ga i u odnosu prema Krleži; navodi kako ga je štitio, nudio mu različite mogućnosti i nagovarao ga da se opet aktivira u književnosti jer *ne moraju ići jedan protiv drugoga, nego moraju ići jedan uz drugoga* (Isto: 255).

Budaka vidi kao pisca duboko ukorijenjenoga u hrvatsku tradiciju, a kombinaciju realizma i modernizma u njegovim djelima naziva mitskim realizmom (Isto: 256). U *Ognjištima* vidi majstorsku priču i grandioznu psihologiju te asocijacije *na filozofiju Tolstojevu, mračno psihologiziranje Dostojevskoga (...)* *ekspresionizam Kosorov, motivske sličnosti s Reymontom i njegovim slavnim romanom 'Seljaci'* (Isto: 254–255).

Ježić i Jelčić slažu se da je Budakova popularnost jednaka ili čak veća od Krležine (Ježić 1993: 376; Jelčić 1997: 253).

Novak, za razliku od Jelčića, *Ognjišta* ne smatra pretjerano vrijednim književnim djelom, ali napominje da bi Budak *bio zapamćen kao jedan od boljih hrvatskih autora ratne dokumentaristike* da je napisao samo roman *Ratno roblje* (2003: 366). Njegovo viđenje Budaka kao književnika najbolje prikazuje sljedeći citat: (...) *on je (...) romanopisac velike energije, autor sposoban da stvori gotovo homerovske pripovjedačke strukture, duh opsjednut rustikalnom hereditarnošću i mitom krvi* (Isto: 366).

Novak, od svih spomenutih autora povijesti književnosti, donosi najdetaljniju Budakovu političku biografiju, koju bismo mogli podijeliti na dva

djela; prvi dio prikazuje Budakove dobre strane, primjerice organizirao je susrete Pavelića i Krleže, nudio je Krleži visoke pozicije u Hrvatskoj akademiji, u Matici hrvatskoj i na Sveučilištu, nije se protivio odluci da antifašist Barac bude izabran u Akademiju, nije zabranio dodjelu nagrade bivšem starogradiškom zatočeniku Grgi Novaku, zagovarao je oslobađanje vođe Hrvatske seljačke stranke Vlatka Mačeka; drugi dio prikazuje Budaka u ne baš dobrom svjetlu, primjerice bio je supotpisnik najvažnijih zakona NDH koja je bila saveznik Hitlerove Njemačke, potpisao je dokument o rasnoj čistoći, u emigraciji se pridružio Pavelićevim militantnim prvoborcima, bio je zapovjednik ustaškog logora za terorističku obuku u Italiji te mu se pripisuju nacionalističke izjave (Isto: 363–364).

Za razliku od Jelčića i Novaka, Šicel piše o Budaku književniku, ne dotičući se njegove upletenosti u politiku. *Ognjište* vidi tek kao najpoznatije Budakovo djelo i sintezu autorovih priča s tematikom ličkoga sela. Najuspjelijim književnim ostvarajem smatra prozu autobiografskog karaktera, prije svega *Ratno roblje* (1997: 184–185).

Nemec napominje da su Budakova djela zabranjivana više od četiri desetljeća, stoga čekaju *svoju novu recepcijsku sudbinu* (1998: 153). Analiza Budakovih romana pokazuje da se radi o produktivnom, ali prosječnom romanopiscu kojeg naziva *rasnim pripovjedačem* čija su poetička rješenja *zastarjela i anakrona* (Isto).

7.3.2. Miroslav Krleža

Čitajući dio posvećen Miroslavu Krleži u Ježićevoj *Povijesti književnosti* neupućeni čitatelj može steći dojam da se radi o piscu koji je napisao tek odlične ekspresionističke drame: *Najznačajniji je Krležin književni rad na drami, koja je uopće najizrazitija književna vrsta ekspresionizma* (1993: 374). Novele, romani i zbirke pjesama su samo nabrojane, a nešto je prostora posvećeno *Hrvatskoj književnoj laži* (Isto: 373–374). Sve se to ne uklapa u sliku koju dobivamo iz ranije

spomenute usporedbe s Budakom, kao ni u rečenice kojima Ježić započinje pisanje o Krleži: *Glavni je predstavnik ekspresionizma i središnja hrvatska književna ličnost iza svjetskoga rata pa sve do sredine tridesetih godina MIROSLAV KRLEŽA (...) Taj je rad neobično plodan i mnogostruk: pjesnički, dramski, pripovjedački, esejistički, kritički, polemički, urednički i publicistički* (Isto: 373).

Jelčić Krležu, uz Ulderika Donadinia i Antuna Branka Šimića, smješta među najznačajnije predstavnike ekspresionizma (1997: 225–228), ali i, uz Antuna Gustava Matoša i Augusta Šenou, u trolist *najzagrebačkijih* pisaca (Isto: 233). Priznanje mu odaje kada govori o značajnim književnim događajima oko 1914. godine; naime prema Jelčiću, dvije najbolje stvari koje su se u teškom vremenu za hrvatsku književnost dogodile jesu objava *Hrvatske mlade lirike* i pojava Miroslava Krleže u *Književnim novostima* (Isto: 218–219). Također mu priznaje bogat književni opus u kojemu su zastupljeni svi oblici književnoga izražavanja (Isto: 229), a predstavlja ga i kao *vodeće ime hrvatske književnosti tridesetih godina* (Isto: 253). Zbirku novela *Hrvatski bog Mars* smatra najsnažnijom, umjetnički najvrjednijom antiratnom knjigom u europskim književnostima. Autor smatra da Krleža najbolja djela piše kada se odmakne od ideologije i piše o (malo)građanskom životu nakon Prvoga svjetskog rata (Isto: 229).

Osim što govori o najznačajnijim temama i ostalim karakteristikama najboljih Krležinih djela, Jelčić više puta naglašava Krležine političke stavove; primjerice, smatra kako je Krleža u časopisu *Plamen* 1919. godine pokazao da je njegov ekspresionizam ideološki obojen, pritom ističe da se radi o komunističkoj, boljševičko-lenjinističkoj ideologiji koju pronalazi i u Krležinoj ratnoj lirici (*Pjesme I i II*, 1918; *Pjesme III*, 1919).

Kratko se osvrće na *sukob na književnoj ljevici*, a više prostora daje položaju Krleže u NDH. Napominje da se nije pridružio *ideološkim drugovima*,

već je ostao pod zaštitom NDH zbog straha od osvete *komunističkih terorista i komandosa*. U književnosti se javio tek na ljeto 1945, a milost vladajuće partijske politike zaslužio je godinu kasnije člankom *Staljinska pobjeda pred Moskvom*, što mu je omogućilo da naslijedi Matu Ujevića na mjestu urednika *Hrvatske enciklopedije* (Isto: 232–233).

Zaključujući u svom stilu, Jelčić naglašava da Krleža nije komunističkoj ideologiji pripadao ni životom ni literarnim stilom, također smatra kako je i sam Krleža bio svjestan da je vrijeme raskrinkalo i odbacilo ideologiju u koju je vjerovao (Isto: 234).

Novak predstavlja Krležina najznačajnija djela, ali se u velikoj mjeri osvrće na detalje iz piščeve biografije. Kada je riječ o razdoblju nastanka prve Jugoslavije, Novak objašnjava da su Krleža i Cesarec postali lijevi aktivisti koji su htjeli preoblikovati društveni sustav novonastale države. Dvojica autora osnovala su 1919. godine časopis *Plamen*, u kojem su tumačili kako Hrvati trebaju *oslušivati kermaljska zvana i pjevati Internacionalu* (2003: 323).

Prema Novaku, Krleža je 1941. godinu dočekao *zbunjen i ustrašen*; ljevica mu je zamjerala naklonost prema desnici, a ustaše su ga prvo uhapsile, a potom poslale u sanatorij (Isto: 326).

Novak, za razliku od Jelčića, ne piše o odnosu NDH prema Krleži, ali se osvrće na 1950. godinu i osnivanje *Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, kojemu je Krleža bio ravnatelj sve do smrti. Ne osporava da je stručna vrijednost zavoda visoka, ali ističe sljedeće: *Taj zavod na najizravniji je način (...) servisirao Titovu ideju jugoslavenskog socijalizma, i to na stranicama ključnih enciklopedijskih priručnika* (Isto: 328–329); (...) *spomenik tomu je i Enciklopedija Jugoslavije (...) u kojoj je zauvijek fiksirao idejni sustav na kojemu je počivala socijalistička i antistaljinistička država koju je stvorio njegov prijatelj Josip Broz Tito. Bio je književnik koji je na koncu pronašao svog maršala i u tom događaju smjestila su se sva ograničenja piščeva književnog značaja* (Isto: 330).

Jelčić je istaknuo da Krleža nije pripadao komunističkoj ideologiji ni životom ni literarnim stilom, a to je pokazao svojom posljednjom dramom *Aretej*. Novak ovu dramu smatra *mlakim obračunom* s onima koji su 1945. godine strijeljali ustaškog ministra dr. Vranešića, koji je bio Krležin zaštitnik u vrijeme njegova boravka u sanatoriju za vrijeme NDH (Isto: 329).

Šicel detaljno predstavlja Krležina djela i poetiku te izbjegava političke teme. Ističe tek da se Krleža *potaknut idejama Oktobarske revolucije i lenjinskim tezama opredijelio za lijevu intelektualnu i političku opciju, aktivno se uključujući u redove tadašnjih komunističkih intelektualaca* (1997: 166).

7.3.3. Vladimir Nazor

U Ježićevoj *Povijesti književnosti* Nazor je, kao jedan od najznačajnijih predstavnika moderne (1993: 327), dobio čak šest stranica, koje se većim dijelom odnose na njegovo pjesništvo, a manjim dijelom i na prozno stvaralaštvo. U njegovim djelima vidi školu Carduccia, Hugoa, Heinea, a ističe i Nazorove prijevode Shakespearea, Goethea, Dantea te drugih talijanskih i francuskih pjesnika (1993: 347). Pozivajući se na Vladimira Čerinu¹¹, Ježić napominje da je Nazora mlada nacionalistička generacija u drugom desetljeću 20. stoljeća proglasila nacionalnim pjesnikom, ali u njemu istovremeno vidi i nacionalnog barda i pojedinca koji sumnja u snagu naroda (1993: 348–349).

Jelčić, kao i Ježić, Nazoru daje mnogo prostora, ali i pohvala u svojoj *Povijesti književnosti*. Naziva ga jednim od najplodnijih hrvatskih pisaca čije djelo povezuje četiri razdoblja hrvatske književnosti: prvu modernu, ekspresionizam, moderni objektivizam i socrealistički utilitarizam (1997: 184).

¹¹ Pisac koji se priključio nacionalističkom pokretu serbokroatizma, koji je širio kult Nazora kao nacionalnoga pjesnika; potpisnik proglašenja *Ujedinjene omladine Splita, Šibenika i Starigrada* iz listopada 1912. godine. U proglašenju stoji sljedeće: *Da mre ona Hrvatska, u kojoj Diogenesovom svjećicom i pored toliko bjelodanih podlosti vlasti treba tražiti Hrvate, - ona Hrvatska (...) Bezimena i Besramna! Da mre ta Hrvatska!... Ništa nije svetije od ljudskoga Ponosa i nacionalnoga oslobođenja* (Ježić 1993: 354).

Dio koji se odnosi na Nazorove političke stavove je prilično zanimljiv. Jelčić ga, uz Andrića, Gjalskog i Vojnovića, smješta među književnike koji su bili skloni ideji jedinstva Južnih Slavena (1997: 223), ali Nazorovu nacionalnu svijest naziva *neizdiferenciranom* jer je miješao slavenstvo i hrvatstvo, kao i hrvatstvo i jugoslavenstvo. Jelčić otkriva kako Nazorov dnevnik *S partizanima* iz 1945. godine nije u potpunosti pouzdan jer se u izvorniku vidi da su neke *pompozne rečenice dopisane naknadno*, a (ne znamo kako) zna i da se to vjerojatno dogodilo nakon rata. Jelčić napominje kako je Nazor ponekad komunističkim vlastima priređivao neugodnosti *pa nije nevjerojatna ni pretpostavka da je njegova smrt ubrzana uskraćivanjem djelotvorne medicinske pomoći* (Isto: 185).

Novak piše pohvalno o Vladimiru Nazoru, ali čitatelj ne može ne primijetiti njegov stav prema tadašnjoj politici i Nazorovoj poziciji unutar nje; pišući o *Legendama o drugu Titu* kaže da su napisane u vrijeme kada je autor već bio predsjednik Hrvatskoga sabora *i kad baš i nije dobro razaznao koliko je manipuliran komunističkom ideologijom* (2003: 295). Ne zaboravlja spomenuti *Nazorove partizanske drugove* koji su mu omogućili sprovod s najvišim počastima, a apolitičnoga Milana Begovića pokopali su u potpunoj tajnosti zbog nedokazanoga udruživanja s ustašama. Za razliku od Jelčića, Novak očito ne sumnja u autorstvo pohvalnice Anti Paveliću, stoga piše da ona postoji u njegovom književnom opusu (Isto: 296). Na kraju ipak staje na Nazorovu stranu: (...) *a to što mu se događalo da olako povjeruje ideolozima, ne ide na dušu pjesniku. Bila je to zla kob vremena* (Isto: 298).

Šicel analizira Nazorova najvažnija djela, a tek se usput osvrće na njegov prelazak na stranu partizana 1942. godine te spominje djela koja je tijekom i nakon rata napisao (*Pjesme partizanke; S partizanima; Legende o drugu Titu*): *Njegov odlazak na od fašista oslobođeni dio zemlje i stvaralaštvo na temu oslobodilačke borbe logičan su nastavak početne faze njegova stvaralaštva kad je svoj književni put i započeo bezgraničnom vjerom u pobjedu dobra nad zlim* (1997: 141).

7.3.4. Vinko Nikolić

Vinka Nikolića Ježić spominje kao pripadnika mlađeg naraštaja pjesnika jer je dotad objavio tek dvije zbirke pjesama (*Proljetna svitanja*, 1935. i *Svijetli putovi*, 1939) (1993: 376).

Jelčić mu daje više prostora te ga naziva iznimnom pojavom u hrvatskoj književnosti i središnjom osobom hrvatske emigracije. Čitatelj može doznati da se njegova vjernost prema zavičaju i rodnoj grudi razvila u domoljublje i *svijest o hrvatstvu kao izrazu i temelju vlastitoga bića* (1997: 285).

Novakovo mišljenje o Nikoliću u potpunosti se razlikuje od Jelčićeva. Nikolića naziva *pjesnikom ne odveć vrijednih patetičnih stihova, antologičarem i političkim agitatorom*. Smatra da nije napisao nijednu knjigu koja bi se pamtila po estetskim i etičkim dosezima. Zamjera mu što je tijekom Drugoga svjetskog rata iznosio umjetnička načela slična onima koja su se tada mogla čuti u Njemačkoj i Italiji; od zagovora nacističke/fašističke poetike odmaknuo se tek nakon odlaska iz Hrvatske te se posvetio okupljanju književnih djela ustaške emigracije (2003: 386).

Šicel Nikoliću posvećuje minimalnu pozornost; spominje ga tek kao Cesarićevog i Tadijanovićevog suvremenika koji stvara u egzilu (1997: 181) te kao urednika časopisa *Hrvatska revija* koji je vodio od 1955. do 1991. godine (Isto: 178).

7.3.5. Antun Bonifačić

Bonifačića Ježić spominje kao pjesnika mora, a u proznom stvaralaštvu ističe da se autor bavi pitanjima općeg političkog i gospodarskog značenja u djelima *Krv majke zemlje* i *Mladice* (1993: 375, 377).

Jelčić ne krije svoje oduševljenje književnim stvaralaštvom Antuna Bonifačića. Navodi njegove prijeratne zbirke pjesama i romane, ali posebno se

osvrće na njegov rad u emigraciji nakon 1945. godine, gdje je nastavio s književnim radom te aktivno sudjelovao u političkom životu. O hrvatskoj stvarnosti nakon Drugoga svjetskog rata pisao je 1950. godine u romanu *I bit ćete kao bogovi* i u duljoj pripovijesti *Neka bude svjetlost*; Jelčić napominje da su djela pisana iz *hrvatskog, nekomunističkog i nejugoslavenskog kuta*. O Hrvatskoj kakvu je želio i sanjao pisao je u knjizi eseja i članaka *Vječna Hrvatska* (1953), koju Jelčić naziva *najljepšim spomenikom vječnoj Hrvatskoj* (1997: 272).

U poglavlju naslovljenom *Književnici u izbjeglištvu* Jelčić piše o časopisu *Hrvatska revija* (1951), koji su tri godine, u namjeri da nastave kontinuitet književnosti izvan domovine, uređivali Nikolić i Bonifačić, a kasnije samo Nikolić. Jelčić smatra da je Nikolića četrdesetgodišnji rad u emigraciji učinio *nacionalnom institucijom, besprimjernom u drugim književnostima a jedinstvenom u povijesti hrvatske književnosti* (1997: 329).

Novak Bonifačića naziva Pavelićevim obožavateljem koji je smatrao kako je primjereno da pjesnik služi ideologiji, a sve najvažnije političke ideje i programe vremena u kojem je živio iznio je 1938. godine u romanu *Mladice*. Pisao je politički angažiranu poeziju opsjednutu *pitanjima povijesti i hrvatske nacionalne ugroženosti*, a istim se problemima Bonifačić bavio u knjizi eseja *Vječna Hrvatska* koju Novak smatra *maestralnom: Nitko nije bolje od Bonifačića iskazao sudbinu hrvatskih bjegunaca, ljudi koji su zbog loših uvjeta u domovini morali tražiti zaštitu u tuđini* (2003: 388). Korijene Novakova oduševljenja *Vječnom Hrvatskom* mogli bismo objasniti sljedećom rečenicom: *Vraća se na svijetle primjere braće Radić i s razumijevanjem govori o potrebi da se druga i konačna hrvatska država utemelji na moralnim zasadama* (Isto: 388).

Šicel pristupa Bonifačiću na potpuno drugačiji način od Jelčića i Novaka, on naime ističe njegova četiri najznačajnija djela (*Krv majke zemlje; Mladice; Bit ćete kao bogovi; Vječna Hrvatska*) te navodi kojom se tematikom oni bave. Na kraju zaključuje da je Bonifačić, kao i Budak, nadovezuje na realističku tradiciju

koju obogaćuje modernijim pristupom (1997: 185). Dakle, autor se opredjeljuje isključivo za prikaz Bonifačićeva književnoga djela, dok političku angažiranost ignorira.

Slično postupa i Nemeč, on izdvaja Bonifačićeve romane *Krv majke zemlje*, *Mladice* te roman objavljen u emigraciji 1950. godine *Bit ćete kao bogovi*. Najuspjelijim smatra prvi roman *Krv majke zemlje* (1935), drugi roman naziva slabijim, dok ga u posljednjem romanu smeta *prenaglašena tendencija i naivnost u iznošenju političkih tema* (1998: 135–138).

7.3.6. Viktor Vida

Ježić ne spominje Viktora Vidu jer je njegova prva značajnija zbirka pjesama objavljena tek 1942. godine, dok Jelčić ističe da je njegova tragična sudbina (op. a. izvršio je samoubojstvo) bila predviđena u njegovoj poeziji koja je završavala u *gorčini i krik*u emigrantske čežnje za Hrvatskom. Ističe ga i kao jedinog emigrantskog pjesnika čija je knjiga tiskana u Hrvatskoj poslije njegove smrti (*Otrovane lokve*, 1971), ali i kao jedinog emigrantskog pjesnika koji je uvršten u biblioteku *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Razloge Jelčić vidi u Vidinoj apolitičnosti i suradnji s Krležom u *Pečatu* prije odlaska u emigraciju (1997: 331–332). Potvrdu ove teze nalazimo i u Frangešovoj *Povijesti hrvatske književnosti* iz 1987. godine; od svih poznatijih autora koji su aktivno pisali za vrijeme NDH, Frangeš u dodatku *Leksikon pisaca* spominje samo Viktora Vidu: *U književnosti se javio kao sudionik mladog 'pečatovskog' kruga, ali pod trajnim dojmom gričevaca i talijanskih hermetističkih eksperimenata međuratnog vremena* (1987: 535).

Novak također tvrdi da su Vidine pjesme uvrštene u sve najbolje lirske izbore zato što je Vida napustio Jugoslaviju, ali nije se slagao ni s ustašama; iz Hrvatske je emigrirao još 1942. godine, a na to, za razliku od mnogih suvremenika, nije bio prisiljen, već je samostalno odlučio ne sudjelovati u

dogadanjima toga vremena. Autor *Povijesti hrvatske književnosti* izuzetno pohvalno komentira Vidinu poeziju, ističe kako nije bez razloga nazvan *Orfejem iz tuđine* te njegove pjesme smatra najboljim dijelom hrvatske poslijeratne emigrantske književnosti (2003: 383–385).

Šicel Vidi posvećuje tek nekoliko redaka iz kojih čitatelj saznaje da je svoja najbolja pjesnička ostvarenja napisao u poslijeratnoj emigraciji (1997: 182). Za razliku od Jelčića i Novaka, ne spominje razloge Vidina odlaska u emigraciju, kao ni odnos povijesti književnosti prema piscu za vrijeme Jugoslavije.

7.3.7. Hrvoje Hitrec

Jelčić ističe Hitreca kao pisca za mladež i TV-scenarista, a romanom *Ljubavi na crnom baršunu* (1987) se pridružuje piscima kojima je *politika literarna tema* (1997: 358). Novak kaže da je Hitrec ovim povijesnim romanom najavio novi doživljaj novije hrvatske povijesti, što se ponajviše vidi u poglavljima koja govore o Srbima i prvoj Jugoslaviji.

Za razliku od Jelčića, Novak se dotiče i Hitrecove političke karijere te navodi kako je bio saborski zastupnik, direktor Hrvatske radiotelevizije te ministar informiranja, a javnosti je poznat i kao *rigidni zagovornik kulturalnog autizma* (2003: 534).

Nemec donosi detaljniji prikaz Hitrecova romanesknog opusa te ga smatra raznovrsnim: *Pustinjakov pupak* – na tragu poetike proze u trapericama, *Manijak* – humoristički roman, *Ur* – znanstvena fantastika, *Ljubav na crvenom baršunu* – društveni, politički i povijesni roman, *Hrvatska bogorodica* – kratki roman s tematikom Domovinskoga rata. Najuspjelijim djelom smatra *Ljubav na crvenom baršunu*, roman koji daje sliku hrvatske građanske scene u vrijeme atentata na Stjepana Radića, pa sve do početka Drugoga svjetskog rata, dok roman *Hrvatska bogorodica* dobiva lošu ocjenu: *No riječ je o neuvjerljivoj prozi u kojoj se plošna*

reportažna slika surove slavonske stvarnosti nastoji osnažiti iskonstruiranom pričom i prozirnom simbolikom (Isto: 392–394).

7.3.8. Dubravko Horvatić

Razlogovac čiju pojavu u hrvatskoj književnosti Jelčić opisuje citirajući Antuna Šoljana: *Ovdje ne mogu upotrijebiti drugu riječ no otkriće* (1997: 340). Pohvaljuje njegova djela s tematikom Drugoga svjetskog rata (*Olovna dolina*, 1989) te pjesme nastale tijekom domovinskog rata (*Ratna noć*, 1995) i umijeće polemike (*Ime zla*, 1994).

Novak čitatelju nudi nešto detaljniji pregled književnoga djela Dubravka Horvatića, ali se dotiče i njegovoga sudjelovanja u dnevopolitičkim temama. Iako hvali piščev pjesnički opus te ga naziva jednim od *uvjerljivijih tekstualnih avantura svojega doba* (2003: 547), njegov prozni opus smatra neuspješnijim. Suprotno Jelčićevom mišljenju, Novak *Olovnu dolinu* smatra loše napisanom knjigom s tematikom pobijenih hrvatskih vojnika i civila kod Bleiburga. Horvatić je studiozno proučavao književni rad pisaca koje je komunistička vlast prešućivala, a i sam je bio izbrisan s liste podobnih nakon Hrvatskoga proljeća. Godine 1994. postaje urednik *Hrvatskoga slova*, tjednika za književna i kulturna pitanja, koji je pokrenut na zahtjev Franje Tuđmana. Horvatić se u ovoj ulozi nije proslavio jer je izrekao *najeklatantnije primjere za govor mržnje*, tj. pozvao je policiju da strijelja neke kolege književnike koji su njegovi politički neistomišljenici (Isto: 548).

7.3.9. Ivan Aralica

Jelčić Aralicu vidi kao jednog od *najsnažnijih hrvatskih pripovjedača*, što je potvrdio romanom o žrtvama Bleiburga *Četverored* iz 1997. godine. Naziva ga i *prozaistom andrićevskog tipa* koji se u književnosti pojavio šezdesetih godina prošloga stoljeća, ali je pozornost kritike i publike privukao 1979. godine romanom *Psi u trgovištu*.

U svojim djelima piše o prijateljstvu i mržnji, vlasti i nasilju, ljubavi i ropstvu, a povijesnost u njegovim romanima nije *okvir mržnje*, ona jednostavno priča sama sebe (1997: 360).

Novakovo mišljenje o Aralici jest potpuno drugačije; on ističe da je autor sedamdesetih godina prošloga stoljeća bio u nemilosti jugoslavenske vlasti, ali je devedesetih postao predsjednikov, a kasnije i stranački pisac te je pisao propagandističke knjige i pamflete koji mu ne služe na čast (2003: 486). Također ističe kako se radi o prvome domoljubnom piscu kojeg je prihvatila hrvatska emigracija. Aralici zamjera što je hrvatski etnički ideal poistovjetio s gorštacima iz Dalmatinske zagore, a temelj hrvatskoga etnosa vidi u mentalitetu Hercegovaca i stanovnika Imotske krajine, dok su građani u njegovim djelima prikazani kao prijetvorni, lukavi te podložni utjecaju stranaca: *Piščev rustikalni stereotip pretvorio se poslije u stvarnosni politički projekt koji je i sam Aralica, zajedno s predsjednikom Franjom Tuđmanom, u praksi provodio* (Isto: 487).

O novijoj hrvatskoj povijesti i njezinu prešućivanju govori u romanu *Četverored* iz 1997. godine, a Novak smatra da autor *estetski neadekvatno tretira tragičnu bleiburšku pogibiju hrvatskih domobrana i ustaša* (Isto: 490).

Loše mišljenje ima i o romanima *Ambra* i *Fukara* jer smatra kako autor u tim djelima više ne govori u ime naroda, već *govori glasom političke grupe i njezine privremenosti* (Isto: 490).

Šicel, slično kao i Jelčić, ističe da je Araličini romani podsjećaju na Andrićevu poetiku povijesnoga romana; autora novopovijesnih romana smatra *originalnim piscem s obilježjem vrhunskog stilista* (1997: 238–239).

Ocjenjujući ukupan Araličin romaneskni opus Nemeć ga vidi kao tradicionalnoga realističkog pisca u čijim djelima možemo očekivati didaktičnost, moralizam, nacionalne ideologeme i sudbinska pitanja (2003: 279–280).

7.3.10. Ivan Tolj

O Toljevom stvaralaštvu Jelčić je ispisao tek nekoliko redaka iz kojih doznajemo da piše *kratke, jezgrovite, zrele pjesme stigavši od dnevne običnosti do svog otoka, svoje postojbine duha, koju simbolizira stih: 'Kada kažem Hrvatska riječi moja budi široka'* (1997: 363).

Novak smatra kako se *plačljiva i morbidna fraza* uvukla u gotovo sve Toljeve knjige; najboljim autorovim djelom smatra njegovu prvu knjigu *Otočanka* iz 1980. godine, a kasnija djela smatra *neuspjelim primjerima plakatske političke poezije*. Autora naziva *urednikom vojnih listova i suautorom vrlo agresivnih i neukih visokotiražnih postkomunističkih vojnohistorijskih udžbenika* (2003: 624). Novakovo mišljenje o Tolju najbolje opisuje sljedeći citat: *Ivan Tolj je pred svoje stihove postavio prevelike zadatke (...) kroz stihove neumjesno odjekuje patetični zagovor transcendentalnog zajedništva, isprazna mu je konstatacija 'svjetske jeseni' ili pjevanje o povijesnom sukobu zločina i nevinosti koje autor najbolje izrazi kad predosjeti zveckanje noževa* (Isto: 624–625).

7.3.11. Stjepan Tomaš

Jelčić o Tomašu kaže tek da njegov književni koncept odudara od hrvatske postmodernističke proze jer ne piše fantastiku, već se njegova djela bave životom provincijske malograđanštine. Ovu tipično realističku temu obrađuje na nov način; razbija lingvostilističke konvencije i tradicionalnu realističku naraciju (1997: 358).

Novak Tomaša naziva uglednim imenom među pripovjedačima svojega vremena te smatra kako je dao važan doprinos modernoj prozi. Navodi i ukratko opisuje najznačajnija Tomaševa djela, ali isključivo ona za odrasle, djela napisana za djecu i mlade ne spominje (2003: 593–594).

Nemec Tomaševa prva dva romana *Građani u prvom koljenu* i *Taninska četvrt* smatra neuspjelima. Devedesetih godina Tomaš se okreće političkim

temama u romanima *Zlatousti*, *Emigranti* i *Srpski bog Mars*, a Nemeć ocjenjuje samo posljednji od triju navedenih romana: (...) *zanimljiv je kao pokušaj viđenja tijeķa rata iz 'obrnute perspektive', dakle iz rakursa i ideološke pozicije neprijatelja. Bez obzira na ironijski odmak, zamka jednostranosti nije izbjegnuta, a dijelovi romana ne izdižu se iz ideološkoga i mentalitetnoga karikiranja* (2003: 398–400).

7.4. Zaključak istraživanja

Već se u izdvojenim predgovorima triju povijesti književnosti primjećuje da je motivacija za stvaranje djela različita te sasvim razumljiva ako pogledamo vrijeme njihova objavljivanja.

Ježić *Povijest književnosti* objavljuje 1941. godine, u vrijeme osnutka Nezavisne Države Hrvatske te stavlja naglasak na snažan osjećaj narodne pripadnosti i jedinstvenu hrvatsku književnost bez obzira na vlast, koja se u hrvatskoj stoljećima izmjenjivala.

Šicel svoje djelo objavljuje 1997. godine te napominje kako se radi o drugome izdanju *Hrvatske književnosti*, jer se u prvome izdanju iz 1982. godine nije moglo pisati o piscima iz NDH, kao ni o hrvatskim piscima koji su stvarali u emigraciji.

Novak *Povijest hrvatske književnosti* objavljuje 2003. godine i jedini je autor čiji predgovor nema političku notu, ali zato možemo iščitati nezadovoljstvo *skrivenoga tradicionalista*. Ovakav pristup ne čudi jer se početkom 21. stoljeća politička situacija promijenila, ratovi su ostali iza nas, a u skladu s time mijenja se i motivacija za pisanje ovakvih djela.

U poglavlju naslovljenom *Povijest i književnost* možemo uočiti da je Šicel politički najneutralniji, dok ostali autori otvoreno iznose svoje političke stavove.

Saznajemo da Novak izjednačuje fašizam i komunizam, ustaškome pokretu zamjera približavanje nacizmu te udaljavanje od Hrvatske seljačke stranke.

Najsadržajniji i, za ovaj rad, najzanimljiviji jest prikaz povijesti od 1918. do 1945. godine i njegov utjecaj na književnost iz pera Dubravka Jelčića.

Jelčić je, kao i uvijek kada se dotiče povijesti, vrlo rječit te ne odstupa od uobičajene retorike. Prema autoru, do osnutka Kraljevine SHS došlo je zbog nesposobnosti hrvatskih političara, Hrvati su u državnu zajednicu sa Srbima ugurani protiv svoje volje, do pojave ekspresionizma došlo je zbog progona i terora Srba, a politika NDH nije imala nikakvoga utjecaja na književnike i književnost.

U poglavlju *O književnicima* u većini slučajeva su naglašeni politički stavovi autora te oni značajno utječu na način prikazivanja stvaralaštva izdvojenih književnika. Autori povijesti književnosti koji se ne slažu s politikom koju su zagovarali pojedini pisci naglasak stavljaju na njihovo političko djelovanje, a književno djelo ostaje u pozadini; postoje i primjeri u kojima se političkim oponentima priznaje kvalitetan književni rad, ali se, u političkom smislu, naglašava pripadnost *pogrešnoj* strani; ponekad se u tome ide toliko daleko da se sumnja u dobrovoljni prelazak na stranu primjerice partizana ili komunista.

Politički najneutralniji u pokušaju prikaza književnoga djela izdvojenih književnika su Miroslav Šicel i Krešimir Nemeč.

Slavko Ježić je pokušao biti objektivan i prikazati situaciju u književnosti onakvom kakva je u tome trenutku bila, ali se može primijetiti da nije dao potpuno jasno mišljenje o djelu Miroslava Krleže; s obzirom na to da je svoju *Povijest književnosti* pisao 40-ih godina, ovaj postupak je sasvim razumljiv.

Novak i u ovome dijelu jasno daje do znanja da se opredijelio za politiku Hrvatske seljačke stranke te otvoreno pokazuje nesklonost prema književnicima koji su stvarali pod zastavom NDH. Primjerice, Bonifačića smatra Pavelićevim obožavateljem, ali je oduševljen njegovim djelom *Vječna Hrvatska* u kojem se vraća primjerima braće Radić.

Njegov prikaz književnoga rada pisaca iz devedesetih godina 20. stoljeća koji su izdvojeni u ovome radu je objektivniji od Jelčićeva.

Dubravko Jelčić trojicu književnika koji su stvarali u vrijeme NDH, ali i spomenute književnike iz devedesetih vidi potpuno različito od drugih autora. Teško je povjerovati da su svi kritičari toliko pogriješili u valorizaciji Budakovih, Nikolićevih i Bonifačićevih književnih djela. Nakon proučavanja Jelčićevih izjava i djela nemoguće je ne primijetiti da on dosljedno nastupa s nacionalističke pozicije, što se odrazilo i na književnu kritiku spomenutih autora.

Zaključak

Devedesetih godina prošloga stoljeća Hrvatsku su zahvatile snažne društveno-političke promjene. Tadašnja politička vlast tolerirala je revizionizam; umanjivala se i prešućivala činjenica da je NDH bila fašistička tvorevina te se romantičarski isticala isključivo njezina težnja za samostalnošću i slobodom. Također je bilo bitno odmaknuti se od svega što je podsjećalo na pripadnost Jugoslaviji. U skladu s takvom politikom krenulo se u *duhovnu obnovu*, čiji je cilj bio Hrvatsku učiniti nacionalnom, patrijarhalnom i kršćanskom zemljom.

Kako bi se stvorila slika književnosti koja odgovara ovim zahtjevima započelo se s književno-kritičkom revalorizacijom djela Mile Budaka, Antuna Bonifačića i Vinka Nikolića te reizdanjima njihovih djela iz 40-ih godina. Javnosti su predstavljeni kao veliki hrvatski pisci koje je zabranila cenzura za vrijeme Jugoslavije. Kritike se odnose isključivo na djela koja su odgovarala tadašnjoj politici, a djela u kojima se veliča poglavnik i ustaštvo su jednostavno prešućena. Kritika odabranih djela bila je jednostrana i služila je kao podloga za veličanje hrvatstva žrtvovanih književnika; poetika i estetika su potisnute, a ponekad i potpuno izostavljene, što zapravo govori o tome da, za ono što se njihovim oživljavanjem htjelo postići, nisu niti bile bitne. Potrebno je istaknuti da su pokušaji negativne kritike odmah odbačene uz obaveznu napomenu da ih pišu jugokomunisti.

Devedesetih godina pojavila se i skupina književnika, od kojih je većina sudjelovala u osnivanju Hrvatske demokratske zajednice, a čija su djela upitne kvalitete bivala izrazito visoko vrednovana od pojedinih kritičara. Neupitno je da među njima ima vrijednih imena i djela, ali su često u kritikama bile važnije prijateljske veze i zajednički revizionistički stavovi.

Istovremeno su se prevodila djela poput revizionističkoga romana supružnika Štedul *Križar ili Duh slobode*, s velikim se oduševljenjem javnosti predstavljala knjiga o životu Vjekoslava Maksa Luburića, ubojice i voditelja logora koji je preko noći postao vitez i vjerni sluga domovine.

Revizionizam nije zaobišao ni školsku lektiru; na popis je uvršteno djelo čiji sadržaj i poruke nisu u skladu sa zakonima, a pokušava se predstaviti kao antiratni i edukativni književni tekst, dok je popularna lektira za niže razrede osnovne škole, književnika srpskoga podrijetla, privremeno bila uklonjena pod isprikom nedostatka vremena za razmatranje njezina pitanja.

Budakovi *Opanci* dobili su svoje mjesto na popisu školske lektire, a njegova književna veličina i popularnost *Ognjišta* dostigla su, pa i prestigla, popularnost i književnu vrijednost djela Miroslava Krleže. U javnosti je Mile Budak predstavljen kao političar koji se nije slagao s politikom NDH, a jedino što ga je zanimalo je bila sloboda Hrvatske, dok je s druge strane predstavljen kao realist koji piše nedužnu prozu o ličkome selu. Stvaranju ovakve slike najveći doprinos dao je akademik Dubravko Jelčić, iz čijih se kritika može bez pretjeranog angažmana iščitati kako je Budakovo djelo vrijedno zbog toga što sadrži sve ono čemu nas uči *duhovna obnova* – nacionalizam, patrijarhalnost i kršćanstvo.

Istim *oružjem* Jelčić se poslužio i prilikom pisanja *Povijesti hrvatske književnosti* u koju je upisao vlastitu ideologiju i revizionizam. Sasvim sigurno nije slučajno da to čini jedan akademik jer na taj način revizionistički postupci postaju opravdani. Pitanje etičnosti ovakvih djelovanja se uglavnom ne postavlja, očito je da se iskrivljen, izmanipuliran i lažan prikaz književne povijesti može nazvati subjektivnošću i problemi jednostavno nestaju.

Poznato je da ideološki kontrolirani povijesni procesi unutar društva omogućavaju kontrolu sadašnjosti te, nažalost, usmjeravaju budućnost. Upravo se to dogodilo u Hrvatskoj, zbog količine revizionističkih postupaka i izjava kojima smo stalno okruženi većina društva je razvila tolerantan odnos prema NDH. Drugim riječima, *duhovno smo obnovljeni*.

U takvom društvu nema puno pojedinaca koje zanima kakve lektire učenici čitaju i kakvu povijest književnosti učimo.

Literatura

Izvori:

Budak, M. (1996) *Opanci dida Vidurine : ličke novele*. Zagreb : HENA COM.

Frangeš, I. (1987) *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb; Ljubljana : Nakladni zavod Matice hrvatske; Cankarjeva založba.

Gradska knjižnica Rijeka. *Najposuđivanije u posljednjih 365 dana*.
<https://katalog.gkr.hr//pagesResults/rezultati.aspx?&searchById=-1&sort=4&top=365&fid0=13&fv0=%23102%23821.163.42%23821.163.42%23S%23Hrvatska+knji%c5%beevnost¤tPage=1> [pristup: 21. kolovoza 2020]

Jelčić, D. (1997) *Povijest hrvatske književnosti : Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb : Naklada Pavičić.

Ježić, S. (1993) *Hrvatska književnost od početaka do danas : 1100 – 1941*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske.

Nemec, K. (1998) *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. Zagreb : Znanje.

Nemec, K. (2003) *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*. Zagreb : Školska knjiga

Novak, S. P. (2003) *Povijest hrvatske književnosti : Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb : Golden marketing.

Šicel, M. (1979) *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber.

Šicel, M. (1997) *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća : 2. nadopunjeno izdanje*. Zagreb : Školska knjiga.

Štedul, N. i S. (2013) *Križar ili Duh slobode : Pustolovno-patriotski roman o borbi ustaške gerile protiv Titove Jugoslavije neposredno nakon II. svjetskog rata.* Zagreb : Naklada Pavičić.

Tomaš, S. (2006) *Moj tata spava s anđelima : Mali ratni dnevnik.* Zagreb : Mozaik knjiga.

Knjige:

Anić, V. (2007) *Rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb : Europapress Holding; Novi Liber.

Baković, A. ur. (1992) *Uvodno izlaganje u Duhovna obnova Hrvatske : zbornik radova.* Zagreb : Vlada Republike Hrvatske; Agencija za obnovu.

Ćorić, Š. Š. (1995) *60 hrvatskih emigrantskih pisaca. U: Prinosi za povijest književnosti u Hrvata : Autori i djela : Knjiga IV.* Zagreb : Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P.E.N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.

Dizdar, Z. [et. al.] (1997) *Tko je tko u NDH : Hrvatska 1941.–1945.* Zagreb : Minerva.

Donat, B. (1998) *Politika hrvatske književnosti i književnost hrvatske politike.* Zagreb : Matica hrvatska.

Goldstein, I, suautor Goldstein S. (2001) *Holokaust u Zagrebu.* Zagreb : Židovska općina Zagreb; Novi Liber.

Gruden, Ž. (2001) *Perači crnih košulja : Kronika novopovijesti 1990. – 2000.* Zagreb : Izvori; Židovska općina Zagreb.

Grubišić, V. (1991) *Hrvatska književnost u egzilu*. Barcelona – Munchen : Knjižnica Hrvatske revije.

Gvozdanović, A, Kovačević, M. (2020) *Devedesete s odgođenim djelovanjem: jačanje tradicionalističkih vrijednosti među mladima u Hrvatskoj*. U: *Devedesete : Kratki rezovi*. Ur. Obad, O. Bagarić, P. Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku; Jesenski i Turk .

Jelčić, D. (1990) *Pred novu plovidbu*, pogovor pretisku Budakova romana *Ognjište*. Zagreb: Matica hrvatska.

Jelčić, D. (1997) *Predgovor*. U: *Izabrana djela / Vladimir Kovačić. Izabrana djela / Vinko Nikolić : Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb : Matica hrvatska.

Jelčić, D. (1999) *Književnost u čistilištu*. Zagreb : Matica hrvatska.

Jelčić, D. (2015) *I jedni i drugi : Kroatološke teme : Eseji, kritike, komentari, sjećanja 1956. – 2014*. Zagreb : Društvo hrvatskih književnika.

Jelčić, D, Pečarić, J. (2005) *Književnik Mile Budak sada i ovdje*. Zagreb : Vlastita naklada.

Lasić, S. (1989) *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži : Knjiga III : Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska : (10. 4. 1941 - 8. 5. 1945)*. Zagreb : Globus.

Lešaja, A. (2012) *Knjigocid : Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Zagreb : Profil knjiga; Srpsko narodno vijeće.

Marić, Z, Ur. (1998) *Zbornik radova o književniku Mili Budaku*. Split : Brattia.

Matičević, I. (2007) *Prostor slobode : Književna kritika u zagrebačkoj periodici od 1941. do 1945*. Zagreb : Matica hrvatska.

Matičević, I. (2013) *Od estetike do ideologije : Rasprave i ogledi o hrvatskoj književnosti*. Zagreb : Ex libris.

Matković, H. (2002) *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb : Naklada Pavičić.

Merkler, D. (1999) *Tragom hrvatske riječi : novele i pripovijetke*. Zagreb : Slovo M; K. Krešimir.

Nemec, K. (2010) *Prokletstvo zaborava : neki problemi hrvatske književne historiografije nakon raspada Jugoslavije*. U: *Desničini susreti 2005.–2008. : zbornik radova*. Ur. Roksandić, D, Cvijović Javorina, I, Zagreb : Filozofski fakultet u Zagrebu; Plejada .

Rosandić, D. (2005) *Metodika književnog odgoja*. Zagreb : Školska knjiga.

Stipčević, A. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. Od početaka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb : Školska knjiga.

Časopisi:

Aralica, V. (2009) *Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935. - 1945*. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41 No. 2. str. 447–482.

Babić, S. (2006) *Ježeva kućica kao pedagoški i jezični problem*. *Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol. 53 No. 4, 2006, str. 139–146.

Čović, M. (1942) *Dužnost književnika u ustaškoj državi*. *Hrvatska revija*, XV, br. 3, str. 114–115.

Kasapović, M. (2019) *Povijest, povijesni revizionizam i politike povijesti*. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 51 No. 3.

Labus, A. (2011) *Politička propaganda i kulturna revolucija u 'Nezavisnoj Državi Hrvatskoj'* Informatol. 44, 3, str. 214-220.

Matičević, I. (2016) *Ideologija i književnokritička praksa slučaj Vinka Nikolića*. Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 42 No. 1. str. 508–524.

Nikčević, S. (2014) *Prijepori oko Miroslava Krležę na početku novog tisućljeća ili Buka u hrvatskom kulturnom prostoru*. Književna Rijeka : časopis za književnost i književne prosudbe, br. 3 str. 55–97.

Pavletić, V. (2008) *Fantomska pjesma*. Vijenac 365, 28. veljače 2008, Zagreb : Matica hrvatska. URL: <https://www.matica.hr/vijenac/365/fantomska-pjesma-4910/> [pristup: 17. srpnja 2020]

Tomaš, S. (2016) *Tko ratuje protiv Malog ratnog dnevnika*. Vijenac 580, 25. svibnja. Zagreb : Matica hrvatska. URL: <http://www.matica.hr/vijenac/580/tko-ratuje-protiv-malog-ratnog-dnevnika-25695/> [pristup: 10. srpnja 2020]

Turčinec, Z. (2000) *Izdavači/nakladnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. ČSP, God. 32, Br. 1, Zagreb : Hrvatski institut za povijest. str. 51–72.

Vujić, J. (2011) *Magnum crimen hrvatskog revizionizma*. Vijenac 446, 7. travnja. URL: <http://www.matica.hr/vijenac/446/magnum-crimen-hrvatskog-revizionizma-860/> [pristup: 9. srpnja 2020]

Zima, D. (2001) *Hrvatska dječja književnost o ratu*. Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, Vol. IV No. 8, str. 81–122.

Žužul, I. (2010) *Iluzije književnopovijesne historije*. Fluminensia : časopis za filološka istraživanja, Vol. 22 No. 2. str. 7–19.

Internetski izvori:

A.Pa. (2016) *Nezakonito izgrađenom mulu u Bilicama nadijeni ime po ustaši Mili Budaku!* URL: <https://www.sibenik.in/?novosti=zupanja&title=nezakonito-izgra-enom-mulu-u-bilicama-nadijenili-ime-po-ustasi-mili-budaku!&id=61348#> [pristup: 22. srpnja 2020]

Barišić, A. (2016). *Istraživanje čitateljskih potreba i interesa učenika osnovne škole* (Diplomski rad). URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:688630> [pristup: 14. srpnja 2020]

Centar za građansku hrabrost (2016) URL: <http://www.civilcourage.hr/blog-post/prituza-na-lektiru-mali-ratni-dnevnik/> [pristup: 14. srpnja 2020]

Despot (2011) *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.* URL: <https://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/krizari-gerila-u-hrvatskoj-1945-1950-949> [pristup: 31. srpnja 2020]

Dnevno.hr (2017) *'Sluga domovine' knjiga o životu i radu Maksa Luburića.* URL: <https://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/sluga-domovine-knjiga-o-zivotu-i-radu-maksa-luburica-992036/> [pristup: 1. kolovoza 2020]

Filipović, M. (2018) *Tajna ustaška zbirka na filozofskom: 'Zdravo, Poglavinče! Zdravo, svietli Kralju'; Borac Vražje divizije faks prenerazio donacijom.* URL: <https://net.hr/danas/hrvatska/tajna-ustaska-zbirka-u-podrumu-filozofskog-zdravo-poglavnice-zdravo-svietli-kralju-borac-kod-staljingrada-faksu-10-4-donirao-stotine-knjiga/> [pristup: 21. srpnja 2020]

Franjo BLOG. URL: <https://blog.dnevnik.hr/zupnik> [pristup: 21. kolovoza 2020]

G. D. (2018) *Njemačka povjesničarka se obrušila na ustaški revizionizam u Hrvatskoj.* URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/njemacka-povjesnicarka-se-obrusila-na-ustaski-revizionizam-u-hrvatskoj/2032372.aspx> [pristup: 13. srpnja 2020]

Glavačević, M. (2017) *Cenzura i propaganda u NDH*. Završni rad. Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku : Filozofski fakultet Osijek. URL: <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A2407/datastream/PDF/view> [pristup: 22. srpnja 2020]

Google maps (2020) *Ulica Mile Budaka*. URL: <https://www.google.com/maps/search/ulica+mile+budaka/@44.8733683,15.9255283,8z> [pristup: 22. srpnja 2020]

Habek, I. (2019) *Više od 8.000 profesora odlučilo što će se čitati u lektiri: Kontroverzni naslovi se vratili na popis*. URL: <https://www.srednja.hr/novosti/vise-8-000-profesora-odlucilo-sto-ce-se-citati-lektiri-kontroverzni-naslovi-se-vratili-popis/> [pristup: 14. srpnja 2020]

Historiografija.hr (2017) Izjava HDP-a i PEN-a povodom promocije knjige o Maksu Luburiću. URL: <http://historiografija.hr/?p=11634> [pristup: 1. kolovoza 2020]

Hajdarović, M. (2007) *Hrvatski oslobodilački pokret (HOP)*. URL: <https://povijest.net/hop/> [pristup: 31. srpnja 2020]

Hrvatska enciklopedija. *Budak, Mile*. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9958> [pristup: 29. srpnja 2020]

Hrvatska enciklopedija. *Hrvatski izdavački bibliografski zavod*. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26447> [pristup: 12. srpnja 2020]

Hrvatska enciklopedija. *Pound, Ezra*. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49812> [pristup: 29. srpnja 2020]

Indeks.hr (2004) *Crkva se ne protivi izgradnji spomenika Mili Budaku*. URL: <https://www.index.hr/Vijesti/clanak/crkva-se-ne-protivi-izgradnji-spomenika-mili-budaku/216608.aspx> [pristup: 22. srpnja 2020]

Jarić Dauenhauer, N. (2019) *Evo zašto je ZDS isključivo ustaški pozdrav, tko god ga uzvikivao*. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/evo-zasto-je-zds-iskljucivo-ustaski-pozdrav-tko-god-ga-uzvikivao/2106960.aspx> [pristup: 14. srpnja 2020]

Jelaska, L. (2019) *Problematika lektirnog kanona u osnovnoj školi i analiza lektirnog sadržaja u 6. razredu osnovne škole*. (Završni rad) URL: <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A2082/datastream/PDF/view> [pristup: 14. srpnja 2020]

Jergović, M. (2010) *Budakovi opanci za ministra Fuchsa*. URL: <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/budakovi-opanci-za-ministra-fuchsa/> [pristup: 29. srpnja 2020]

Karlović-Sabolić, M. (2017) *Hrvatska se pozdravlja s ostavštinom NDH: nakon Ulice 10. travnja, 'pada' i Mile Budak u Pakoštanima?* URL: <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/hrvatska-se-pozdravlja-s-ostavstinom-ndh-nakon-ulice-10-travnja-39-pada-39-i-mile-budak-u-pakostanima-511917> [pristup: 22. srpnja 2020]

KGZ. *Popis lektire za gimnazije*. URL: <http://www.kgz.hr/hr/za-djecu-i-mlade/lektira/popis-lektire-za-gimnazije/1681> [pristup: 20. srpnja 2020]

Knjiški moljac (2004) *Preslagivanje lektire*. URL: <https://blog.dnevnik.hr/knjigoljub/2004/12/109514/preslagivanje-lektire.html> [pristup: 29. srpnja 2020]

Kovačević, M. (2013) *Duh slobode iz križarskoga otpora*. URL: <https://kamenjar.com/duh-slobode-iz-krizarskoga-otpora/> [pristup: 30. srpnja 2020]

Krnić, M. (2016) *Mikulandra: Ako su Ploče u komunizmu nazvali Kardeljevo, može se i naše mulo zvati Mile Budak*. URL:

<https://www.sibenik.in/zupanija/mikulandra-ako-su-ploce-u-komunizmu-nazvali-kardeljjevo-moze-se-i-nase-mulo-zvati-mile-budak/61376.html#> [pristup: 22. srpnja 2020]

Kustura, I. (2017) *Napad na roman: Zašto im smeta Bruno Bušić u školskoj lektiri?* URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/zasto-im-smeta-bruno-busic-u-skolskoj-lektiri-1143553> [pristup: 14. srpnja 2020]

Lazić, D. (2020) *Baština NOB-a nekada i sada.* URL: <https://www.kulturpunkt.hr/content/bastina-nob-nekada-i-sada> [pristup: 22. kolovoza 2020]

Leskur-Staničić, J. (2017) *'Sramotno i bijedno, huškanje i podvaljivanje mržnje na najgori način!': Tomašev 'Mali ratni dnevnik' dignuo buru među roditeljima.* URL: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/sramotno-i-bijedno-huskanje-i-podvaljivanje-mrznje-na-najgori-nacin-tomasev-mali-ratni-dnevnik-dignuo-buru-medu-roditeljima-464394> [pristup: 14. srpnja 2020]

Lilek, M. (2019) *Je li koga briga što hrvatski školarci doista vole čitati? Nakon žestokih reakcija na izbacivanje Anne Frank iz lektire donosimo popis najčitanijih.* URL: <https://www.jutarnji.hr/magazini/je-li-koga-briga-sto-hrvatski-skolarci-doista-vole-citati-nakon-zestokih-reakcija-na-izbacivanje-anne-frank-iz-lektire-donosimo-popis-najcitanijih-8385770> [pristup: 14. srpnja 2020]

Lilek, M. (2017) *Nakon 11 godina pritužbi roditelja, iz lektire leti knjiga koja veliča poklič 'Za dom.'* Autori novog kurikulumu nisu uvrstili na popis Tomašev naslov. URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/nakon-11-godina-prituzbi-roditelja-iz-lektire-leti-knjiga-koja-velica-poklic-za-dom-autori-novog-kurikuluma-nisu-uvrstili-na-popis-tomasev-naslov-6573840> [pristup: 14. srpnja 2020]

Lukunić, M. (2019) *Pogriješila sam kada sam rekla da je 'Za dom spremni' hrvatski povijesni pozdrav*. URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/uzivo-kolinda-grabar-kitarovic-ovu-smo-drzavu-preskupo-platili-1301300> [pristup: 21. kolovoza 2020]

Markičević, N. (2006) *Predsjednica Kolinda Grabar Kitarović uručila odličje Nikoli Štedulu*. URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/predsjednica-kolinda-grabar-kitarovic-urucila-odlicje-nikoli-stedulu-4637210> [pristup: 30. srpnja 2020]

Ministarstvo vanjske i unutarnje politike. (1989) *Konvencija o pravima djeteta*. URL: <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/multi-org-inicijative/ujedinjeni-narodi/konvencija-o-pravima-djeteta/> [pristup: 14. srpnja 2020]

Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2018) *Prijedlog kurikuluma za Hrvatski jezik*. URL: <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Hrvatski%20jezik%20nakon%20recenzije,%20velja%20%C4%8Da%202018..pdf> [pristup: 14. srpnja 2020]

Nagy, B. (2014) *Svjedočanstvo dr. Nedjeljka Mihanovića: Partizani su na silu oteli Vladimira Nazora*. URL: <http://www.hrsvijet.net/index.php/magazin/137-arhiva-stari-hrsvijet-net-1/32172-svjedoanstvo-dr-nedjeljka-mihanovia-partizani-su-na-silu-oteli-vladimira-nazora> [pristup: 17. srpnja 2020]

Narodne novine. (2012) *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_11_126_2705.html [pristup: 14. srpnja 2020]

Newsroom (2019) *Neven Budak: Povijesni revizionizam najopasniji za mlade, još nije kasno za promjenu*. [YouTube video, 7. studenoga 2019] URL:

<https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=IrWiZrWashA> [pristup: 9. srpnja 2020]

Osnovna škola *Ivanja Reka*. *Popis lektire za 6. razred*. URL: <http://os-ivanjareka.hr/hrvatski-jezik/> [pristup: 14. srpnja 2020]

Ostojić, L. (2018) *Beskorisna znanja i notorne laži*. URL: <https://booksa.hr/kolumne/urednicki-komentar/beskorisna-znanja-i-notorne-lazi> [pristup: 31. srpnja 2020]

Owen-Jones, C. (2019) Echikson, William. *Holocaust Remembrance Project*. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/c1aa54_d6fdacf05b6845a3a2cacbf80ed6720c.pdf [pristup: 13. srpnja 2020]

Polić, I. (2019) *Nationalism and revisionism in Croatia: teenagers tools and victims*. URL: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Croatia/Nationalism-and-revisionism-in-Croatia-teenagers-tools-and-victims-192969> [pristup: 13. srpnja 2020]

PSD (2013) *U Splitu promovirana knjiga o ustaškoj gerili koja nije priznavala poraz NDH*. URL: <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/u-splitu-promovirana-knjiga-o-ustaskoj-gerili-koja-nije-priznavala-poraz-ndh-218505> [pristup: 30. srpnja 2020]

Teme dana (2017) *Stjepan Tomaš: Zašto je iz lektire izbačena knjiga o Domovinskom ratu?* [YouTube video, 28. rujna 2017] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4ogdvzSdwFA> [pristup: 14. srpnja 2020]

Tikvica, M. (2019) *Što je talijanski iredentizam, pokret kojemu je cilj pripojenje Istre i Dalmacije Italiji?* URL: <https://narod.hr/eu/sto-je-talijanski-iredentizam-pokret-kojemu-je-cilj-pripojenje-istre-i-dalmacije-italiji> [pristup: 22. srpnja 2020]

Ustavni sud RH (2020) *Priopćenje*.
https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/Priopcenje_od_5_lipnja_2020.pdf [pristup: 14. srpnja 2020]

V. Z. (2018) *Fra Branimir Šegota iz Splita: Svećenik koji javno veliča ustaštvo*. URL: <https://www.radnickafronta.hr/citaonica/clanci/700-fra-branimir-segota-iz-splita-svecenik-koji-javno-velica-ustastvo> [pristup: 21. kolovoza 2020]

Wikisource.org *Bjež'te psine preko Drine*. URL: https://sr.m.wikisource.org/sr-el/%D0%91%D1%98%D0%B5%D0%B6%27%D1%82%D0%B5_%D0%BF%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE_%D0%94%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B5 [pristup: 22. kolovoza 2020]

Wikizvor.org *Evo zore, evo dana*. URL: https://hr.wikisource.org/wiki/Evo_zore,_evo_dana [pristup: 21. kolovoza 2020]

YIHR (2016) *Europski apel protiv revizionizma u Hrvatskoj*. URL: <http://yihhr.hr/hr/europski-apel-protiv-revizionizma-u-hrvatskoj/> [pristup: 13. srpnja 2020]

Prilozi

Tablica 1. Knjige o životu i djelu Mile Budaka (1990–2018)¹²

Nikolić, V. ur. (1990) <i>Mile Budak: pjesnik i mučenik Hrvatske spomen-zbornik o stotoj godišnjici rođenja 1889-1989</i> . Barcelona : München : Knjižnica Hrvatske revije.
Gabelica, I, Pandžić, I. (1995) <i>Nad Velebitom sviće : zbornik o Mili Budaku</i> . Zagreb : Hrvatska stranka prava.
Marić, Z. ur. (1998) <i>Zbornik radova o književniku Mili Budaku</i> . Split : Brattia.
Petrinović, I. (2002) <i>Mile Budak - portret jednog političara</i> . Split : Književni krug.
Jelčić, D, Pečarić, J. (2005) <i>Književnik Mile Budak sada i ovdje</i> . Zagreb : Vlastita naklada.
Sagrak, D. (2006) <i>Mile Budak o sebi, i drugi o njemu</i> . Zagreb : Biblioteka Novija hrvatska povjesnica.
Jonjić T, Matković S. (2012) <i>Iz Korespondencije Dr. Mile Budaka : (1907.-1944.)</i> . Zagreb : Hrvatski državni arhiv.
Pavelić Runje, M. (2017) <i>O ljudima, o životu u književnom djelu Mile Budaka</i> . Zagreb : Naklada Trpimir; Varaždin : Mini-print-logo.

¹² Tablice 1 i 2 izrađene su prema skupnome katalogu knjižnica Primorsko-goranske županije i skupnome katalogu knjižnica Grada Zagreba.

Tablica 2. Reizdanja književnih djela Mile Budaka (1989–2018)

Budak, M. (1989) <i>Kresojića soy : roman grozd iz seljačkog života</i> . Freiburg : Hrvatsko kulturno društvo ; Basel : Ogranak Matice hrvatske.
Budak, M. (1990) <i>Ognjište : roman iz ličkog seljačkog života</i> . Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
Budak, M. (1990) <i>Ognjište : roman iz ličkog seljačkog života</i> . Zagreb : Azur Journal.
Budak, M. (1990) <i>Ratno roblje : albanski križni put zarobljenih austrougarskih časnika</i> . Zagreb : Azur Journal.
Budak, M. (1995) <i>Ognjište : roman iz ličkoga seljačkog života</i> . Zagreb : Matica hrvatska.
Budak, M. (1995) <i>Opanci dida Vidurine i druge priče</i> . Zagreb : Alfa.
Budak, M. (1995) <i>Pripovijetke ; Ratno roblje</i> . Zagreb : Matica hrvatska.
Budak, M. (1996?) <i>Opanci dida Vidurine : ličke novele</i> . Zagreb : Bil Commerce.
Budak, M. (1996, 2001) <i>Opanci dida Vidurine : ličke novele</i> . Zagreb : Hena.com.
Budak, M. (1997) <i>Pripovijesti</i> . Vinkovci : Riječ.
Budak, M. (1998) <i>Opanci dida Vidurine : izabrane novele</i> . Zagreb : SysPrint.
Budak, M. (2001) <i>Opanci dida Vidurine</i> . Zagreb : Zagrebačka stvarnost.
Budak, M. (2004) <i>Bazalo</i> . Zagreb : Matica hrvatska.
Budak, M. (2009, 2010) <i>Raspeće : zapisci jednog malog intelektualca</i> . Zagreb : Ognjište
Budak, M. (2018) <i>San o sreći : stara priča za nova pokoljenja</i> . Zagreb : Ognjište.

Tablica 3. Pet najčitanijih naslova hrvatskih autora s popisa obvezne i izborne lektire za šesti razred osnovne škole (Gradska knjižnica Rijeka):¹³

	Autor	Djelo	Broj posudbi
1.	Brlić Mažuranić, I.	<i>Priče iz davnine</i>	630
2.	Tomaš, S.	<i>Moj tata spava s anđelima : Mali ratni dnevnik</i>	313
3.	Storić, Š.	<i>Poljubit ću je uskoro, možda</i>	260
4.	Šenoa, A.	<i>Povjestice</i>	231
5.	Hercigonja, Ž.	<i>Tajni leksikon</i>	154

¹³ Gradska knjižnica Rijeka. *Najposuđivanije u posljednjih 365 dana.*
<https://katalog.gkr.hr/pagesResults/rezultati.aspx?&searchById=-1&sort=4&top=365&fid0=13&fv0=%23102%23821.163.42%23821.163.42%23S%23Hrvatska+knji%c5%beevnost¤tPage=1> [pristup: 21. kolovoza 2020]

Sažetak i ključne riječi

Znanstveno utemeljena revizija povijesti je uvijek poželjna, ali postoji i nepoželjna varijanta koja se početkom devedesetih godina prošloga stoljeća pojavila u Hrvatskoj; radi se o pokušajima ideološki i politički motivirane revizije povijesti NDH. Revizionizam se postepeno uvukao u sve pore društva, stoga ga nije teško prepoznati i u književnosti, a ponajviše u području povijesti književnosti.

Kroz analizu književnih djela i postupaka, rad otkriva na koje se sve načine revizionizam prepoznaje u književnosti te odgovara na pitanje koje je potaknulo burne rasprave u javnosti – *treba li Budakove 'Opanke dida Vidurine' i Tomašev 'Mali ratni dnevnik' ukloniti s popisa lektire?*

U istraživačkome dijelu rada uspoređuju se povijesti hrvatske književnosti, pregledi hrvatske književnosti i povijesti hrvatskoga romana pisani od 1944. do 2003. godine, kako bi se potvrdila teza da je povijest književnosti plodno tlo za revizionizam.

Ključne riječi: revizionizam, hrvatska književnost

Revisionism in Croatian Literature

Key words: revisionism, croatian literature